

Tartalom

XLIX. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

1995. JÚLIUS

NAGY GÁSPÁR: Hét szívdobbanás az időben (Gyökér fonódhat; Majd júliusban; Nyári ki[be]számoló; Amíg; Világolunk egy őszi kertben; Elégia ma is; Arccal az Égnek)	3
UTASSY JÓZSEF: Meghalni gyönyörű; Mert föltámad poraiból	10
KISS BENEDEK: András-napok; Hogy függőlegesen találjon; Amikor megcsendesül	12
KONTRA FERENC: Apa helyén	15
KELEMEN ZOLTÁN: Kalendárium; Márk 7. 10–23.	18
HORGAS BÉLA: Áttetsző; Platnira; Száj szemhéjadon	20
CZEGŐ ZOLTÁN: A Palatinus strandon; Prokrasztész, a mazochista	22
MARGITTAI GÁBOR: Jegyzetek meséről	24

Hetven éve született Nagy László

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Krónika-töredék (Nagy László naplójának rétegei)	31
VASY GÉZA: „Tücskérezem, muzsikálok” (Krónika-töredék – Nagy László naplója)	39
TASI JÓZSEF: Nagy László indulásai (1946–1949)	44
TÜSKÉS TIBOR: Nagy László: Inkarnáció ezüstben	52
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: Balassi maszkjában	61
SZIGETI LAJOS SÁNDOR: „Vállamon a bárányos ég-gel...” (Bibliai motívumok Nagy László költészetében)	71

KRITIKA

VASY GÉZA: Kérdések és válaszok	80
BÜKY LÁSZLÓ: Kelemen Zoltán: Reggel	83
FABULYA ANDREA: A bokrok nyitott tengere (Bordás Mátyás: Szemben az árral)	85
BENCE ERIKA: „A novellaírás ideje” (Kontra Ferenc: Kalendárium)	87
SÁNDOR ISTVÁN: Francia szellem a magyar reform- korban (Madácsy Piroska könyvéről)	89
BORCSA JÁNOS: Az önismeret ébrentartása	93

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

TARDI SÁNDOR grafikái a 9., 11., 19., 30. és a 79. oldalon

NAGY GÁSPÁR

Hét szívdobbanás az időben

I.

Gyökér fonódhat

Nagy Lászlónak

*Átfúj lassan a szél,
átjár a penge,
ha megadom magam,
csak SZERELEM kerít be.*

*Nyihogó paripák hintaja
morzsoljon össze,
fekete pántlika legyen
kantár-hajukba tűzve.*

*Kihordok minden álmot.
Talán így szentül vétkezem!
Elorzok pár évet még e földtől,
aztán gyökér fonódhat nyelvemen.*

(1971)

II.

Majd júliusban

Nagy László emlékének

*Mert fagyban nem lehet mondani
számból nem vergődnek elő síró
madarak
torok-kalickán Farkasrét-retesz
majd júliusban
sírom el magam
akkor vonatozok haza mikor
születésedtől zengőn kélik*

a SOMLÓ
 hegy-harangja
 kéri hát kéri
 legyél a hangja
 menny-ígéret
 legyél fehérben
 tündöklő hava
 fejed: fölfelé
 zúduló lavinája
 indulatod: az alji
 szemétre láva
 akkor a hegy többé
 már el nem ereszt
 s szólsz szelíden mosolyogva:
 agyó olümposz montblanc moungeverest.

(1978)

III.

Nyári ki(be)számoló

„fejet ajándékba nem adunk!”
 (Nagy László)

1.

Amíg csak bírom
 helyetted írom

2.

Helyetted nézek
 jönnek a MÉZEK
 szirupok mázak
 kacsook indáznak
 diszkrétén fognak
 löknek horognak

3.

Tudom hamis tánc
 amit Te itt látsz
 helyetted járom
 miénk a JÁROM
 jelképes korbács
 fogalmi vasrács

*béget a pásztor
átverték párszor*

4.

*Van aki bírja
pörög a HINTA
küldik a tömjént
ha kiszállsz önként
fejek ezüst tál
fölöttünk füst száll
ezüst tál selymek
könnyet se ejtek*

5.

*Helyetted mondom
ez lesz a gondom
(1983)*

IV.

Amíg

N. L.-nek a „legvidámabb üzenetekből”

*Istenem,
hát ezt is megértem!
Plakátokon ázik az arcom
s patakszik értetek – ugye értetek?! –
a könnyem –:*

de

*falragaszodom
éjjel és nappal
és pont ide*

mert

*letéphetetlen
lemoshatatlan
leverhetetlen*

.....

*a m í g
egy félelemtől
átlyuggatott
ország roskad
a versek betűire!*

(1985)

V.

Világolunk egy őszi kertben

„...egyedül maradok itt,
figyelem ahogy a pirkadat
s puskacső összekacsint.”

(Nagy László)

*Almák és almok fehérsége
ikerként világolnak
egy őszi kertben*

.....
*mert a lámpákat leoltották
világolunk egy őszi kertben
most csak a természet
szelíd menetrendje lehet
selejtes s nem az ember
ki ott helyén
az éjszakai őszi kertben
figyel fülel vigyáz
a házra csillagokra
vigyáz minden zajokra neszekre
kertet röptető szelekre*

.....
*almák és almok fehérsége
velünk van pirkadatig
mikor az őrzőt cserélik vagy elvezetik
s a dörrenés a tompa puffanás
akár az almák megrázott fákról
akár az almok a legtávolibb
tartományból hullanak ide
ide a földre
hallod Te is
barátom?*

*és minden érthető lesz
egyszerre világol
(reggelbe ér e súlyos gravitáció)
ahogy nézed a képet
tűrhetően éles és világos*

(1986)

VI.

Elégia ma is

(N. L. és H. Z. emlékének)

*Tegnap még csengős
szán elé fogott,
vágóban hótöltényekkel
lövöldöző büszke táncosok.*

*

*S reggelre már
minden csurom vér,
csupa sár
és bűzös
patamiatyánk,
meg vádlón
félelmes nyihogás.*

*

*Nyugtalan álom
trappol át éjszakámon,
s az ő hatalmas szemükkel
látom:*

*egy lócsre akasztott viharlámpa
is fényt terít a homályra,
és a zablák tompított
iker-fénye,
de megünk rendületlen
a ránkzuhanó sötétségbe.*

*

*A csontvázukig kitakart
parasztpegazusok bársomyos
hasa alatt
ellátunk-e még
a vágóhidak vérkútjai mögé?*

(1993)

VII.

Arccal az Égnek

Nagy László 70?
Amikor 17 éve más
dimenzióban?...

Bár régtől moccanatlan
de hősín arcával
s erős kezével
csikók gyönyörű bársony
homlokát simogatja:
a holdast csillagost –
és simítja szívetek
kéken lüktető burkát
külön-külön is:
hogy az árvaságban
s tipratásban
ne lágyljatok!

*

Csak lármázzanak
szervezkedjenek
az önös és fölös
haszonra játszó
gyors menedzserek –
hírük fölénységük
pukkant lufiként
a nagy csillagközi
homokozó fölött
sipítva majd sziszegve
sebesen kereng.

Már földben ugyan
de arccal az Égnek
fölröpülőzve s kiszökeve
naponta oda
hogy vizsgálja porát
a kozmikus Egésznek
miképp gördül
egy angyali könnyesepp
a Semmi felhőiből
most sehova.

*

*S ha létezik még
gyöngynek esztergált
könnycsepp
mi lehetne vidám költőké
s angyaloké –
arccal az Égnek
indul a zsoltár
nyakba s bokára
keringő bilincses verslánc
kik megérdemlik
Égen és Földön:
hát azoké!*

(1995)

UTASSY JÓZSEF

Meghalni gyönyörű

In memoriam Rózsa Endre

*Megjött a tavasz,
te meg elmentél,
barátom.*

*Fölhúztad a hétmérföldes csizmát,
nekivágtaal a mindenség vadonának,*

látlak lelki szemeim előtt:

*csücsülsz a Plútón,
csöcsörérszed a Múzsát,
pipálsz,
eregeted a füstkarikákat,*

*látod,
végül is igazad volt:
meghalni gyönyörű,
hess a fenébe bánat,*

*bevágta magad mögött a fellegajtót,
csakúgy csörömpöltek a csillagok utánad,*

*várt már,
toporgott,
tűkön állva toporgott az Isten,
hogy kinevezhessen:*

a vers tábornokának.

Mert föltámad poraiból

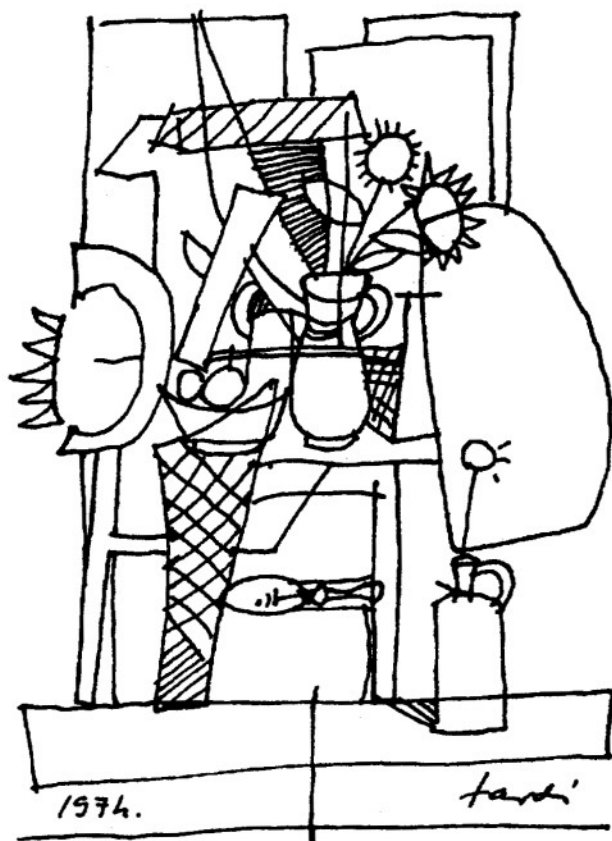
*Nem,
nem lesz,
nem lesz vége,
nem lesz vége az öldöklésnek,
nem lesz vége az öldöklésnek soha,*

*tenger fű ri a tömegstírokon,
zokog a moha:*

nem,
nem lesz,
nem lesz vége,
nem lesz vége soha,
soha-de-soha-de-soha!

mert föltámad poraiból ő is:
a generalisszimusz
meg a kiskatona - - -

És fölfegyverzé őket az Isten,
a mostoba Isten,
az ostoba.

KISS BENEDEK

András-napok

Rózsa Endrének

*Pereg a dara,
fázik a menyasszony fara.
Ha fázik, majd melegszik,
éjszaka nem maga fekszik.*

*De itt ez nem lakodalom,
Andrásokera koccan pohár,
kedvükért visított a koca
forraltbort-gőzös hajnalban már,
hogy sutyorogjon hurka, kolbász,
s ha jön sora,
zendülhessen majd hegedű,
ha András-nap estéjében
hurka zsíros párájaként
leng
a derű.*

*Hej, citera!
haj, hegedű!
nóta, nehéz, rézveretű,
megbicsakló nótaszó!
tréfa, indázó szövetű,
szorongató,
rikató!*

*Pengesd lúdtoll,
vond vonó:*

**VÖRÖS BORBAN KÉNE LAKNI,
HOGY NE KÉNE RÁVIRRADNI:
RAJTUNK IS TOR,
DÁRIDÓ!**

*Pereg, surrog a dara,
ropog a szó.
Csikorog az éjszaka –
faggyal rakott szekér.
Dobog előtte és telivér
arcunk előtt
jéggel patkolt öszvércsikó –
a kőd.*

*Haj, hegedű,
 hegedű!
 magadban már s magamban
 hallgatom.
 Szőlő vére abroszon,
 hegedű!
 Szőlő vére,
 magunk vére:
 lobog, szesz láng,
 András-nap estéje,
 azt perzseléd, akit
 kivert a sörte –
 melegíts minket jó örömrre,
 ne váljék sólepárlóvá szemünk,
 Andrásra poharat emeljünk:*

*ÉTESSEN E SZÉP FÖLD
 SÓVAL, POGÁCSÁVAL,
 ITASSON A MENNYÉG
 JÖREMÉNY BORÁVAL,
 ERŐNK ERŐSÖDJÉK,
 TŰZÜNK ÉGJEN LÁNGGAL –
 BÉKÉLJÜNK E BAGLYOT
 VARJADZÓ VILÁGGAL,
 DE SOHA ÁRTÁSSAL,
 RONGGYÁ-SZAKADÁSSAL!*

Hogy függőlegesen találjon

*Feketék már a szerveim,
 mint fogaim a nikotintól,
 s egy összekormolódott
 tücsök kaparász bennem.
 Nem szentségtörő nagy szándékok –
 cigarettám füstje
 nyuggul csupán az égnek,
 akár egy akácfa.
 Fölálló csikorogva,
 hátamat nekivetem,
 hogy majd függőlegesen találjon,
 mi végül is elkerülhetetlen.*

Amikor megcsendesül

*Amikor megcsendesül és
este lesz,
egy-egy autó késői hangja
jut csak el hozzám.*

*(Bocsáss meg, kis tücsök,
hogy téged nem számítalak,
de a csendhez sorolom már
metronóm-hangodat.)*

*S így a jó – sonkával,
kovászos uborkával
megszentelni a letűnő
napot.*

*(Mit tettem ma?
Felhőket bámultam,
kis unokám csínyjein
ámultam.)*

*Mert nyaralunk,
mert nyár ma van elég,
hatalmas a nyár és mi
kifekszünk alá...*

*(Szólónk zengi az
Urat s gömbölyül.
Lehet, – lehetne élni
emberül!)*

KONTRA FERENC

Apa helyén

Lesz egy hely, amíg el nem mossa az eső, ahol lépés helyett a láb furcsa kört tesz a másik boka körül, mielőtt ficamodva, kínos lassúsággal egymáshoz simulnának, gondolta Prr-prr.

Most tegyél úgy, mintha ellöktek volna koldulás közben, olyan szerencsétlenül próbálj elesni, mondta Pocok.

Mintha odacsaptak volna, egyszerűen szétnyúlsz az aszfalton, mondta Fütty.

Prr-prr még néhány percig óvatosan kerülgette azt a helyet, mintha egy ajtóhoz ért volna, melyen kínos belépni, vagy talán be sem engedik, és éppen a bizonytalanságtól lesz nagyobb az ereje, mellyel a kilincsnak feszül. Lebicsaklik a zárt ajtó előtt.

Pocok zsebre tett kézzel nézte őket. Emlékezetében hirtelen éles körvonalakat kapott egy régi jelenet, amikor egészen kis gyerekek voltak. Hasonlított, mert Prr-prr akkor is villámgyorsan vetődött, nem számított neki, hogy eltöri-e valamelyik csontját, éppen ezért nem tört el soha semmije. Még nem volt teljesen kész a ház, akkoriban épültek a vízvezető csatornák, egész barlangrendszereket fedeztek fel a környéken, lementek a gyógyszerháznál, aztán feljöttek a saját udvarukban. Felfedeztek egy kamraszerű, körbetonozott valamit, sehogy sem tudták elképzelni, hogyan kapcsolódik a meglevő rendszerhez. Mennyezetet kaptak az árkok, keskeny rácsok kerültek rájuk. Egy ilyen lenestek le a kamrába is, ahonnan tudomásuk szerint nem vezetett az út sehova, ezért is lepődtek meg rajta, amikor lent mozgást vettek észre. Estefelé újra visszamentek, gyufaszálakat gyújtogattak egymás után, és az ingázva lefelé hulló gyufák megvilágították a patkányt, amint egyik papírcsomó menedékéből a másik mögé futott. Másnap Prr-prr ugyanúgy vetette le magát a földre, hogy napfénynél figyelje meg a patkányt.

Ételadarabokat rakok a zsebembe, ha erre jövök, ledobom neki, hogy ne haljon éhen. Innen nem jöhet ki, kénytelen lesz enni, hatalmas nagyra nő, a város legnagyobb patkánya lesz, mondta neki.

És Prr-prr mindent elhitt neki most is. *Mint azon az őszi napon, amikor iskolába kezdtek járni, úgy hat felé Pocok kibívatta a bejárat elé, és ott titokzatosan jelentősen újságot, hogy varázsolni is tud. Valami csillogó fémtárgyat mutatott a markában. Azt mondta, hogy az varázssíp, csak bele kell fújni, és a házat a levegőbe emeli, egészen a holdig. Azt mondta, hogy azon az estén levegőbe emeli este tízkor a házukat. Hiit is neki, meg nem is. Feldúltan rohant vissza a lakásukba a betedikre. Folyton azt leste, hogyan haladnak a mutatók előre. Tíz előtt suhogást hallott a levegőben. A ház lassan, egyenletesen emelkedett felfelé, a magasban egy kissé megállapodott, aztán imbolyogva, de éppoly lassan, egyenletesen, amint felemelkedett, visszaereszkedett a földre. Egy pohár az asztalon megkoccant. Pár percig tartott az egész. A többiek semmit sem vettek észre. Csak az apja halványodott el, amikor Prr-prr-re nézett:*

Szédülsz? kérdezte, és az ágyba küldte.

Éppen az erkélyen állt, látta, hogy Pocok sörösüvegekkel az önkiszolgáló felé tart, megáll a rácsnál, félkört tesz a fejével, körülnéz, mint a tolvaj, és leszórja a rács résein a zsebéből kiemelt ételmaradékot.

Néhány nap múlva újra a földre vetette magát, hogy néhány gyufával megnézzé, él-e még a patkány, de lent közben annyira felgyülemlt a szemét, hogy nem látott semmit.

Az aszfalthoz szorította az arcát, mintha hallgatózna. A feje búbján érezte a krétát, aztán sercege elindult a homlokán lefelé, régi tantermek dohos szagát idézte fel, ahogy az orrához közelített, hogy megörökítse a profilját. Az egyik illat mindig felidéz egy másikat. Aztán az illattól kiszélesedik a tér, lesznek benne ismerősök és ismeretlenek, lesznek benne sokan, akik nem térnek vissza máshova, csak az emlékezetükbe. Itt hagyják a gyermekkorukat, a felpörgetett autókat, a kékre festett fákat, hogy aztán legyen mire emlékezniük.

Ne mozogj többet, vedd fel a végleges formát, mondta határozottan Fütty.

Prr-prr néhány lépésnyire a bejáratnál az aszfalton hasalt. Az egyik lábát felhúzta, hogy minél természetellenesebbnek tűnjön a testhelyzete. A bal sarkát a jobb láb térdéhez szorította, a fekete farmer ráncai közé, ahol a kör alakú térdcsomóhoz támasztotta a sarkát. A meghajlított láb a jobb combjával szabályos, egyenlő szárú háromszöget zárt be. Maga alá gyűrte a bal karját. Tenyerét ott nyitotta szét, ahol a szívét sejtette. Éppen akkor a másik oldalon, valahol a negyedik és ötödik bordája között hasító fájdalmat érzett; jobb karjával feltámasztotta a mellkasát.

Most kezdek újra, pontosan ugyanoda rakd vissza az orrod, kopogtatott türelmetlenül egy görbe vonalon Fütty.

Prr-prr lesöpört a melléről egy szilvماغot. Ezt a karját kinyújtotta előre, amennyire csak tudta. A bal fülét újra az aszfalthoz nyomta. Hallotta, ahogyan kettétörök a kréta a térdénél. Kinyújtott keze felé nézett, amely a buszmegálló felé mutatott. Iránytűnek érezte magát, amely a hajón vastag kötelek közé esett. Valami érzés fojtogatta, amely sehogy sem tud felszínre kerülni. A lelassult működésre emlékeztették a járókelők, akik a megálló felé tartottak, aztán sorban megálltak, mereven egyfelé néztek, ahonnan csak a szél érkezik. A széllel pedig új hajó érkezik, és a fedélzeten megszólal a zene: I was hanging round off dobroyd point, when the first fleet chain sailed in, looked into the clearest blue, the scurvy smell, the convicts cry, why do I drown you build brick boxes one by one now they block my sun. All my sons.

A hang olyan reszelősen szólt már a JVC hangszórójából, mintha smirglizné közben a dobozon a nikkeltkarikat. Pocok szerette kívülről szemlélni az eseményeket. Továbbra sem vette ki a zsebéből a kezét. Mert később sem szokott le róla, hogy enni-valót vigyen. Ráragadt ez a név, mert rajtakapták, hogy néhány kolbászkarikat szórt le a rács nyílásain.

Hízik a patkány? kérdezte tőle egyik nap széles vigyorral Fütty.

Nem a csúfnév bántotta annyira, hanem inkább az, hogy nem tud megszabadulni attól a kényszertől, hogy valami élelmet vigyen újra és újra, és még egy évig nem tudott megszabadulni kényszeres cselekedetétől. Súlyos árnak érezte azért a meséért, amit másokkal elhíttett, hogy a patkány nagyra nő, mit sem sejtve alszik a város, ő pedig egy feszítővassal felemeli a rácsot, és elindul útjára a város legnagyobb patkánya. Ettől félt legjobban. Sokáig.

Marad a krétavonal, olyan lesz, mint az emlék, a járókelők nem mernek majd rálépni, félnek a helytől, gondolta Fütty, miközben felismerhetővé tette a tornacipő körvonalait. Ez a hely. Új kréta.

Fütty folyton attól félt, hogy otthon a legrosszabbkor eshet ki a zsebéből. Vagy az még rosszabb, ha megtalálják nála, nincs otthon, és nem is védekezhet. Az anyja

gondosan kiforgatta a zsebeit, mielőtt a gépbe tette a szennyest. Meg sem szokta kérdezni, hogy kimoshatja-e a farmerjait. A Midnight Oilt hallgatták a hetedikén, amikor kirántotta véletlenül a zsebéből az öngyújtójával.

Azt hittem, tablettázik, kajánkodott Pocok.

Füty elvörösödött, és nyelt egy nagyot. A fogával tépte fel a nejlonborítást. A tartalma nyirkosan buggyant a tenyerébe. Odament a csaphoz és alátartotta. Kinyúlt teljes hosszában, aztán még lejjebb.

Most mindjárt kiderül, mennyi fér bele!

Amorfra feszítette a víz, legalább öt liter lehetett benne, és úgy tűnt, még tovább tágul. Kidagadt a mosogatóból az óriás csepp.

Gyertek ide, fogjátok óvatosan! Emeljük fel!

Aztán hangyalassúsággal araszolva az ablakhoz vitték. Felül csomót kötöttek rá. Legalább tizenöt liter lehetett benne. Hol innen, hol onnan türemkedett ki az oldala, ahogy egyensúlyát veszítette a lendülettől a víz. Mintha formáját kereste volna. Nem lehetett tovább megtartani az ablakpárkányon. Zuhanás közben megnyúlt a hatalmas vízcsepp, de végig egyben maradt, egészen addig, amíg földet nem ért.

A szép Seidenmanné állt a következő pillanatban a tócsa közepén a piros táskájával, csodálkozva tekintett körbe hosszú szempilláival, ceruzával hosszabbított szemöldökével, mint aki egy szokatlan és ritka természeti jelenség kellős közepén találta magát. Egyszerűen a lába elé loccsant a semmiből négyvödörnyi víz, és derékon alul csurromvizes lett. Térdén enyhén csípős fájdalmat érzett, mintha ostorral megsuhintották volna. Szája még mindig résnyire nyitva volt, mert egyáltalán nem értette, mi történt vele félúton a bejárat és a buszmegálló között. Pedig felpillantatható volna a hetedikre, ahonnan három vigyor tekintett le rá. Felismerhette volna az arcokat, hiszen naponta találkozott velük a liftben, és valahogy mindig úgy tolakodtak mellette, nagyokat udvariaskodva közben, hogy valahol hozzáérjenek. Visszasétált a bejáratához. Hatalmas tócsát hagyott maga után. Prr-prr úgy érezte, hogy ebben a tócsában fekszik, és egyre kényelmetlenebbül érezte magát.

Mint a víz, ahogy a hetedikről jött, éppen úgy. Azt nem lehet túlélni. Aki így indul, az biztosra megy. Csak a kréta marad tovább, legalább a következő esőig.

És most *elengedem*, gondolta Pocok, amikor a feszítővasat a rács rései közé illesztette.

Füty felállt, hogy szemügyre vegye a krétarajzot. Prr-prr a kezét meg a lábát mozgatta, belegörcsöltek a mozdulatba. Lazító mozgással járta körül az ábrát, mellyel emléket akart állítani az apjának.

Elengedem, mondta Pocok, hogy megszabaduljon tömlőcétől, felemelem a rácsot, és elfutok, hogy ne is lássam, amikor kimászik, legyen szabad akkor is, ha már nincsen, ha nem volt, csak a pestise ragadt ránk.

Elengedem, mondta Füty, hogy zuhanjon a víz ebben a testetlen semmiben, szárita fel a nap, az a nagy fekete gödör az égen. Nem rajzolok többé szívességből senkit az aszfalra.

Elengedem, gondolhatta az apám, amikor kívülről markolta az erkély párkányát, egy fecnit sem hagyott a konyhaasztalon, ahogyan ilyenkor szokás, csak zuhant ide, és körülrajzolták krétával, gyorsan elszállították. Egész délután jártam csak körbe, hogy megjegyezzem a helyet, a mozdulatát. A vállán álltam, az elcsempült krétavonalon; akkor ígértem meg, hogy helyt állok; ha majd akkorára nővök, kitöltöm ezt a rajzot, és jólesik majd apa helyén.

Gyere, Prr-prr, bőrig ázunk mind a hárman, elfolyik a lábunk alatt ez a fehér trágyalé.

KELEMEN ZOLTÁN

Kalendáriom

Forog az év mint ördög belében a törköly
 Dér köpi szemem a házak ablakát
 Vonatból a folyót szekérről a hegyet
 Nézem visszafelé megyek
 Otthonos női lábak vezetnek
 A sörfoltos ég asztallapja alatt
 Mint gyermeket angyalok vörös világban
 Akkor is amikor édes krumplit láttam
 Vagy téged a zöld szoknyádban

Azt mondták igyanak még egy kávét
 Mielőtt elmennék
 Én is meginnék veled még egyet
 Én is elfolyok mint az avas hólé
 S nem derít kedvre a szúrós napsütés
 Kutyák és denevérek éjszakája ez
 Csillagtócsák a lucskos égen
 Adjatok neki hogy ne féljen
 Nagy szürke állat ül a hóban
 Arra gondolsz hogy minden jól van
 Már csak egy fényképet akarok látni
 Bármilyen hosszúra nyúlik is a cipekedés
 Bármilyen messzire tart a tekintet
 Bármilyen ügyesen veted le az inged
 Figyelj a lovakra is

Kifordul az év mint zsebből a kés
 Sarkunkban ott a fejlődés
 Ránkemutat mint a fejlődés
 Mocsaras illatú mohos rés

1995. február 3.

Márk 7. 10–23.

G. A.-nak

A víz hangját hallgatva halkul az egyedüllét
 A gyertyával táncol a szél megreccsen a hajópadló
 Madarak lángja kudarc
 Kiürült a csűr semmi sem jön ki belőle

*Csak a lélek bűnöz
Közel ül a tűzhöz
Hajában a hamu
Fehér csend illatú*

*A kapun árny vág át
Lóbálja lámpáját
Céda tengeri szél
Táncához víz zenél*

*Már csak a kéz miből kibullhat
Égőszemű varázslat nem fog
Konok tűzbe fagyott szárnyak
Beteg vérrel megcsúfolt megváltás*

1995. április 16.

HORGAS BÉLA

Áttetsző

most Amerikában lakunk-e s hol a lovam
és hány óra és milyen nap van ma

ilyen
ma ez ma így ma tegnap és tegnapelőtt
kiskanállal etetem anyámat s kérdéseit
mintha kötőtűről lefutó szál lengene
fejem úrében hártom s hártom hogy
majd e háritással együtt írom le vagy
meg szóval rögzítem a lengő gyapjúsál
körüli forgatom a verset mint rokka
kerekeit anyám ötven éve hajtotta lábbal
a nyekergő masinát egész télen át volt
kettő birka volt tehén s lovai a grófnak
kocsis nagypámat ki lányát Gizellának
a gyermektelen amerikai nagynéni után
nevezte hogy szentesítse az örökbeadást
már nem ismertem

ma tegnap s azelőtt a vaksin tapogató
szavakban látni kezd a parádés kocsis-ős
mintha én lennék ő: anyám apja ez ilyen
ma áthatás határtalan telek hava íve húz
a fejemben lengő gyapjúsál körül ma
így lesz ki nem védhető art-ista-szám
a számon ujjamon a képernyőn a papíron
majd lesz majd mind gondoltam
s anyám újra hogy a lovam s járok-e tüskét
irtani az erdőben voltam-e

egyre lengett az a lefutó szál
most itt van erős mint az almafa ága
gyerekként csüngtem ott éretlenül még
hogy holtak időke áttetsző helye legyenek
s tájaké is alighanem mert a kórházból
jövet aztán a dunaparti kisváros kínai
vendéglőjének ablakán ahogy kinéztem:
a borvörös belső lámpások és a kívül
fölmerező epezőld lakógépek sávja közt
az irtáson hintók sárga levegőlovak húztak át

Platnira

levelenként a reszketés bokrai
ujjaimban s hogy hallani megint
a félig kész kánikulai épületekből
jajongást utánozó úri hangokat
sziszergést alkonyatkor mintha
tüzes kályhavashoz meztelen ujját
mazochista szellem oda-odanyomja
a platnira sír még megöl ez a rút
hát közelebb húzódik testhez a test
követhetetlen fűben iramló szél
az est fényes közeibe tér vakon ég
súrolja papírfedelem átsötétedünk

Száj szemhéjdon

a hegyi szellemek estétől reggelig
ordítottak itt béléjük kiszakadt
ahogy kivilágított koponyáik résein
kifűjják a sötétséget félhetünk
a világ velünk vaskesztyűs
úgy nyit ki tör be nem kérdez
kifűzött bakancsa trágyásan
dörög
képzeteimnél a szó mégis valóbb
s bár éjszakai halászat ez
fönnakad rajta kézrebbenés sóvár
száj szemhéjdon mint mormoló
malom mint vers ide tér halász zenész
a fénypontokra vadász
a földhúzott térdcsúcsok közé zuhanó

CZEGŐ ZOLTÁN

A Palatinus strandon

Ezek a picik
 onnan tipegnek
 hol megterem a távol
 Ereszkednek egy felhő paplanáról
 és megszállják
 a zölden lobogó Margitszigetet
 A Palatinus
 már semmit nem tehet
 így átadja
 az összes medencék vizét
 hisz velük
 a létünk
 beteljesedett
 akár szemükön az égi kék
 Sikongnak a háromaraszos angyalok
 Ettől szárnyakat növesztenek
 a pingpongasztalok
 Attipeg az egyik kis fehér
 nagymamától
 az ámuló juharfáig
 szól hozzá
 s az bizonygatja
 közös nyelvükön váltig
 hogy egyetlen levelét
 nem hullajtotta az ő tudtuk nélkül
 bólint a strandmester is
 hogy állja a lomb
 a nyarat vitézül
 Látni amott
 egy kispapot
 fűszálra ír
 szonettkoszorút
 így rettentí
 fejünk fölül
 az égibáborút
 Fiam Csongor csak nézi őket
 valami komolyságot is erőltet
 borongván
 hogy no lám
 ezek a picik
 egy kicsit

megvilágítják magát a Napot
 És illan máris közibük
 Nekem ezegyszer nem fáj
 hogy magamra hagyott
 e nap falán
 talán
 tizenhat esztendejéből
 visszavágynak
 e tipegő földi angyalkákig

Lábujjhegyen jár
 már a nyár
 Fű hegyén
 Minden ibolyán-túli nevetést
 begyűjtünk az aprók közt
 ámuló fiam
 meg én

Budapest, 1994. júl. 15.

Prokrusztész, a mazochista

A nyelvem alatt régi slágerek
 Ez már a vég
 Úgy tudtam hogy már
 mindent megfizettem
 és lám nem elég

Szemérmetlenül tudok vallani
 Még elhiszik hogy telített vagyok
 Bírok elmenni hideg vérrel
 egy kendő mellett
 mit más elhagyott

Prokrusztészből lett mazochista
 Hogy mi mindent túlélt a világ
 Hányan illeszkedtek
 ágyamhoz asztalomhoz
 Nyár van Bár egy fájdtítna legalább

Ma már elég is lenne tán
 egy ágy egy asztal
 De nézem rendre riadozó szívvel
 hogy egyik eltaszít
 a másik marasztal

Budapest, 1994. aug. 4.

MARGITTAI GÁBOR

Jegyzetek meséről

1. Kétféle a templom.

Az egyik dobokkal, kereplőkkel, dudaszóval siet a tornyok körül táncoló katonák kürtzsvaját túlharsogni, miközben falai szüntelenül omlanak.

A másikban az idő moccsatlan, vakító zenitfehér. Csöndkatedrális.

A megművelt, fölszántott, bevetett föld elszakad gazdájától. Új, legújabb arcot ölt. Ez már nem a mi földünk. A filozófia arcát kevélysége hűsíti.

Nárdussal, édes borokkal, bűvös illatú kenetekkel megrakodva bukdácsolnak a kalmárhajók. Elmosódott szótöredékek az árbocokon. Csonka történetek. Idegen, zsongó beszéd. Dél: a város a sivatag felé indul. Lebeg, sistereg. Elnyújtott kiáltások a folyó két partján. Mert minden tűz virága.

Bármit nem mondhatni. Megsebzett imaszavak. Egy-egy fül mindig tökéletlenül zár. Akármit nem mondhatni.

2. A szépasszonyok éneke:

*Két szem búza, két szem rozs
Két szem rozs
Felöntöttem a libidári dombon,
Langali hegyen járja most.
Felöntöttem a libidári dombon,
S a langali hegyen járja most.
Ha lejárja estére, estére
Pánkót sütök a libidári dombon,
Langali hegyen belőle.*

3. A számtalan regés mikor egy helyről pattan ki. Régi mese: mikor a világ olyan kerek volt, hogy egyik vége úgy főrrott a másikhoz, miképpen a másik az egyikhez. Mikor mélysége csillant, de örvenyt nem vetett, a világ maga volt a lét, s élni csak világgént lehetett. Ennek az egységnek, mely szent és így eszményi egység volt, és oszthatatlan is, nem volt kitüremkedése, rajta nem volt ránc, gyűrődés vagy nyaktörő árok – akár egy frissen vasalt lepedőnek, olyan szaga volt. Az istenek – úgy mondják – még együtt reggeliztek az emberrel.

Mikor a világ olyan volt, mint egy befagyott óceán, de az élet nem didergett benne. S az idő sem szökött ki, mert nem voltak rianások, mert nem volt hová kiszöknie.

Úgy mondják, akkor még semmi nem volt számolatlan. Régi mese: nem volt olvadás, mégis megjelent a végtelen. Aztán. Megjelent a mozgás, megjelent a morajlás. Eltűnt a közös kéreg.

Am még mielőtt ez bekövetkezett volna, az engedelmeskedés, az egyé-születtség aranszegélyű korszakaiban a vízió közelebb volt a tágszeműekhez annál, minthogy különös, megfejtendő érték-rejtély legyen. A vízió: a mítoszok, ezek a zenei történetek a lét egybefoglaltságáról.

4. Ma: elszabadult mennyország is, pokol is (a purgatórium: a műgond bölcsője, arra senki nem kíváncsi, türelem, kitartás kellene hozzá) – s itt keringenek tőlünk karnyújtásnyira. Különösen nagy lett a keletje a profetikus álomszövegeknek – a szellemet a szigorú és kényszerű diéta a racionalizmus ellen fordította. Az éhséget színes, szagos, keccs ujjak közé való csemegék csillapítják. Hamvas csemegék. De a mohóság nagy zabálás-orgiát csap, kólika, bélgázok, hasmenés – mindez a dolog természetéből következik.

Ma kopogó szemű seregek menekülnek az unió misztika felé, mint egy üdvtanhoz, telve reménnyel, áhítatvággyal. Elmosódó hangulatok, borpára, kávéházi remeteség. Egyre melankolikusabb csámcsogás. Unió misztika: aranykor-nosztalgia, szellemi légzőgyakorlat, cirkuszi riadalom. Álomillusztrációk a világ rügy-állapotáról.

Modern, dekadens misztika. A válogatott (értsd: szelektív) műveltségű emberek démongárdákat pingálnak ég fölé, ajtó mögé – bábokat, katakombadíszleteket, stúdióvilágot. Az erőtlen ringatózik, az erősebb lopkod. Hajdan-szent szövegeket kapar elő, próbálja, nagyon próbálja ebbe az elfüstölt szentségbe átringatni magát. Ki akar lábalni a megváltatlanságból, régi szövetségek renoválásával. Misztika és mese között ugyanaz a különbség, mint műszív és ritmus között.

Torz korélmény. Az unió misztika csakúgy címke, akár a többi. Lélekihiány, ami biztosan van.

5. Ha föltételezünk egy kezdetet és egy elvet, mely ott lapul a világ legalján (hiszen valaminek csak kell ott lapulnia), és onnan remegi magát szerteszét, vagy amelyik folyóként locsog, és körbefolyja, párába borítja a létezők szigeteit, akkor a lét egységes, mint egy almafa.

A szunnyadó mesék számára a világ ekképpen adott. Ez az engedelmeskedés kora. A mítoszi teremtéstörténetek gömb-élményből indulnak, szétválasztanak és beépítik az egyre osztódó cikkeket – de a héj szemhatár-léthatár marad.

A legnyüzgőbb mitológia sem zavarja össze alakjait, az alakok létokait, mert a forrás nagyon is közös. Mégis, minél ősbibb egy mitológia, egy népművészet, annál több emléket őriz a titkos – vagy rejtélyessé lett – kapcsolatok rendezett egészeről; minél ősbibb, annál egyszerűbb, annál lényegibb. Annál vadabb.

A filozófiák előtti, mitologikus ember világa teljes, zárt – a világ még őrzi az embert. Ez korántsem jelent édeni idillt, hiszen így is kiszolgáltató, ám a létezésben, létben való kétely nem támadja meg. Tudja a helyét, fölötte nem feslett föl az ég. Összeütkezései, még akkor is, ha – mint Gilgames – az élet végességéből vagy sorsproblémából erednek, a burkon belül zajlanak, és egy percig sem marad kétség az istenek meg a világ felől.

A szakadatlan hit, a bizonyosság őrizte a világ egységét.

A tudás birtokosai, a szakrális, majd írástudó rend, a papi kaszt, mint az istenségek sófárjai, megtartották a mitikus ismeretek zárt, arisztokratikus hagyományait – ez a tudás nem lett mindenki ágyasa. Ehhez a tudáshoz nem lehetett akármilyen hétköznapi, őrlődő kíváncsisággal, játékszenvedéllyel, macáskodva közeledni.

Nem gyávaság. Egyértelműség.

A mítoszokban a szentségnek az isteni és az emberi szentségből: a hagyományokból fakadó ereje abból táplálkozik, hogy nincsen ontologikus kérdés, legalábbis ami a lét és a létező viszonyára irányulna, mert az alapjaiban elfogadott: nem firtatott. Ez akkor nem probléma. A mítoszokban a kérdések inkább sorskérdések, és kifelé,

a táguló világ horizontjába kapaszkodó kérdések. Minden mítosz-szimbólum átítató-dott a sorsszerűséggel, minden újszülött teremtmény legelső bőre: a Sors. Nem kérdés az, hogy *mi* a sors, és mi a léthez való viszonya, hanem az, hogy *merre* fog hajolni, *mennyire* kiszámíthatatlan. Nem a meghatározottság ismeretlen, hanem a világon belüli mozgás. Ahhoz, hogy a *mi* legyen a kérdés, már fölülről, analizálva-megkülönböztetve-elhatárolva kell vizsgálgódnia. Ez a modern ember módszere. A mítoszokat csupán a *belső* törvények érdeklik. Nincsen viszonyítás.

6. Népek művészete

Amint a nagy civilizációk állammá szerveződtek, első civilizatorikus törekvésük volt egy roppant és mágikus erejű művészet, egy csoda létrehozása. Szervezett művészet, templomi művészet. Az isten-állam ebben sugározta szét üzenetként hatalmasságát.

Az ókori civilizációk, ha arra alkotóerejük méltóvá tette őket, kiteljesedésük leg-szebb pillanatában dermedtek meg, hogy bennük évezredekig egy homokszem se változtassa helyét. Csöndnek adózó kultúrák. Így volt ez Sumerben, így volt Egyiptomban. Volt? Ki tudja. A falak leomlása után a városállamok sokkal átláthatatlanabb dimenzióban kezdtek terjeszkedni, démonúzó varázslásoknak többé nem vehetjük hasznát. Tekintsünk csak egy egyiptomi szobor szemébe. Fagyott. Az egyiptomi szobrok dermedtsége a *befelé táguló* időre fordítja tekintetünket. Megszűnik a mohóság kapkodó linearitása, a *célképzet* idegláza, a felszínes, külsődleges időértés, hogy *belső*, tiszta és végtelen időérzéssel torlódjék. Vagy kutassunk csak a mezopotámiai mítoszokban. Mindegyik szó kerülete egy örök sumer száj íve-formája, az arc, a homlok régesrég elporladt ugyan, de a halott nép közös ajka szakadatlanul ejti mítosza szavait.

Művészetük mágiájában *egész népek* vertek sátrat.

A mai népek közül csak a koldusok és korlátoltak ajkán maradt életben a mese. Jobbára balkániak. Sok kóborló, sajton és puliszkán tengődő nép.

A gyimesi csángók (öregjei) pompás és babonás árpádházi pogánykereszténységben élnek a havasok völgyeiben. Művészetük őrizeti foszlányait a magyar mitológiának: regék, kesergők, élénk emlékek László királyról, tatárjárásokról, Rákóczi-ról, különféle táltosokról és vajákosokról, nyelvükben zsongítóan kavargó a kereszténység előtti magyar nyelv minden indás dallamossága, költészete. Emlékeik *közvetlen* emlékek, szavaikban minden mese, bibliai történet *közvetlen* tapasztalatról beszél. Ősök eleven jelenléte. Imádkozni a nappal szemben, szívre tett kézzel, tűzgyújtáskor keresztet vetni, írástudatlanság...

Gyimesben lehet figyelni az élő, szájhagyományozódó mesére.

7. A töredék a következő:

*Zi uszudra ott állt oldalt, ezt hallotta:
a fal mellett állj meg, jobbra tőlem,
a fal mellett szót mondok neked, hallgass reá,
tanácsot adok neked, fogadd meg:
kezünk a szentélyekre víz árját zúdítja,
hogy az emberiség magját elpusztítsa.
Ez lezárt ítélet,
az istenek gyűlésének szava,
ez parancsolat An-Enlil szájából;
a királyság, az uralkodás véget ért...*

8. Elmélet-ruhakötélen libegő-száradó mondatok. A sirokkó már csak zizegővé repedezett szó-csonkokat talál, melyekben egymást rugdossák a betűk. Egyenruhás tülekedés az értelemért. A sirokkó kosárba gyűjti a mondatokat és porral takarja le, hogy megvédje piszoktól-gyűrődéstől. Így van ez.

Játék, nyakatekert játék.

A Filozófus leginkább olyan fogalmakkal dolgozik, amelyekről már régen nincsen léttapasztalata. Minden tudományos fogalom ilyen. Ezek elménkben, gondolatainkban rendületlenül feszítő fogalmak, őrt állnak marconán, militáns fogalmak, különböző rendfokozatokkal, külön harcászati egységbe sorozva, szigorú rendben keretezik a betölteni vágyott űrt, ürességet. Tompítani próbálják a kérdőjelek csontosan domborodó hátát. Valami olyan egyetemesnek hitt, katyvasz nyelven, amelyet mindenki ért – a cinkosság elvén –, és pedig senki sem.

A legveszélytelenebb hadsereg ez: magafeledten belemerülve az alá- és fölérendelés mániájába, jutalmaz és lefokoz, acsarkodik az elitalakulatok ellen, szóval saját kis bürokratikus csomóit oldja és köti, miközben egyfolytában felvonul és gyakorlatoz; mégis a legveszélytelenebb, mert sehol, soha, senki nem fogja tudni bevetni. Ólomkatonák, játékerődben – mindig ezek maradnak.

Kétségbeesett helyzetükön úgy tudnak segíteni, hogy kölcsönösen igazolják egymás létjogosultságát.

A filozófiai terminusok azért vágyódó szavak, kifelé süvitenek, próbálnak maguknak értelmet kaparintani. Porzó képszerűtlenségüket, fullasztó, önidegen pontosságukat ha föladják, és sokjelentésűvé, szimbolikussá lázadnak, talán megragadhatják a valóságot is, a maga sokféleségében. Ez már költészet.

9. Gilgames és a képek

A tudósság gyanakvó nyelvezetén Gilgames király mítosza nem más, mint a királyság intézményének, a dicsőség és a halandóság nyugtalanító gondjának a költői, mítoszi felvonultatása. Ki mint vélekedik. Amolyan elemzendő seregszemle, élén egy túlfeszített kétharmad-istennel. Ez így pontos is lehetne. Bizonyára. Ha még mélyebbre akarnánk hatolni, megpendíthetjük a természet (Enkidu) és a kultúra (halál) viszonyait is, hogyan próbál a kiszakadt emberi lény visszakucorodni a természeti halhatatlanságba. Ha idáig merültünk, sem fogott meg a mítosz minket. Ez még nem valódi mélység, a legérzékibb réteg maradt érintetlen-értetlen, pont a lényeg. Mert lényeges, nagyon is fontos Gilgames története, maga a világfolyamat... ám még ennél is többet mondhatnak azok a makacsul jelenlévő képek, amik a király minden mozdulatát újra és újra körülrajzzák: az ütemmel parancsoló dob, Istár bikája, Enkidu siratása, az özönvíz hajója.

Legmélyebben a képek vannak. Az ember legmélyebb, legelemibb tapasztalatai összefüggő villódzásokban. Minden kép: nagyon mély kút. Ha igazán belenézel, bele-döbbsz.

Az elemi: a *kép*. A kép, amely sok és egyetlen csupán, mert mindegyiket ugyanazok a világkapcsolatok érzik, mégis sokfélék, mert az éremnek végtelen sok oldala van, csak szem kell hozzá. A kép a lét megnyilatkozása, avagy a felismert, megismert és üdvözölt lét az emberben.

Amikor egy kép hagyja magát fölismerni, s az ember jelentőséget, formát ad neki, szimbólum lesz. A szimbólum: megérintett kép. Amikor a képek hagyják magukat megformálni (ez valamiféle együttes kinyilatkoztatás emberben és világban), akkor lesz a mítosz, a maga finoman rezgő szimbólum-hálójával, kútjaival.

Gilgames, Etana: az őskor hősei, mintha a lét bőrén járnának. Különböznek tőle, kiváltak, de még nem nagy a távolság. Már kérdezni kell bizonyos dolgokat, de a világ még adott.

A mítoszi ihletettség, a lényegiség-súlyosság nem másban keresendő és megérten-dő, mint a képi világban, a világ-képiben.

Olyan egyszerű: a szimbólumokban a lét egysége osztatlan.

10. A töredék a következő: Ádám és Éva kiűzetésük után fáradtan és megalázva bolyonganak. Mikor lepihennek, álmodni látnak, mindegyik más. Ádám a Vízözönt látja meg álmában, a Vízözönt és az összes háborút egészen a világ végéig. A világhábo-rút is látta persze. Éva álmában azt az almát látja, ami a bűnre vitte, ami az emberiség vesztét okozta. Ez az alma a Pokol Kapujában lebeg. Az ördögök almafáján. Az ördö-gök hangoskodnak, dicsekednek vele, hogy lám, az ő almájukból egy harapás is elég volt az ember elkárhoztatásához. Egyikük kíváncsiságból beléharap, de menten parázs-zsá változik torkában. Így jajgat: „Jobb lett volna Krisztust imádni, mint az almát szen-vedni most.” Így járták meg az ördögök. És négyezer év múltán a Kárhozat Fája lett Krisztus keresztje.

Paradics Károly, a mesemondó, középkori ember. Írástudatlan. Csillogó kék sze-mű, fűrge öreg, kék kunyhóban. Nyelvén a világ kiszínesedik, étellel lesz teli. Mi az ér-telme az írástudatlanságnak? Féltőbb, sokkal féltőbb gondoskodás a szavakról, a szavak képeiről. Az írástudatlan ajkán a szó sokkal kevésbé halandó, mint azén, aki tud írni. Az írástudatlan emlékezete éppen ezért nem egyenlő, nem egy vagy két generációt ölel fel, nem csak az apák és nagypapák emlékeire emlékezik, hanem gyakorlatilag végtelen időtávokra képes eljutni. Ez az emlékezet visszafele a végtelenbe nyitódik, minden gör-csös erőfeszítés nélkül, teljesen ösztönösen. Mintegy saját múltja szívja fel magába az emlékezőt. Aki viszont ismeri a betűket, állandó ideges felidézgetésre kényszerül, állandó paranoiás önellenőrzésre, mert az idegen formák, elvont képletek távolra repítették a nyelvtől. Ez nem dicshimnusz az analfabétizmusról. De akinek nincsen léttapasztalata a szavakról, és már nem ismeri képszerűségük eredeti jelentőségét, csak üres héjakkal dobálózhat. Sok kidobott, kockázat nélküli szó. Sok vértelen, vérszomjas szó, ürességü-ket belőlünk próbálják enyhíteni. Akinek a nyelv: játék, virtuozitás, variáció, mindig csak keresgélhet téma után.

Amiről nem lehet beszélni, azt hagyni kell, hadd beszéljen magáról.

11. A hagyomány: a templomépítők dühe.

12. Az ember a mítoszokban fejezi ki mindazt, amit a világnak köszönhet. A Te-remtésért hála: tudatunk ébresztése és éberen tartása.

A népművészet elvezethet a mítoszi megértéséhez, át kell adni magunkat a nép-művészetnek. Kövessük csak a vonalakat a csónakfaragványokon, érintsük meg az égbe vesző fa csúcsát, az ágak között a napot, a holdat és a gyümölcsízű csillagokat, a gyöke-rek alatt a szárnyas, porral és izzappal táplálkozó halottak körmenetét, dadogjunk, ha énekszó és hegedű nyitja szét a havasok patakmedreit, és lépünk rá táncra az egyetlen körre, ami ritmus – akkor kiáltozhatunk, akkor felkészíthetjük izmainkat a legsúlyo-sabb összecsapásra: mítosz és teremtmény közötti érzéki, szédült háborúra. Ez felvezet a hegyre.

Az irodalom: elmagányosodott mítoszok passiójátéka.

Ami darwinizmus létezik a tudományban, legyen az fizika vagy irodalomelmélet vagy ugyanolyan pökhendi filozófia, mindenkinek csak ronthat a helyzetén. Hermész keresgélheti szárnyas saruját a sok szárnyatlan között.

13. Az arisztokratikus fegyelem a mítoszokból átömlő, majd csak csordogáló szentség-erőből táplálta a görögség filozófiáját, egyedül ez az energia tette lehetővé a tömeghisztéria elkerülését. Ez a görögöket követő-hajszoló gondolatokból már hiányzott: díszletvilág, zaklatott, savós gondolatok. Lehet, hogy az egész filozófia csupán Platónhoz írt lábjegyzet (Heidegger), de vajon Platón kinek-minek lehetett a margináliája?

A demokrácia tökéletes alap a szellem elszentségtelenedéséhez: a tudás kurvulni, kiégni, sivárodni kezd, a szentség-erő eltűnésével pedig pusztá politikai, praktikus formula marad. Az új szkepszis a lélek új elosztási rendszerét agyalja ki: megváltoznak az arányszámok, minden út a darwinizmusba torkollik. A mítosz a racionalizmus kapcája lesz, majd lassan és bebüdösítve szertefoszlik. Az új fogalmak meggyilkolják a szemléletet. Fecsegés álcázza a profán szavak tengerét.

Aki bölcs, az bölcs marad.

14. Vándormotívumok

A nagy megtestesülések az egész emberiséget érintették. Gyűrűkataklizmák.

Elemek és lények, akik hosszú körutakat tettek meg a világban, elemek és lények, akik erejük természetében egyek.

a) Nincs kultúra, mely ne lett volna hosszabb-rövidebb ideig ártér. Mely ne kezdett volna kétségbeesett bárkaépítésbe, s amelynek ne lett volna iszapinterregnuma. A Hajós koporsószerű alkotmányában körbebarkázta a világot, s ahol szárazföldet, zöldszagot éreztek madarai, ott újra és újra kieresztette a termékenységszellemeket – a Hajó számtalan hegycsúcson feneklett meg.

Vízözön.

Nem az a legfontosabb, hogy mi történt és miképp történt a vízözön nemzedékével, hanem hogy ők, az „emberiség, aki teljességgel agyagfölddé vált”, s mint „halivadék, betöltötték a tengert”, vajon hogyan értették-éreztek a vizet, mit jelentett nekik, mielőtt szemfödélük lett. Ez vezet el az eredethez.

S ami még látomászerűen jelenvaló: a hatalmas emberek a csöndet, a mérhetetlen vizek hullámzó csöndjét hordozták szívükben. Ott voltak mindenütt, a közönséges, meghunyászkodó emberek között, uralkodtak és állandóan áldozatra készülődtek. Aztán elöntötte őket a vízözön.

b) megváltó vándoristenek

Ha Krisztus megjelent Izrael földjén, miért ne jelenhetett volna meg fehér arcával, hosszú, fényes szakállával más kultúrákban is: az aztékoknál, inkáknál és a többi indián népeknél. Vagy a barbár keltáknál, mint Arthur király? Hány olyan nép van, ki a mai napig várja vissza megváltó istenét? A szelídséget prédikáló tiszta magányt, a szeretet, szerelem megfeszített, elüldözött árnyát? Számtalan kultúra. És mindnek egyforma képe van róla, csak a saját formanyelvén fejezi ki. Az indiánoknál színes és ornamentikus: Tollaskigyó, a keltáknál kőisten, vasisten, Arthur, Avallon alvója.

Az alvó, bujkáló Tökéletesség visszareménykedése mindenütt...

15. Ha átnézek a chartresi dóm ablakain, olyan, mintha a gótikus Isten tekintébe mélyednék: az a kék, az a rettentő mély kék átsugározza a lelkeket. Az emelkedés üzenete.

Új gótikahullám. A törpe simít egyet a karcsú, didergő ima-kémények tetején. A vízköpők jutalmul visszacapják szárnyaikat. Érteni csak nagy, érzéki kortyokban. Gyűrűtánc, gyűrűrác.

TARGI 95

Hetven éve született Nagy László

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Krónika-töredék

NAGY LÁSZLÓ NAPLÓJÁNAK RÉTEGEI

1. Álmodások és versek

Nagy László azért kezdett naplót írni 1975. február 14-én, hogy álmait följegyezze. Mindennap egyetlen noteszlapnyi följegyzést vetett papírra. Az utolsó lapot a halála előtti estén, 1978. január 29-én írta. Kezdetben ragaszkodott az álomleíráshoz, később azonban már maga is a tények megörökítését tekinti céljának. Az első néhány napról készített feljegyzést valóban álomleírással kezdte. Még akkor is, mint 1975. február 15-én, amikor azt kell írnia, hogy „Álom: semmi. Pedig álom-leírásra szántam ezt a könyvet.” Az álomleírásokat egyre jobban kiszorítják a valóságos történetek, de az álom-leltár egyik motívumként végigvonul a naplón, hiszen az álom-leltárnak eredetileg nyilvánvalóan a költői hasznosítás volt a célja. Nagy László alkotómódszerének természetébe is betekintést enged azáltal, hogy egy-egy versének keletkezéstörténetét föltárja, azt is látjuk, hogyan kerülnek az álmok át a művekbe. Álmában igen gyakran gyermekkorának képei, emlékei jelennek meg.

Sok példa kínálkozik a naplóban arra, hogy miként segíti Nagy Lászlót az álom egy-egy versének írásakor. Az álmok persze igen nagy metamorfózison esnek át a versekben, olykor példázattá válnak. „Álmodtam apámmal, tán azért, mert róla a versem alig akar elkészülni. Már alig emlékszem valamire, mélyen aludtam, fáradt voltam. Egyetlen kép: forgolódik a bika, orráról csüng a pulikutya, úgy harapja, tereli.” Az *Apánk a másvilágról* című versben nagyívűen kitágul, játékkal oldott, erősítő példázattá válik és visszafogott, de határozott programmá gazdagodik ez a kép az apának a fiához intézett szavaiban: „Itt ragyogok, lásd be, hogy minden lehet. Emlékezz a pulira is, a Cirókára, ahogy a bika orrába csimpaszkodik – az a kis gyöngyfogú fekete labda. Vi-vi, vau, vi-vi, vau-vau-vau! Uगतok, utánzom, terelem a haragos nagy-dögöt, a Behemótot, ahogy akarom. Gondolj csak a Cirókára. Sikerül neked is. De én nem uszítalak, tedd a dolgod.”

A *Jönnek a harangok értem* című versének írása közben úgy érezte Nagy László, hogy amit álmodott, az „Figyelmeztetés, hogy kimaradt szürke lovunk bőre a versemből. Kamránkban a mérlegre dobva, de a farka lecsüng. Fölötte a tenyértartón hét keserű kenyér. Bűdös a lóbőr, sárga zsírja is látszik. Előveszem a verset, ha lehet, beleírom.” S ott van az átformált, szakrális jelentéssel súlyosított álombeli kép a versben, a pokoli emlékek része ez is: „S mérlegen a lóbőr, csak farka lóg a kamra porába, fölötte keserű öt seb a kenyértartó keresztjein.” A naplóbeli álomleírások és az ezek nyomán keletkezett verselemek összevetése valóban a csoda művelésének titkaiba vezet, olykor a szürrealisztikus képvilág geneziséét is megvilágítja. Emellett ezek a metamorfózisok arra az alkotói felnövesztő, mélységperspektíva-teremtő módszerre is rávilágítanak, amelynek során a valóságelemek művészi újáteremtése az egyszerű jelenségnek – legyen az álomkép vagy természetleírás – eszmei, erkölcsi értéket, üzenetet ad.

2. Vadszegfűk és vérborbolyák

Nagy László személyiségének egyik fontos vonása a reneszánszra emlékeztető természetáhitat. A természet jelenségeit gyakran regisztrálja naplójában is. Egy-két mondatos tömör leírásai gyakran egy-egy vers lehetőségét, csíráját rejtik magukban: „Szeretem nézni, ha pilléz a hó, és fullad a Dunába. Dráma. Tiszta tettek egy piszkos folyamba. Lehetne studiózni a tüneményt – költői haszonnal.” Az ilyen metaforikus leírások a költői kedélyállapot, világlátás tükrői, hiszen egy-egy jelenséghez a költői szemlélet társítja a felismert hasonlóságok alapján a képek másik elemét, s azt már a költő világgépe minősíti, hogy mit hogyan lát és láttat a természet jelenségeiből.

„Szürke a reggel, hideg vas-reggel. Fú a szél, elfújja a madarakat. Ostorozza a Dunát, ezüst sebek úsznak” – olvashatjuk a naplóban a „próza” feljegyzést, az azonban annyira költői látomás is, hogy szinte várjuk, mikor találunk rá versbeli inkarnációjára. Hogy próza és költészet milyen szoros egységben van Nagy László művészetében, arra nemcsak az álmok verselemmé emelésével ad sok példát, hanem a napló érzékeltes természetleírásainak versbeli inkarnációjával is. „Nagy fény, nagy szél, nagy madarak a Duna fölött. Zöldülnek a pázsitok a Szigeten. Már tömörödnek a fakoronák, nem sokáig lehet átlátni rajtuk.” Ezekkel a sorokkal kezdte naplóját 1975. március 22-én, majd ezzel a leírással indította az ezen a napon írt versét, a *Mária jövődő Boldogasszonynak* címűt, sőt a nyitány a vers visszatérő motívuma lett: „Nagy szél meg nagy fény, nagy madarak ezüstlenek, / ideges a víz, a Dunát kiütik ezüst sebek, ...” – kezdődik a vers. Az „ezüst sebek” az egy héttel korábbi naplójegyzet képe volt. De az előző napi költői „időjárásjelentés”-ben is e vers motívumai készültek már, sőt bizonyos, hogy a vers naiv játékosága és „belső fényessége” is az előző napi feljegyzés – Benedek-napi mondókát is idéző – meditációjából eredeztethető: „Tündöklet a reggel, asztalom forró a nap-sütéstől. Vad-ezüst a Duna, mert fú a szél is. Benedek a zsákjából vakító ragyogást meg szelet ont. Kell ez a nagy fényesség, tán a bensőnkbe is jut valami. Eljut.”

A metaforikus leírások sokszor költőivé emelik a naplót. A huzat ördögmuzsikaként zenél, a virágzó vadkörtefa „sűrű fehéren habzik”, a kivágott nyírfa „lassított, sokáig fehér villámként rogyott a földre”. Gyakran bukkanunk olyan sűrű, komplex képekre is a naplóban, amelyek olyan erőteljes költői kreativitás eredményei, hogy csak költőileg értelmezhetők: „Huzatos gyöngyház a reggel.”

Egy-egy tárgyat is gyakran költői erővel, szépségét szemléletesen érzékeltetve ír le Nagy László: „Nézem a toll-baba királynét. Szoknyája a fácán begyetolla. Ezen ül. Dereka, kezeckéi fából, rézdróttal körülcavarva, gyűrűzve. Fejéből két kis toll kiáll. Különösen gyönyörű!” Figyeli a tollbokréta-királynőt, képzeletében már megjelenik a művészi kamatoztatás igénye: „Megérdemelne egy verset.” Ez az ő szemléletében azt jelenti, hogy egyedi, időbeli létezőből örök életűvé legyen.

A naplóban megjelenő természeti, tárgyi elemek Nagy László világbeli otthonosságának tanúságtevői is. Létszeretete szólal meg abban a módban, ahogyan a világ jelenségeit szemléli. Sokszor írja le ekecsölgetéseit, szobrocskák készültét műhelyében. Beszámol a faragnivaló fáiról, a cerszömörcéről, vérborbolyáról. Gyakran nézi gyönyörködve a Dunán úszó hajókat: „Egy kővel megrakott uszály most vonul el az ablakomnál. Kicsi nemzeti zászló a farán. A hajóknak, hajócskáknak mindig március idusa van.” Prózai leírásain is gyakran áttűnik az egyetemesítő, távlatosító, a mindenséget együttlátó költői szemlélet: „Este a sétahajók villanyrözsásan-koszorúsán jönnek-mennek, ragyogó mesepaloták.”

Természetáhitata, virágszeretete is gyakran megnyilatkozik a naplóban. Vadszegfűinek virágzását, illatozását rendszeresen regisztrálja.

Megfigyeli Szipligeten a vizet ivó cicát, „ahogy piros kanálként forog gyorsan a nyelve”. A kis cicák úgy figyelnek a téglarakás alól, „mint pirinyó ördögök”. Számtalanszor gyönyörködik a természetben és a szép tárgyokban. „Hócsillagosak az ágak. Fácánkakas nyomai a hóban, farkatollát, ahogy húzza, arany és égi ekenyomok. Pirinyó madárlábacsok hosszú hímzései.” Hallgatja „a szép madárszókat, füttyöket, énekeket”. Áhítattal hallgatja a fülemülét és gerlét. S ez fontos neki, napról napra följegyzi. Megszámolja a három platánfa odújából kiröpülő 185 denevért. Számtalan virágnak, fának a nevét naplójába írja. Jó viszonyban van a legényrőzsával, vadmeggyel, liliumfával, illatos bangitával és a többiekkel. Otthon van a természetben.

Egy-egy élmény, látvány hatása alatt Nagy Lászlóban igen gyakran felmerült egy-egy lehetséges vers. Ilyenkor a napi jegyzet fölé gyakran odaírt egy V betűt, máskor pedig ki is írta a szót: vers. Így cselekedett 1975. május 21-én is Erdélyben. Följegyezte ekkor, hogy „kicsi kecske áll az anyja hátán”, a nagy juhászból „a minap elkergette a farkast”. Majd drámább képek következnek a naplóban: „Cementgyár a fenyvesben, szürkék a fák. Láttam: gyilkolják a fenyvest. Másutt sziklás szoros, kanyarok, kőtömbök a fejünk fölött. Gyökeret ver a fa, aztán kidől: de a csemeték nőnek, megemészte a kő, kemény étel az anyaszájban a csemetőnek.” Egy hónappal korábban följegyezte már, hogy a fákhhoz is szeretne verset írni. Ebben a naplójegyzetben felismerhető az *Éljenek a fák!* motívuma, egyértelmű, hogy a „vers” jelzet is erre vonatkozik. Magát a verset azonban csak egy évvel később, 1976. május 20-án írta meg többnapos előkészület után. Jellemző, hogy a témát, a motívumot az eleveníti fel újra, hogy Nagy László ekkor ismét Erdélybe készül. Gondolatban az erdélyi úttal foglalkozik, előző évi élményeiből a cementporos fák képe elevenedik meg, az előző évi látványt emeli drámai álmóvizió elemévé a vers: „Égnek fordult a gyökérzet, s mint nyúzott kócsagnyakak közt, ott lüktet a torkom. Leheletem is ordít: Meghaltak a fák! Amott az örökzöld tengere agonizál. Fenyveserdőről fujkálom a közönyös cementport, s reményem is gyanúsan szürkül.”

Ez a mély természetszeretet igen fontos értelmű Nagy László világában. A szépségnek, természetességnek a szeretete az ihletforrása azoknak a verseinek, melyekben a bioszféra pusztítása, az emberi világ szennyezése, a „fekete impérium” elhatalmasodása elleni panasz, küzdelme szólal meg: *Búcsúzik a lovacska, Zöld sátor elégiája, Éljenek a fák!*

Ragaszkodása a természeti létforma értékeihez, emlékeihez mindvégig erős, egyfajta természetesség és történeti folytonosság biztosítéka is ez szemléletében. Az iszkázi kellekek leltárai gazdag rétegét adják a naplónak, jóllehet, ezektől a *Zöld Angyalban* már búcsút vett. A paraszti, vagy még inkább a természeti életforma iránti nosztalgiaja is gyakran megjelenik a naplóban: „Elhatároztam, hogy megveszem a lovacskát a veszprémi állatkertből. Kis szekeret csináltatok, meg szánkót. A faluban, valamelyik nyugdíjas gondolja majd, talán Horváth Lajos bácsi. Apró munkákat is elvégez majd a kis tarpán. A megmaradt lószerszámokból kicsit csináltatok a devecseri szíjgyártóval, piros, kék bőrből sallangokat. Árkon-bokron át vágatok majd. Aztán meghalhatok.”

3. Eszmék, szövetségek

Szemléletének ehhez a meghitt jellegéhez szorosan kapcsolódik a napló emberi világa. Három év alatt közel nyolcszáz ember neve szerepel a naplóban. Családjának tagjai mellett barátai, munkatársai, egykori iskolatársai, falujabeli emberek, alkalmi is-

merősök, írók, festőművészek, szobrászok, színészek, tudósok, politikusok népes serege kap említést. Nagy Lászlónak valamennyiükkel valami ügye van, számon tartja sorukat, tudásukat, képességüket, karakterüket.

Különösen fontos volt számára a baráti kapcsolatoknak az a rétege, amelyik szorosabb eszmei kötődést, világszemléleti rokonságot is jelentett. Napi találkozásai szűkebb baráti körének tagjaival a szellemi életben való eleven jelenlétét, friss tájékozódását is tanúsítják. Az idő Nagy László számára valóban megjelölte a „hű lovasokat”, „akik természetük és szándékuk szerint” képviselték azt az erkölcsi és művészi eszményt, melyet Nagy László fontosnak tekintett. „A »három királyok«-at, Kondort, Kormost, Latinovitsot, Kornisst, Zelket, Szabó Istvánt, Sütőt, Szilágyi Domokost, Ágh Istvánt idéző vagy hozzájuk írott versek a testvériség eleven dokumentumai. Melyek kézfogások a képmutatás és a hideg expanziója közepette” – írja Kiss Ferenc Nagy László utolsó pályaszakaszát elemző tanulmányában. A napló e versek keletkezéséről és mindezekről a szellemi-emberi szövetségekről számot ad, s ezeken kívül még nagyon sok, számára fontos személyről, kapcsolatáról nyilatkozik.

Többnyire ezeknek a szövetségeknek az övezetében vallja ki a napló Nagy László politikai magatartását: egyértelmű szembenállását a Kádár-rendszerrel. A politikusoktól – Pozsgay Imre kivételével – tartózkodik. Ha elkerülhetetlen a találkozás, akkor viszont keményen elmondja bírálatát. Amikor egyikük a *Szóltítlak, hattyú* „Uristen, én nem vagyok itthon?” sora iránt érdeklődik, Nagy László azt válaszolja: „úgy kell érteni, ahogy írva van”. Majd így folytatja: „Elmondtam okait, előzményeit a versnek. Például: a nemzet sértegetése, írók sértegetése, a diszkriminációk.” Pozsgay Imrét becsüli, de neki is kifakad a magyar közállapotok miatt: „Feldühödtem, itt vagy szennyemberré válik valaki, vagy fölakasztja magát – ez a magyar ugar.” Moglehet, Béres József találmányát Nagy László túlértékelte. De nem ez a dolog lényege, hanem az, hogy elviselhetetlennek tartotta azt a módszert, ahogy bántak vele: gyalázták, mielőtt szakszerűen megvizsgálták volna.

Nagy László elevenen követi naplójában az irodalmi, irodalompolitikai vitákat. Rokonszenvvel jegyzi föl több ízben Illyés Gyula kiállításait a nemzetiségi magyarságért, a nemzeti önismeret és öntudat tisztításáért, erősítéséért. Keserű indulattal ír arról, hogy információi szerint a pártaktíván megint a nacionalizmust hirdették ki fő veszélynek. Fölháborodott az *Élet és Irodalom* szerkesztőinek gyávaságai, helyezkedései miatt: „Torkig vagyok már a taktikázásukkal! Ha 1000 kilométert utazom valakiért, az nem kicsi költő, nem pityipalkó!” – fakadt ki, amikor Szilágyi Domokos búcsúztatóját méltatlan helyre dugták el a lapban. Együttérzéssel jegyezte fel Czine Mihály keserűségét: „Miska valóságosan sírt, a könnyeit törölgette mellettem. Írásai letiltva minden lapnál. Azt mondja, ha így megy tovább, akkor ő meghal. Ezek után nagyon rosszul éreztem magam. Micsoda világ!” Hasonló megjegyzéssel illeti Weöres Sándor drámájának letiltását: „Ilyen darabokat kellene játszani a színházakban. És éppen ezt nem szabad!” Kifakad Ady méltatlan centenáriumi ünneplése miatt: „Haragszom, hogy Adyt így ünnepelték, a világ csodáját beszirupozták. Ő maga milyen tudósítást írt volna e hacacáréről! Kellemes elképzelni.” Megértéssel fogadta azt, hogy Csoóri Sándor aláírta a Charta 77-et.

Különösen fájdalmasan érintette a nemzetiségi magyarság kiszolgáltatottsága, s a hivatalos magyar politika közömbössége a nemzetiségi magyarság sorsa iránt. Erdélyi útjai közvetlen élmények sokaságában részesítették. A napló nemcsak följegyzi ezeket, hanem Nagy László reflexióit, ezek miatti kifakadásait is tartalmazza. „Hír: megbün-

tették azokat, akiknél ebédeltünk Széken. Ez már a gyalázatok teteje. Ilyesmi csak az inkvizíció idején történhetett... Emberi jogok? Önrendelkezés? Humanizmus? Ki a barbár? Ki lesz az árvák szószólója?"

Amikor költészetünk úgynevezett „népi-nemzeti vonalát” sértőleg emlegetik neki, néhány mondatban tisztázza az ilyen besorolások ostobaságát, kifejti a maga világos álláspontját: „Én elsősorban emberi költőnek tudom és érzem magam. De a nyelv, a sors, a gond köt ehhez a hazához, néphez. S ha van erőm olykor, s van lehetőségem: kiállok érte. Vajon, szégyellnem kell ezt?”

4. A csoda magyarázása

Ezek az erkölcsi, politikai és világszemléleti vallomások azért is nagyon fontosak, mert közvetlenül kapcsolatosak Nagy László költészetével, a naplón belül pedig gyakran szinte szétválaszthatatlanok a napló irodalomtörténetileg, irodalomszemléletileg legfontosabb rétegétől: a versek keletkezésének műhelyvallomásaitól. A naplónak ez a gazdag rétege egyértelműen érvényteleníti azt az irodalomtudományi babonát, amelyik az irodalmiság kritériumát kizárólag a „hogyan”-ban kívánja megjelölni, s az irodalmat érdektelen formatanná silányítja. Éppígy cáfolja persze azt a másik, mára háttérbe szorult elgondolást is, mely viszont kizárólag az úgynevezett tartalmat tekintette fontosnak. Nagy László naplója sok, s elismerten jelentős versének a keletkezését tárja föl. Ezek nagyobbik részéről egyértelműen, világosan látszik, hogy milyen aktuális erkölcsi, társadalmi, politikai kérdés a vers inventora, mi foglalkoztatja Nagy Lászlót, mivel akar számot vetni a vers. De az is nyilvánvaló, hogy mindez akkor válik verssé, amikor a költőben már nemcsak gondként, nemcsak problémaként él, hanem megformált tartalomként szólal meg. Ekként ez a tartalom persze már egészen más, összetettebb, gazdagabb annál, ami előzetes eszmeként, ítéletként összegezhető lett volna.

Sok-sok példa kínálkozik ennek dokumentálására. Nagy László, látva, hogy az emberek egy része mennyire kapaszkodik a költészetbe, 1975. június 3-án ezt jegyzi naplójába: „Jólesik, hogy szeretnek, de kétkem, hogy ekkora érdemem volna! Továbbra is próbálok helytállni. Egészség legyen, erőm is lesz. Szabad leszek még a »kender-törőben« is.” Másfél évvel később délutáni rossz álom után ezt jegyzi föl: „Elkezdtem egy verset. Délutáni vízbefulladásom juttatta eszembe egy régi költemény-sejtésemet: *A nagy kender-áztató*. 20 éve már felötlik bennem. Máig nem volt hozzá erőm, se bátorságom. Most bizakodom. 15 sor kész. Címe: *A nagy-nagy emberáztató*.” Végül *Tűnődés nagy szeretőkről, a kardcsókolókról* lesz majd a vers, egyszerre döbbenetes látélet, s a rohasztó közeg ellenében cselekvő „hívó tébolyultak” igazolása a romolhatatlan példákkal; „mert szellő a halál, / ha ők igéznek: égi nefejejcs-tüzek”. A naplóban följegyzett eszme, tartás egészen új dimenziókat, a naplóból nem sejtethető távlatokat nyert a versben.

A Simon Istvánt sirató *Három nap, három éj* megírásakor jegyzi föl: „Elmondtam, amit kellett, sajnos, éppen a halál alkalmával. De hát a halál rendített meg ennyire, hogy minden eszembe jutott. Például a széthúzás.” Valamiképp minden belekerült ebbe a versbe, ami Nagy Lászlót Simon Istvánnal kapcsolatban foglalkoztatta, s amiről a napló számot adott. Elégedett megjegyzése helyénvaló. A vers írásakor mégis a kompozíció, a tételek, a sorok felesletetése a gondja, dúdolja a ritmust, a kompozíció minden elemének jelentéssé kell válnia: „A felső sor trocheus, majdnem cezúras, az alsó jambus. Ezek válaszolnak egymásnak, a felső magas, az alsó mély (ha lehet). Nem kell

egyezniök a gondolatban. Meglepetéseket hordozzanak... Kell a látvány (zöld ormon a ravatal), érzékletesség, kísérlet a vigaszra, mégis feloldhatatlan a gyász. Minden sor befejezi önmagát."

A *Szólitlak, hattyú* című versét eleve hozzászólásnak szánja a népművészet elleni sajtótámadások idején: „A mostani vitákhoz verssel szólok, szeretnék tisztességes maradni.” A versben szarkasztikus metaforákkal nevezi meg, minősíti ezeket a cikkeket („megannyi mérges lepény, / majálisra ólom-okádmány”, illetve: „Gúny bitangol akár a járvány”), s azt is kivallja, hogy „rongálnak rossz pörök”. A vers egésze az aktuális problematikát egyetemes távlatokba állítja, gazdag és sokrétű értelművé emeli.

További hasonló példaként kínálkozik az *Ady Endre andezitből*, az *Aki szerelmes lett a halálba*, de sok-sok más vers is.

5. Esztétikai ideál

A versek keletkezésének krónikájából, művészi alakításuk folyamatrajzából, valamint Nagy László tárgyokról, mások műveiről szóló följegyzéseiből könnyen körvonalazható ízlése és esztétikai ideálja. Azt szereti, ami fenséges, súlyos, ékes, erőteljes, drámai, mély, de az is kétségtelen, hogy Nagy László fölöttébb fogékony a kecses, játékos elemek iránt is.

Ebből a szempontból érdekes az is, hogy miként nevezi meg egy-egy versét a naplóban, amikor nem a címükkel említi azokat, hanem fő motívumukat emeli ki: a gengsztervers, Mongóliás-vers, harangos-vers, fejfa-vers, andezit-vers, kastélyos-vers, hattyús-vers, sólyom-vers, Kormos-vers, Balassi-vers, Latinovits-vers, Pelikán-vers, Toldi-vers, Mikulás-vers.

Esztétikai ideáljának a működését közvetlenül figyelhetjük meg a verscímek változtatásában is. Az első említés és a végleges változat közötti különbségek ennek az ideálnak az érvényesítésében szembetűnőek. Mindig gazdagabb, jelentéseesebb a végleges változat, mert karakteresebb, erőteljesebb benne a játékoság, a fenségesség, drámaiság, mint az első változatban volt. Emellett szembetűnő az is, hogy végleges változat mennyivel költőibb, sűrűbb jelentésű, mennyivel titokzatosabb, mint az először leírt, sokszor egészen közvetlen, szinte prózai cím:

Üzenet Mongóliába = Válasz egy illatos levélre

Levélke boldogasszony Máriának = Mária jövődő Boldogasszonynak

Bagolyasszony = Bagolyasszonyka

Tájkép, koporsóval = Három nap, három éj

Andezit = Ady Endre andezitből

Naplójegyzet újévkor = Elvarázsolt kastély

Az elhúnyt búcsúztatása = Az elhúnyt várakoztatása

Abban a pillanatban = Számadás egy pillanatról

Idill = Föltárt idill

Rettegj a hanyatlástól = Didergő ezüstfiú

Magtalanok karácsonya = Magtalanok Jézuskája

Gím-üzenet = Susogó gím-üzenet

Sötét pátriárka = A fekete pátriárka

Hószakadás = Hószakadás a szívre

A nagy kenderáztató = A nagy-nagy emberáztató = Tűnődés nagy szeretőkről, a kardcsokolókról

Arany úr = Arany úr, az őszikék meg én
 Rablók + Pásztorok = pásztoRablók
 A győztes kárvallása = A jó vitéz vesztesége
 A bolondok útja = Elhúllt bolondok útján
 Vallvadir üvegkirályka = Vallvadir
 Levél D-asszonynak, Délre = D. asszonynak, Délre

Ezeknek a címváltoztatásoknak az esztétikai jelentőségét természetesen csak a versek elemzése tárhatja föl.

6. Szemléleti tágasság

Valamiféle, számomra racionálisan megmagyarázhatatlan előítélet azt a hiedelmet terjesztette el Nagy Lászlóról, hogy ő ösztönös művész volt. Ez ma azt jelenti, hogy képzetlen, műveletlen. Gyakran besorolják újabban is abba a manapság már a teljes ostobaság szinonimájaként használatos kategóriába, amelyet a vátesz-költő fogalmával szokás jelölni. Nagy László életművének, valamint egy újabb életművel felérő műfordítói munkásságának a szemléleti tágassága egyértelmű cáfolata ennek a lejáratos szándékú, érvénytelenné minősítő beállításnak.

Az életművéhez negatív előítélettel közelítőket meggyőzni aligha lehet érvekkel. Nem is a meggyőzés reménye, hanem a tények végett mégis érdemes Nagy László műveltségét, tájékozódását firtatva is megvizsgálni a naplót.

Monoton módon, szinte naponta visszatér a naplóban e három év alatt a „kések a gyomromban” betegség-jelentés. Ebből kell és lehet megérteni az étkezésre vonatkozó megjegyzések viszonylagos bőségét. Küzdelem ez a három év az életért.

Az állandó fájdalmakkal, fizikai gyengeséggel, betegséggel naponta küzdő költő krónika-töredéke mégis, életének utolsó három esztendejében is lenyűgöző szellemi jelenlétről, tájékozódásról tanúskodik.

Szinte napi rendszerességgel olvassa a folyóiratokat, s egy-két mondatos tömör minősítésekkel illeti élményeit. Szerkesztőként dolgozik. Naponta találkozik barátai-val. Kiállításokat látogat, olykor megnyit. Hangversenyekre jár, színdarabokat, filmeket néz meg. Nyilvános vitát kezdeményez a modern építészet ügyében. Költői esteken szerepel. Távolságot tartóan, de folyamatosan és egyértelműen vesz részt a közélet küzdelmeiben. Rendszeresen fordít, találkozik bolgár, lengyel, angol költőkkel, írókkal. Lengyelországba, Bulgáriába utazik. Erdélybe többször is elmegy, találkozik szinte minden jelentős erdélyi magyar íróval, művésszel, sok-sok egyszerű emberrel. Odaadással foglalkozik a kisebbségi magyarság sorsával. Összeállítást készít a szomszédos népek költészetéből a televízió számára. Emlékezetes filmben vall önmagáról ötvenedik születésnapján. Interjúkat ad hazai és külföldi újságíróknak, kollégáknak. Költői értékű gyászbeszédet mond barátai fölött. Portrékat rajzol. Filmforgatókönyveket ír a televízióknak Ady „élete drámájáról”. Részt vesz a *Regösének* című film készítésében, sőt szerepet is vállal abban. Figyeli és segíti a fiatal népművészeket, a táncházmozgalmat. Sok-sok bolgár, orosz, lengyel verset ültet át magyarra. És ekkor fordítja le a *Bernarda Alba* házat. Szinte teljes egészében ebben a három évben írja meg utolsó kötetét...

Ha csak pillantást vetünk Nagy László olvasmányaira, szembeütünk szellemi tágassága, érdeklődésnek történeti és ízlésbeli nyitottsága. Zbigniew Herbert esszéit tanulmányozva elmélyed a középkor világában, a manicheusokon, bogumilokon, albigen-seken tűnődik, foglalkoztatja a középkori ember világképe. „Kár, hogy a Provence-ot,

mint kultúrát elpusztították. Nyugat és Kelet szintézise volt. Az albigensek pedig nem eretnekek voltak, hanem új vallás alapítói. Nem tudom azonban, hogy mi elfogadtuk volna-e ezt az aszkézises vallást. Ha akkor élek, bizonyára velük tartok." Olvas a román kolindákról a regősénekekkel kapcsolatban. Nagyon fontosnak minősíti Fodor András írását József Attila haláláról. Németh László könyveit huzamos ideig tanulmányozza. Róla is verset akart írni.

Feltűnően sok különféle dolog érdekli: „Olvastam a földgolyó lassú kiterjedéséről – unalmas írás. Kézbe vettem Bolyai János vallomásait. Éjfélig nem tudtam letenni, már negyed egy van.” Jeszenyin verseit, életrajzát olvassa. „Kilencre a tévébe mentem, meghívtak Weöres bemutatójára. Csernus Mari jól mondta a *Psychét*.” Illyés régi esszéit tanulmányozza estéről estére. Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* című röpiratát olvasva írja: „Döbbenet. 1946-ban írta a magyarok kitelepítése idején. Csak 1968-ban jelent meg. Igazán ezért becsülöm. Nagyszerű ember. Se ott, se itt, se a világban nem ismerik, nem hat! Sors!” Élvezi Sütő András drámáját, a *Csillag a máglyánt*: „Nagy lépés nála. Hátra szorítja a szép nyelvet, igen maián beszélnek ezek a régi figurák, annyira, hogy mai emberek. Mai problémák is persze. Kemény írás.” Később az *Egy lócsiszár virágvásárnapja*, majd az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* váltja ki elismerését. Száraz György esszéjét, az *Egy előtétel nyomában* olvasva írja: „Nehéz ügy. Elszomorító, hogy még ma is ügy. Üggyé csinálják.” Márquez *Baljós óráját* dicséri: „irigylem őt, hogy ilyen jól ír. Nekem kellett volna a *Száz év magányt* is megírni. Dehát ő megelőzött.” Edgar Poe, Ezra Pound, Eliot esszéit olvassa, majd Heisenberg lesz estéről estére élvezetes olvasmánya, *A rész és az egész*. „Írás helyett Weöres *Kétféjű fenevadját* olvastam igen nagy örömmel. Naiv és bájos. Akár egy gyermek látja a történelmet, s majdnem a lényegét is. Nyelvezetét igen élveztem, mintha otthon lennék. Ilyen darabokat kellene játszani a színházokban. És éppen ezt nem szabad!” Mandelstam és Gregory Corso versei, Mrozek novellái és a *Magyar népművészet*, a Malonyay-kötetek, az Erdélyi Zsuzsanna által összegyűjtött apokrif imádságok egyként érdeklik. Éppígy Adorno és Fülep Lajos esszéi. „Olvasom rajongva Fülep *Nemzeti öncélúság* írását, nagyszerű. Így csak Ady tudta képen vágni az akkori rendet. F. a Horthy-ét is megpofozza. Ma is aktuális több szempontból.” Vargyas Lajos ritmikai tanulmánya éppúgy érdekli, mint a Mohács-irodalom újabb fejleményei vagy Györffy György *István király* című könyve. Jászi Oszkár *Magyar kálvária – magyar feltámadás* című könyve éppúgy foglalkoztatja, mint Hermann Brosch *Vergilius halála* című modern regénye, Jean Paul Sartre interjúja. 1978. január 27-én: „Szócs Géza verseit olvasom, igen tehetséges.” 28-án: „Sütő könyvét olvastam jólesően.” Ez a szellemi horizont igen tágas. Ehhez még hozzá kell vennünk, hogy egyes verseihez, munkáihoz alaposan, „szakszerűen” is készült. Ebben az időszakban tanulmányozta egyebek mellett erdészeti könyvekből a fákat, néprajzi munkákból a fejfákat. Balassi, Berzsenyi és főként Ady életművét és a róluk szóló szakirodalmat.

Szemléletének nyitottsága, tágassága és egyensúlytartó ereje mutatkozik meg az egyes naplójegyzetek felépítésében is. Élesen különböző metszetek kerülnek egymás mellé egyetlen napon. A nagy és kis dolgok kiegyenlítetttsége ez Nagy László világképében. Fontos országos ügyek szomszédságában ad számot arról is, hogy hány vadsegrű virágzik az ablakában.

VASY GÉZA

„Tücskérezem, muzsikálok”

KRÓNIKA-TÖREDÉK – NAGY LÁSZLÓ NAPLÓJA

Közérdeklődésre akkor tarthat leginkább számot bármely napló, ha szerzője érdekes és híres ember. Olykor ellensúlyozhatja ezt, ha a szerző ugyan közember, de amit átél, akikkel találkozott, az és azok elhíresültek. Ám a történészek, művelődés-történészek érdeklődésén túl maradandóságra csak akkor számíthat egy napló, ha írói teljesítmény is. Egyébként inkább csak érdekesség és dokumentum.

A híres emberek által írott naplóknak is többféle típusa van. Az egyik inkább reflexiókat, gondolatokat, műhelyforgácsokat közöl, ilyenek például Márai Sándor vagy Illyés Gyula naplói. Egy másik típus részletes és tárgyias eseményleírást és gondolkodástörténetet ad, miként azt Fodor András teszi részben már publikált feljegyzéseiben. Sokféle más változat mellett létezik olyan típus is, mint Nagy Lászlóé. Ő élete utolsó szűk három esztendejében készített napi rendszerességgel feljegyzéseket, egyetlen kéziratoldálnyit, s csak a harmadik évben maradt ki több nap. E munkáját eredetileg azért kezdte el, hogy feljegyezze az álmait. Van ezekből is, s nem is kevés a napló lapjain, ám egyre ritkábban kerül sor az eredeti cél megvalósítására. Sokféle oka van ennek. Többször jegyzi meg a szerző, hogy elfelejti, amit álmodott, máskor nem tekinthet érdekesnek, ismét máskor lejegyezhetetlennek tartja álmait. Ám a naplónak a tervekhez képest mind gazdagabb témakörei nyilván annak köszönhetőek, hogy Nagy László fontosnak tartotta egyéb dolgok lejegyzését is. Elsősorban végül is nem az álmok, hanem az írói műhely naplója ez a könyv. Tágan értve természetesen a műhely fogalmát, hiszen abba nem csak a tervezett, a készülő versekkel kapcsolatos dolgok tartozhatnak bele.

A terjedelmi önkorlátozásból következik, hogy a napló meglehetősen szűkszavú, tényközlő. Dominálnak a kijelentő, közlő mondatok. Nagy László írásban inkább csak versben szerette magát kifejezni, közismert, hogy kevés a prózai műve. Ez az arány most lényegesen megváltozik a napló közzétételével, hiszen kétségtelen, hogy ez is írói munka, s nem csupán a kutatókat érdeklő adathalmaz. A tárgyiasságba e naplóban nemcsak az fér bele, hogy hova ment, mit csinált, kivel beszélt az író, hanem sok tömör, s gyakorta kifejezetten költői reflexió is. Csak egyetlen példa 1976. március 26-ról: „Pisti iszkázi mősora a Rádióban. Meghatódva hallgattam az iszkáziakat, Nagy Gyulát, aki játszótársam volt. A kislányt, aki énekelt gyerekjátékokat: nem tudom, kicsoda, kié. Pisti Rákóczi-cikke az első oldalon. Szép. – Sajnos, elfogy az életem. Harag és bánat a sóhajtasban. A napok pedig munkátlan telnek mostanában. »Mi lesz ebből, tekintetes úr.« – Még gyengébb az idő. Már jöjjön a tavasz, mert vetni kell! Szellőztek, bekapcsolom a kvarclámpát. Fél 1.”

Szűk fele ez egyetlen napi feljegyzésnek, s látható belőle e munka szerkezete is, nemcsak a tömörsége. Amit éjfélutáni felidéz és lejegyez a költő, még friss emlékezettel, az nyilván mind a nap fontos eseménye, gondolata, de közrejátszik benne a lejegyzés időpillanatának hangoltsága is. Hiszen az említett napi feljegyzések elején szerepel az is, hogy „Angyali napom volt: lebegtem. Már majdnem angyal vagyok: van szabad akaratom, testem alig.” S egy ilyen napot követ az éjféλι meditáció: „Sajnos, elfogy az életem.”

A napló első bejegyzése 1975. február 14-éről való, az utolsó 1978. január 29-éről. Az 1977-es évben viszonylag sok nap kimaradt, így összesen 1030 napról vannak feljegyzések. Ezekben viszonylag ritkán esik szó magáról a naplóról. Már a második napon megjegyzi: „Álom: semmi. Pedig álom-leírásra szántam ezt a könyvet.” (7. oldal) Minden év kezdetén megerősíti szándékát: „Naplójegyzeteimet a jövőben is a szokott módszerrel írom: főleg a tényeket örökítem meg.” (175) „Új nap, új király. Új napló. Ez sokkal szebb, mint a tavalyi, és ami a fő: kisebb. Ezentúl is a tények rögzítésére való.” (347) Az éjféle órákban ír: „Ilyenkor általában álmos vagyok már, nehezen írok, egészen kényszeredetten. Mindegy: ezek a följegyzések csak emlékeztetők – ha nem nekem, akkor másnak.” (70) Egyszer arra gondol: „Szeretném tudni, hogy 30 éve ezen a napon mit csináltam. Kár, hogy akkor nem írtam le. Valószínű, a sok állati hullát ástuk el apámmal.” (1975. április 4.) Máskor meg a jövőbe tekint: „Ma is írtam valamit: ezt az oldalt. Ha élhetnék legalább tíz évet még: érdekes lenne olvasnom.” (22)

A napló állandó témája a legszűkebb család, a családi élet, a lakás. S mivel Nagy László életének társa, Szécsi Margit maga is jeles költő, e napló bizonyos mértékig az ő világába is betekintést enged. S még egy formálódni kezdő pályára nyújt rálátást. Fiuk, Bundi ekkortájt diplomázik, kezdi el a grafikus, könyvtervezői pályát, többek közt szülei könyveinek a tervezésével, s hogy nem eredménytelenül, azt a napló mives, általa tervezett Helikon-kiadványa is bizonyítja. De szó van a tágabb családról, az édesanyáról, az öcsről, aki szintén kiváló költő Ágh István néven, a leánytestvérekről, aztán a feleség szüleiéről, s másokról is.

Szó van a munkahelyről, amely az *Élet és Irodalom* szerkesztősége, eleve az irodalmi élet fóruma tehát, azé az irodalmi életé, amely szintén gyakorta helyet kap a feljegyzésekben. S nemcsak a munkahelyhez, hanem a barátokhoz is az irodalom köti elsősorban, tágabban a művészeti élet. Zelk Zoltán, Kormos István, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Szervátiusz Tibor, s mások is rendszeres szereplői a napló-nak. S természetesen az előző nemzedékek nagyjai, Németh László, Déry Tibor, Illyés Gyula, valamint azok a fiatalabbak, akik a közfelfogás szerint Nagy László követői voltak, mint Buda Ferenc, Bella István, Kiss Benedek, Utassy József, Mezey Katalin és mások. Ám Nagy László nem az irányzatosság, hanem a teljesítmény alapján ítélte meg alkotótársait. Jellemző erre, hogy kiket javasolt az írószövetség titkársági ülésén József Attila-díjra: „Ragaszkodtam Szentkuthyhoz, Páskándihoz, Csúrkához, Csukáshoz, Tandorihoz, Székely Magdához, Bakához, Nagy Gazsihoz. Csak Székely M. nem került föl a listára. Gazsit a SZOT-listára írták.” (330) (Az említettek közül 1977-ben Szentkuthy, Csukás és Páskándi kapott díjat.)

Az írószövetségről egyébként nincs a legjobb véleménnyel: „a legsilányabb írószövetség a béketáborban a miénk”. (111) Ő is azok közé tartozik, akik túl magasnak tartják a taglétszámot: „ne derék embereket, hanem derék írókat vegyenek föl. Már 470 a tagok száma, több mint 50% dilettáns.” (331) Helyesli, amikor a politika ellen tiltakozva Illyés bejelenti kilépését a szövetségből (185), s egy későbbi alkalommal ő maga is hasonló lépést fontolgat, meg is ír egy levélvázlatot, „mert a Béres-ügyről csak éppen nekem nem szabad írni”. (359) Szándékát Pozsgayval is közli, de nem akar vele beszélgetni. A hívásra: „gyere a Parlamentbe!” így válaszol: „Nem megyek, nem az enyém.” Végül mégis megy, tárgyal-társalog Aczéllal, de még jóval később is azt olvashatja az egészségügyi miniszter nyilatkozatában, hogy „azért kell gyártani a »gyógyszert«, hogy hatástalansága szétfoszlassa a legendát, hogy a »koszorús költő erőszakossága« megsűnjön. Ez a Koszorús én volnék.” Azok közül az ügyek közül, amelyekbe közvetle-

nül is belebonyolódik Nagy László, a Béres-cseppeké kelti a legnagyobb hullámverést. Az irodalmi-művészeti életet megmozgatta az *Élet és Irodalom* hasábjain zajló építészvita is, de még az is, hogy Szilágyi Domokos búcsúztatása nem méltó módon történt meg ugyane lapban, pedig maga a költő írta az emlékezést.

Az ország általános állapotáról viszonylag kevés közvetlen kijelentése van, de azok rendre olyan határozottak, mint az iménti, hogy a parlament nem az övé. Álláspontja nagyon jól ismerhető költeményeiből, ez ügyben talán elegendő *Az Országház kapujában*, 1946-ra hivatkozni, amely ugyanezt a gondolatot maradandóan közölte, vagy a naplóírás időszakában keletkezett *Szólítalak, hattyú* c. költeményre, annak sikoltására: „Úristen, én nem vagyok itthon?” Utal a napló e vers aktuális rétegeire is: „A mostani vitákhoz verssel szólok, szeretnék tisztességes maradni.” (192) S ez nem is olyan könnyű. A Béres-ügyben ugyancsak Pozsgayval vitakozva, közölte vele: „itt vagy szennyemberré válik valaki, vagy fölakasztja magát – ez a magyar ugar”. (358)

Filológiai szempontból is fontosak az íróársakkal való kapcsolatokra vonatkozó mondatok. A leggazdagabban természetesen az egyúttal a családba is tartozó Szécsi Margit és Ágh István portréja bontakozik ki, bár nem annyira a költői, inkább a köznapok emberéé. Igen tanulságos, s egyáltalán nem személyeskedő az a kapcsolattörténeti reflexiósorozat, amely Juhász Ferencsel való régi barátságát dokumentálja, s amelyet mindvégig a megértés szándéka motivál, akkor is, amikor az elhidegülés kétségtelenné válik. Legrészletesebben az 1975. szilveszteri jegyzetek tárják fel Nagy László nézeteit ez ügyben. Bonyodalmas Illyéssel való kapcsolata is. 1975. júniusi naplórész: „Illyéstől visszajött a könyvem, nincsenek otthon? Érdekes: decemberben az ő levelét visszairányította a posta, mintha én elhárítanám, most megint ilyesmi történt –, ez a válasza, vagy az ördög incselkedik?” (63–64) Nyilván az utóbbi történhetett. A könyvvisszaküldésre nincs adat Illyés naplójegyzeteiben, a decemberi levélre azonban igen. Előbb Nagy László írt levelet Illyéshez, hogy tisztázzon egy nagyon régi félreértést, amelyről úgy gondolta, máig hat. Illyés válaszlevele megtalálható az *ő Naplójegyzetek 1973–1974* c. kötetében, s elhárítja az aggodalmat, nem gondol rosszat költőtársáról. Annak azonban nincs későbbi nyoma, hogy a levelet visszakapta volna. Jóval később, 1977. október 20-án jártak Nagy Lászlóék Csoóriékkal, s másokkal Illyés lakásán, erről mindketten igen tömören emlékeztek meg. Nagy halottai is voltak a napló időhatárai között irodalmunknak. Érthető, hogy a naplóíró elsősorban nem az idősebb pályatársak, Németh László, Lengyel József, Déry Tibor halála foglalkoztatta a legintenzívebben, hanem a nemzedéktársaké s a még fiatalabbaké: Simon Istváné, Szabó Istváné, Szilágyi Domokosé, Kormos Istváné, s természetesen Latinovits Zoltáné. Ezek a halálok váltottak ki költeményt, prózavers-búcsúztatót.

Filológiai jelentősége van, s milyen kár, hogy csak alig három évre vonatkozóan, az életrajzi jellegű adatoknak, följegyzéseknek. A külföldi utaknak, amelyek közül négy Erdélybe vezetett, utoljára Szilágyi Domokos temetésére, egy Varsóba irodalmi estre, egy pedig Bulgáriába a Botev-díj átvételére. A hazai országjárásoknak, pihenéseknek leggyakoribb helyszíne a sziligeti alkotóház, aztán a szíve szerintinél jóval ritkábban Iszkáz. Szó esik egy ábrándról: Hollókőn volna jó házacskát venni. A halál előtti éjszaka jegyzete is foglalkozik ezzel, talán mégis van egy eladó ház. Irodalmi estek, író-olvasó találkozók, a fiatal írók miskolci Ady-emlékülése adnak alkalmat rövid idejű utakra. Ezekben az években a költő már nem szívesen utazik, s általában is kezd visszahúzódní a szerepléstől. Többször jegyzi fel, hogy nem utazik többet, nem vállal szereplést, olyan feladatot, ami elvonja a verstől. Állandóan időhiánnyal küszködik ebben

az értelemben, hiszen a vershez kell az életélmény, az élet viszont gátolja az írást, másrészt nem lehet folytonosan verset írni sem. Egyetlenegy foglalatosság van, amit magasra értékel a költői munka mellett, s ez a fúrás-faragás, a farigcsálás. Ehhez sincs elég ideje, s főként „levezetésként”, játékként űzi. Szigligetre mindig visz magával faragnivalót s szerszámot is, s keresi a száradt gyökereket, fákat az ottani kertben. Amikor befejezi posztumusszá vált utolsó kötetét, akkor engedélyez magának kikapcsolódásként hosszabb faragó időszakot. 1977. június 20-án jegyzi fel, hogy megy nyomdába a könyve, szeptember végén pedig azt, hogy „Elhanyagolom a költészetet. Valószínű, nehéz lesz újra kezdenem. Talán, ha kijátszom magamat, könnyebb lesz a lelkem. A játék már nagyon kellett.” (455) Ez is magyarázza, hogy haláláig már csak a Kondorképekre írott kis ciklus készül el.

Aztán megtudhatunk olyan dolgokat, hogy nincsen tévéjük, s nem is lesz, mert az elvon a munkától. Sokszor hosszabb időre kikapcsolja magát a napi információkból, például így: „3 hete nem olvasok újságot, rádióm se szól”. (22–23) Testsúlya 55–57 kg, s gyakorta érzi úgy, nagyon lefogyott. Lázat mérni nem szokott, a halála előtti napokban azonban 38,4-et is mér (influenza? tüdőgyulladás?). Jellemző módon ekkor sem hívat orvost, pedig nehezményezi, hogy felesége bajaival nem fordul orvoshoz. Elkeserítő arra gondolni, hogy megmenthették volna. Nagy László egészségi állapota gyakori témája a naplónak, amely szomorú olvasmány ebből a szempontból. Az ötvenedik évéhez közeledő, majd azt elhagyó férfi nyilvánvalóan igen sokféle nyavalyát hurcol magában, olyanokat, amelyeket már régen ki kellett volna vizsgáltatni. Állandóan rossz alvó, folytonosak a radikális gyomorpanaszai, fájdalmai, fáradtság kínozza, de csak az öngyógyításban bizakodik, illetve rezignáltan veszi tudomásul, hogy öregszik, kopik, meg fog halni. Időnként olyan lehet a közérzete, hogy a közeli halál képzete jelenik meg a leírottakban. Nem halál utáni vágyakozás volt ez, ám feltűnően egybecseng azzal, amit a *Jönnek a harangok értem* kötet szemlélete, hangneme mutat: a szervezet jelezte a halálközelséget, s ez elől a tudat, következképpen a költemény se térhetett ki.

E gazdag anyagú naplóból a legfontosabb információkat a költő alkotómunkájáról kapjuk. Tájan érte, a versíráson túl idetartozik a kötet szerkesztés és -tervezés, a műfordítás, a bevezetők, kísérőszövegek, interjúk írása is, ám a legfontosabb egyértelműen a költeményekre vonatkozó közlések sora. Van egy olyan – tájékoztatatlanságból fakadó – vélekedés, mely szerint a látomásos-szimbolikus költészetre az ösztönösség, a költő-sámán ihletett révültsége a jellemző. Nos, aki ezt vélte, e naplót olvasva éppen az ellenkezőjéről szerezhet bizonyítékot, ha a versek eddig nem győzték meg. Egyes alkotásokat is, kötetet is tudatosan, sok változatot, lehetőséget figyelembe véve tervezett meg a költő. Sok versén dolgozott hetekig, sőt hónapokig, olykor csak néhány sort toldva hozzá, s állandóan javítgatva, kihúzza, átírva részeket. A mívség, a műgond, a poétikai tudatosság számos jelét tapasztalhatjuk meg, s egyértelművé válik, hogy a maga irányát vállalva igazi poeta doctus volt Nagy László is. Nemcsak etikus művész tehát, hanem tudatos is.

Néhány híresebb vers példáját megidézve, Budai Ilonka estjének bevezetését 1975. október 10-én vállalta el a költő. A következő évi február 7-én jegyzi föl, hogy talán verset ír erre az alkalomra. Február 16: „Elindítottam a verset, amitől régóta kínlódom már. Megtaláltam hozzá a formát. Eszembe jut József Attila, valahol mondja, ha kész is a vers mondandója fejben, formába tenni, az a nehéz. Tehát elkezdtem.” Február 18.: „A versből kész kb. 25 sor”. Február 21.: „Egész estémet a verssel töltöttem, tulajdonképpen kész. 2-3 sor hiányzik a befejezés előtt. Boldog vagyok!” Február 22.: „Hamar

a vershez láttam. Írtam pár sort, de átjavítottam az utolsó részt. Kész a vers! Örömben énekelni kezdtem. Fölébe írtam a címet: *Szólítalak, hattyú.*” Néhány nap múlva szerez tudomást anyja szemműtétjéről (február 28.). Június 23-i bejegyzés: „elkezdtek egy verset, néhány sor kész, a címe előbb megvolt: *Műtét anyánk szemén.*” Augusztus közepén, többnapos átírási hullám után, 15-én jelenti késznek a verset. Először 1976. január 14-én olvashatjuk, hogy foglalkoztatja Balassi Bálint, írna róla drámát, de nincs rá ideje. Bó esztendő múlva, március elsején: „Elkezdtem újra a Pelikán verset. Most lehet belőle valami.” Március 12.: „Megindul a vers, ma a végére járok. Igen súlyos a forma, nyelvi- leg győzni kell, hogy ne legyen rögzös, hiszen elszabadult, kiszakadt mondandó ez, Balassi lázbeszéde! És vigyáznom kell, hogy amennyire lehet, mai legyen. Különben miért is írnam!”

Több futó megjegyzést találunk, de mind értékes adalék, s nemcsak alkotás-lélektani szempontból a versek hézagos keletkezéstörténeti feljegyzései között, amelyek poétikai, verstani jellegűek, ars poeticára utalóak. Néhány aforisztikusan is jellemző kijelentés: „A legbiztosabb dolog az írás.” (57) Margit szülei „Nem tudnak M. tegnapi egyórás estjéről, pedig jó volna, ha pár szót mondanának neki, hiszen értük van a költészet.” (246) „Jól megy a vers. Persze eléggé vázlatos. A töményítés majd később.” (281) „Mivel a kényes dolgokat is meg tudom már fogalmazni, nem kell félnem, hogy gyávanak mondanak.” (318) „Én elsősorban emberi költőnek tudom és érzem magam. De a nyelv, a sors, a gond köt ehhez a hazához, néphez. S ha van erőm olykor, s van lehetőségem: kiállok érte. Vajon, szégyellnem kell ezt? Én a sumákolókat utálom.” (376) S végül a legrésztelenebb vallomás: „A *Verseim* versét pallérozom. Sűrítennem kell. Nagy pesszimista vers lesz ugyanis. Kétségbe vonja az eddigi fejlődést. Sőt, vétéknek tartja. Valahol, lehet, mikor a fáról lejöttünk, kezdődött minden rossz. Állatnak kellett volna maradnunk, az állat jobb, mint az ember. – Ronda nagy képmutatás ez a karácsony is. – Szédelgek egész nap, mert már legalább tíz napja nem alszom, csoda, hogy élek. És csodák csodája, hogy verseket írok örökké – bárhova nézek, bármerre kisiklok is gondolatban: verset találok – csak meg kell írni. Még azt se mondhatnám, hogy olyan nehéz. Sok idő kell hozzá. Keresni, kutatni kell a megfelelő szót. S az ember legtöbbször megtalálja, ha türelmes, állhatatos. De már nem hiszek abban, hogy én vagyok a versek írója, valaki, vagy valami költözik belém, ő az igazi alkotó. Én csak eszköz. Ez azonban mindegy.” (340)

A költő halála után nemcsak értékeinek számbavétele kezdődött meg, hanem munkásságának harcos elutasítása is, részben ideológiai, részben poétikai okokból. Az irodalomtörténet-írás és az olvasóközönség nagyjából váltig nagy klasszikusnak tartja Nagy Lászlót, az irodalmi élet ma uralkodó véleménye viszont alig vesz róla tudomást. Rossz időben látna napvilágot ez a napló? Nem hiszem. Korábban aligha jelenhetett volna meg, hiszen az azóta szintén elhunyt Szécsi Margit nagyon helyesen csak a teljes, csonkítatlan kiadásba egyezett volna bele, s ennek mostanában teremtetek meg a politikai feltételei. E napló megjelenése is a demokráciának köszönhető tehát, s természetesen Nagy András beleegyezésének és Görömbei András lelkes és tudós szöveggondozói munkájának, amely jegyzeteivel, névjegyzékével már egy lehetséges kritikai kiadást is előkészít, s még inkább: segít a mai olvasónak az eligazodásban.

E napló kiadásának indokoltsága vitathatatlan. S annak, aki veszi a fáradságot és elolvassa, bizonyíthatja, hogy e költő soha nem volt a hatalom kegyeltje, mindig etikusan megnyilvánulásokra törekedett, a hétköznapokban is, s ami még lényegesebb, tudatosan megalkotott életművében is, amely, hiszem: átszól a huszonegyedik századba is.

TASI JÓZSEF

Nagy László indulásai*

1946–1949

Vig Rudolf emlékének

Megpróbálom a költő pályakezdésének első éveit vizsgálni, felderíteni. Azokat a közösségeket, csoportosulásokat, baráti társaságokat, s lapokat is bemutatom, amelyek ezt a pályakezdést elősegítették, illetve ennek a fórumait.

1. Indulás a Parasztpárt jegyében

Amikor Nagy László többszöri nekirugaszkodás után 1946 augusztusában Felsőiskázról Pestre utazott és beiratkozott az Iparművészeti Főiskolára, első gondja volt, hogy szállást találjon. Az alig húszesztendő fiatalember bizonyára nem véletlenül fordult a Nemzeti Parasztpárt VII. kerületi Damjanich utcai irodájához, ahonnan a szemközti épületben lévő Falu-Budapest Mozgalom kollégiumába irányították.

Ezt a kollégiumot a Nemzeti Parasztpárt létesítette, ugyanis a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége 1946. július 10-én kimondott megalakulása előtt a koalíciós pártok ifjúsági csoportjai saját kollégiumokat tartottak fenn (DOKOSZ, MAKE, Szabó Dezső Kollégium, Falu-Budapest Mozgalom kollégiuma).

A Falu-Budapest Mozgalom Szabó Dezső-i fogantatású és az író 1935-ös *A falu Budapest* című programcikkének köszönheti elnevezését. Szabó Dezső ez írásában a fővárost a legnagyobb faluként interpretálja. „Az ország minden részéből idekerült háztartási alkalmazottak, szolgák, munkások, kubikusok, viceházmesterek stb., stb. tömegei” miatt. „Ezek mind: kitépett, szél sodrába került lelkek.” Az író pátosza hamarosan gyakorlatiassá válik: „Budapesten népkerteket kell létesíteni népházakkal.” A népháznak olyasféle funkciót szán, mint ami egy-egy – későbbi – jól működő kultúrotthonban meg is valósult: „könyvtár, előadóterem, népművészeti műhelyek, színpad, tánchelyek, kocsmaterem.” Véleménye szerint: „A Budapest-erdőben tántorgó magyar falu mind nagyobb számban otthonosodna e helyekhez...”

E gondolat jegyében jött létre a Nemzeti Parasztpárton belül 1945-ben a Falu-Budapest Mozgalom, mely 1946 tavaszán kollégiumot létesített a Damjanich utcában. Itt már működött egy katolikus tanoncotthon, ezt a parasztpárti fiatalok megszállták, Széchy András, a későbbi történész vezetésével. Szurdokpüspökből származó ipari tanulók, közép- és főiskolás fiatalok voltak a kollégium első lakói.

Nem tudtam kideríteni, ki volt a kollégium első igazgatója. Vezető személyiségei között már a legelső időkben ott találjuk Nagy Lászlót, a fiatal publicistát, aki ekkor bölcsészhallgató és a Szabad Föld munkatársa, s csak az ötvenes évek elején bővítette nevét B.-betűvel, hogy megkülönböztesse magát a jeles költőtől. Nincsenek adataim, mikor lett kollégista Liska Tibor közzgazdász, Szekeres László irodalomtörténész,

* Ez a tanulmány a Petőfi Irodalmi Múzeumban „Inkarnáció ezüstben” címmel 1995. április 12–13-án tartott Nagy László-emlékülésre készült.

Bartha Antal történész, Vig Rudolf népzene kutató és így tovább. A felsorolt jeles személyiségek és társaik többsége bizonyára a NÉKOSZ-hoz való csatlakozás után lépett be a kollégiumba, Nagy László költővel egy időben.

Nagy László mindenesetre még a Damjanich utcai parasztpárti Falu-Budapest Mozgalom kollégiumába érkezett az 1946–47-es tanév kezdetén. Hamarosan átköltöztek a Dózsa György út 82/B szám alá, az egykori Batizfalvy Szanatórium romos épületébe. Itt júniusig orosz katonák laktak, az épület rendbehozásában minden kollégista részt vett. A helyreállítás szakaszairól ismerjük B. Nagy László és Barcs Sári riportjait, maga a költő pedig e sorok írójának adott első interjújában kijelentette: „Én készítettem a kollégium névtábláját, ráírtam nagy betűkkel, hogy Dózsa György Népi Kollégium és tüzes koronát is festettem rá.”

Kerek Gábor lett a Dózsa György kollégium első igazgatója, ő a Györffy kollégiumból jött, miként az őt követő Horváth István. Mindkettőjükéről, továbbá Liska Tibor gazdasági vezetőről szeretettel emlékezik a költő az e korszakáról szóló interjúiban. Jöttek 46 őszén–telén a művésznövendékek: Litkei József, Molnár József, Alexin Andor...

Szolnoki János és Vig Rudolf a kollégium legtehetségesebb fiataljai közé tartoztak. Szolnoki néhány hónap alatt elolvasta, elsajátította a világirodalom legfontosabb alkotásait, a bogácsi parasztyerek, Vig Rudolf pedig már ekkor, 17 évesen képzett zenesz; fuvalázott, zeneesztétikai előadásokat tartott társainak – és felfigyelt Nagy László költői tehetségére.

B. Nagy Lászlót kell idéznem, akivel 1970-ben interjút készítettem: „Most képzeld el – így emlékezett –, hogy én ott vagyok, már újságíró, sőt egy ifjúsági lapnak a szerkesztője is, és él a kollégiumban egy költő, akiről ma már nyílt titok, hogy zsenije ennek az időszaknak, és akkor egy 17 éves fiatalember nyomja az orrom alá a Nagy László akkori verseit. Hozzá kell tennem, hogy viszont Nagy László elszántan védekezett az ellen, hogy ő költő volna, mert képzőművész akart lenni, és ha egyáltalán valami befolyásom lehetett rá, mindenesetre a szímatom jó volt, mert miután Vig Rudolf megmutatta nekem, három sora után rájöttem arra, hogy költő és nagy költő lesz belőle.”

Igen, Nagy László felfedezője, verseinek első közlője kollégista társa, [B.] Nagy László volt; az általa szerkesztett Népi Ifjúságban, a Népi Ifjúsági Szövetség, a NISZ folyóiratában jelentek meg első versei – ekkor még Iszkázi Nagy László néven, hogy a már több éve publikáló, azonos nevű szerkesztőtől megkülönböztessék az olvasók. A költő első verse *Éjfél* címmel jelent meg a Népi Ifjúság 1946. decemberi számában. Karácsonyra készült, minden bizonnyal a szerkesztő kérésére, a lapban ugyanis a NISZ-szervezetek részére egyéb karácsonyi műsorszámokat is találunk (József Attila: *Betlehemi királyok*, Gombos Gyula: *Jézus születése napján*, Betlehemes játék stb.). Itt olvasható Széchy András tanácsadója is, NISZ-mulatságok szervezésére.

Nagy László első publikált költeménye még csak nyomokban ígéri a későbbi klasszikust, de – s ez a Népi Ifjúságban megjelent többi versére is áll – eléri a három évvel későbbi első kötet, a *Tűnj el fájas* átlagszínvonalát. Ilyen a lap 1947. márciusi számában olvasható *Márciusi szél* is és az áprilisban megjelent *Húsvét táján*, amely kétségkívül a három közül a legművészebb, sőt, a későbbi „hosszú” Nagy László-versek, versszimfóniák első próbálkozásaként is olvasható. (L. Tasi József: *Húsvét táján*, Nagy László pályakezdéséről. Élet és Irodalom, 1995. márc. 31. 4–5. l.)

Érdemes egy pillantást vetnünk a költő számára első megjelenést biztosító lapra is. A szerkesztő [B.] Nagy László cikkei és Móricz Zsigmond-dramatizálásai mellett nagyrészt a Dózsa György-kollégisták írásait találjuk itt 1946 novembere és 1947 júniusa között (Bartha Antal: *Eryek, a telepes falu* – 1947. jan.; Horváth István: *Hogyan szervezték meg a győrfysták a Parasztpártot?* – 1947. márc.; Vig Rudolf: *NISZ indulója* [A *Sej a mi lobogónkat...* szövege, története és kottája] – uo.; Szamos György cikkei Táncsics Mihályról és Áchim Andrásról – 1947. április, május).

A Népi Újság 1947. májusi számában arról olvashatunk, hogy „Bulgár népdal-füzeteket küldött a NISZ-nek a bolgár ifjúsági mozgalom”, a júniusi B. Nagy által jegyzett utolsó lapszám pedig a kollégisták vágyait fogalmazza meg: „A budapesti Dózsa György kollégium a faluról városba került dolgozó fiatalok számára dolgozóiskolás kollégiumot szervez, a tehetséges parasztszármazású művészek részére pedig művész-kollégiumokat.”

Nem így történt. A Dózsa néhány hónapig még vegyes kollégium maradt, majd 1948-tól közgazdász-kollégium lett. A művész-kollégisták azonban már korábban kirajzottak. Vig Rudolf 1947 karácsonyán átment a Tánc- és Kórusművészeti Kollégiumba, ahol kollégista és tanár lett egy személyben, Nagy László pedig 1947 őszén nem csupán kollégiumot, de főiskolát is cserélt: átíratkozott a Képzőművészeti Főiskolára és a Dési Huber István képzőművész népi kollégiumba költözött.

Vig Rudolf, a költő sírig hű barátja 1970-ben emlékezetből elmondta Nagy László egy költeményét, mely még közös dózsás hónapjaik alatt keletkezett. Így hangzik:

*Az éjjel de jól hevertem,
három lánnyal egybekeltem.
Szépek voltak, mint a hajnal,
földig érő vörös hajjal.
Ilyenek a legszebb lányok,
úgy táncolnak, mint a lángok.
Táncot járni én nem tudtam,
bokájukban elbotlottam.
Elbotlottak ők is bennem,
adj pajtás most tüzet nekem.*

(Az éjjel de jót hevertem!)

E vershez, amikor olvasom, Antonioni húsz évvel későbbi *Nagyításának* egyik epizódja társul: Thomas, a fotós és a két lány évődő kergetődzése a ruhákkal teli fogasok között, majd egymásra zuhanásuk...

Mit tett még, mit írt még Nagy László a Dózsában? Vig Rudolf szerint lefordított egy román kolindát, amely így kezdődik: „A szeleknek élénk szárnyán / A föld felett bátran szállván / zengedezünk néked, szép csillag! – Ez lett a kollégium indulója. A kolinda teljes szövege megtalálható a *Népek dalai* című 1949-es kötetükben. Feltételezem, hogy Nagy László ezt a karácsonyi éneket – Vig Rudolf intenciójára – már 1946 decemberében lefordította, s így a fenyőfa alatt közösen énekelhették a Dózsa György népi kollégiumban. A költő első – éppen ekkor – megjelent verse, az *Éjjel* is a Születés témáját dolgozza fel, a román kolindánál keményebben és komorabban. A költő egy ízben szavalóversenyt is nyert a kollégiumban, József Attila *Förgeteg* című versének előadásával.

2. Indulás a NÉKOSZ jegyében

Amikor Nagy Lászlóval másodszor beszéltem a népi kollégiumokhoz fűződő kapcsolatról, ő, aki három népi kollégiumban is élt, a Dózsát tartotta a hozzá legközelebb állónak. Idézem az interjú egyik kérdését és a költő választát:

- Érdekes, hogy két parasztpárti kollégium volt, a Dózsa és a Szabó Dezső, és mind a kettőnek az egykori lakói [...] csak pozitívumra emlékeznek, arra, hogy nagyon jól érezték magukat ezeken a helyeken.

- Igen, azt mondják, hogy ez parasztpárti kollégium volt. Nem tudom, hogy ez mennyiben nyilvánult meg. Nyilván abban, hogy főleg vidéki fiúk kerültek később a kollégiumba és talán a Parasztpárt patronálta, egyébként nem tudom, hogy miért mondják parasztpárti kollégiumnak, mert sok kommunista, párttag fiú is volt ott.

Azt hiszem, itt az a kérdés, hogy Nagy László, a költő mikor lett kommunista párttag, hisz az első időkben tagja volt a Parasztpárt ifjúsági szervezetének, sőt, Vig Rudolf szerint Széchy András és Nagy László parasztpárti ifjúsági vezetők is voltak. Nagy László egykori megjegyzése azonban megállja a helyét, miután a Falu-Budapest Mozgalom kollégiuma felvette Dózsa György nevét, valóban teret-helyet adott a kommunista fiataloknak is. Ha ehhez hozzávesszük a Nemzeti Parasztpárt 1946-47 fordulóján történő baloldali fordulatát, Kovács Imre és hívei kiküszöbölését, s magát a legfőbb vezetőin keresztül a Magyar Kommunista Párttal egybefonódó NÉKOSZ-t, Nagy László 1970-es megjegyzését felfoghatjuk a népi kollégiumokon belüli kommunista befolyás erősödése regisztrálásának is.

Amikor Nagy László átment a Dési Huber népi kollégiumba, hamarosan megszűnt verseinek első fóruma, a Népi Ifjúság. A NÉKOSZ, amellet, hogy beolvasztotta a koalíciós pártok kollégiumi mozgalmait, saját lapokkal, folyóiratokkal rendelkezett, s az ezekben való megjelenés nagyobb nyilvánosságot jelentett a szegényes kiállítású, bár nivós tartalmú parasztpárti lapnál. Nagy László - persze - másfelé is orientálódhattott volna. A Válasz ismét megjelent - éppen a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége folyóirata, a Valóság 1946. júniusi száma közölte [B.] Nagy László igazságtalan bírálatát a népi írók folyóiratáról -, s az Újhold és néhány más nivós folyóirat is létezett már. Nagy László, mint tudjuk, a Valóságot választotta, a NÉKOSZ folyóiratát, igaz, kissé véletlenszerűen. A Dési Huber kollégiumba ugyanis 1947 őszén a Zrínyi-főiskolás leánykollégiumból átlépett néhány képzőművész-főiskolás lány, s ezek egyike, Szemes Piroska vitte el Papp Oszkár javaslatára a Valósághoz Nagy László rajzait és költeményeit. (Lásd erről a költő 1975. július 24-i naplójegyzetét.) „Egyszer egy bicegő fiú keresett föl a köves konyhahelyiségben - emlékezik a költő első látogatására a szerkesztő Lukácsy Sándor 1974-ben -, nagy nyaláb kéziratot, meg rajzot hozott. Öt versét, egy rajzát s prózában írt önvallomását adtam ki egyszerre, ez volt a bemutatkozása, s nevet is én adtam neki: volt már egy Nagy László munkatársunk (ma B. Nagy), ezért a költőnek, faluja, Felsőiskáz után, F. Nagynak kellett lennie.”

Így lett Lukácsy Sándor a költő második felfedezője és második „keresztapja” is - érdekes, hogy mindkét esetben a későbbi B. Nagy Lászlótól való megkülönböztetés miatt került sor az Iszkázi, illetve F. előnév felvételére.

A Valóság 1947. decemberi száma közölte F. Nagy László *Bemutatkozás* című önvallomását, hét versét és egy 1947 augusztusában készített rajzát egy az út szélén, fatörzsön ülő anyókaról. A versek címe a következő: *Rohadt zsupp alatt, Csalás, Öreganyám, Sajnálom, Otthon, Gyík*, és végül a *Nem apad el isten tehene*.

Mindjárt az első vers visszakapcsol az 1947 áprilisában megjelent *Húsvét táján*-hoz: ebben is, abban is Busa és Sörös a két ökör neve, bizonyára az iszkázi Nagy-por-tárról. De milyen eltérő a szövegkörnyezet! Míg a *Húsvét táján*ban idilli kép közepén jelennek meg:

*a föld fia csak szántogat, sorokat húz régi könyvbe,
tükröspartú barázdákban himbálózva jár az ökre,
s tán így beszél: ez a dolga a parasztnak, az ökörnek,
sír az iga, hull a könnye a Busának, a Sörösnek,*

a *Rohadt zsupp* alatt szinte forradalmi hangvételű:

*Harangoznak, zeng a levesnóta
mindenkinek, bóg a Busa, Sörös
kokas-levessel nem állunk ma szóba
fehér ebéd lesz, bővízi, tőkös
mégis lobogunk, mint az üstökös*

Ez utóbbi vers ékezet nélküli, legalábbis a sorok végén. Majdnem teljesen ilyen az *Öreganyám* és a *Gyík* is. Vagyis a költő versei külalakjának műves megformálására is ügyel már. A *Húsvét táján* utolsó szakasza alliterációzuhatagai Babits hatásáról tanúskodnak.

Néhány hónap múlva éppen Csokonait olvas a kollégiumban, amikor a hadügy-miniszter kocsit küld érte: első találkozása Veres Péterrel életre szóló élmény a fiatal költő számára. Ennek kiváltó oka: Veres Péter a *Valóság* 1948-as májusi számában olvasta F. Nagy László néhány költeményét, s meg akart ismerkedni a szerzővel. Mit olvasott a parasztpárti hadügyminiszter a népi kollégiumok folyóiratában? A versek címe: *Tavaszi dal, Akaratlanul is, Reggeli előtt, Figyelmeztetés, Zubatag*. Ezek bizony a Parasztpárt szellemiségét hordozó versek. A *Tavaszi dal* egyenesen parasztpárti himnusz is lehetne:

*Pártom te kardos
angyalom
öledben én se
alhatom,
tüzes csikódat
ellopom
kényesek kertjét
tipratom*

– aminthogy annak is készült, a Parasztpárt elnöke is úgy olvashatta, ezért a népi kollégista költőért küldött miniszteri kocsit. Nagy László korai verseit, pályakezdésének vers-útköveit azonban ajánlatos történelmi kronológiával a kezünkben olvasni. A *Valóság* 1948. májusi száma első közleménye a költő *Májusfák* című költeménye, s a hét fiatal költőt bemutató blokkban tőle még a *Hamupipőke* is olvasható, a júniusi szám már többek között Aczél Tamás *Az egyesülésre* című versét közli, amely a lassan érlelődő folyamatot befejező kommunista-szociáldemokrata pártegyesülést, a kommunista párt – más néven ugyan, de – korlátlan térnyerését üdvözli. Nagy László búcsúverse e korszaktól – és az az egy hónap múlva megszűnő *Valóságtól*: a *Dunántúli béke*.

3. Az Anthológia és köre

A Valóság 1948. májusi száma, mint említettem, egy blokkban közölte *Hét fiatal költő* verseit. Álljon itt a nevük: Rába György, Darázs Endre, Tóth Gyula, F. Nagy László, Kuczka Péter, Aczél Tamás és Juhász Ferenc. Ha ezt a névsort kiegészítjük Árkos Antal, Kormos István és Pilinszky János nevével, megkapjuk az 1848 centenáriumára készült *Anthológia* szerzőinek névegyüttesét.

Az Anthológiát Hantai Simon festőművész készítette: tíz költő egy-egy versét illusztrálta és – a verseket is – hidegtű-karccal alumíniumlemezekre véste. Íme, a kötet tartalomjegyzéke: 1. Aczél Tamás: Mondd meg; 2. Árkos Antal: Lenin; 3. Darázs Endre: Borneo; 4. Juhász Ferenc: Szűz Mária; 5. Kormos István: Egy lusta költőre; 6. Kuczka Péter: Öreg a gyár; 7. Nagy László: Sajnálom; 8. Rába György: A tábornok bánata; 9. Pilinszky János: Csak azt feledném; 10. Tóth Gyula: Nyitogató.

Hantai Simon festőművésznek műteremlakása volt a háború után a Damjanich utcában. Hantai maga is fiatal, 1922-ben született, őszintén kommunista elkötelezettségű, és szereti az irodalmat. Lakása afféle művészeti-irodalmi szalonná vált; a fiatal írók nemcsak az írószövetségbe jártak csütörtök délutánonként, de Hantaiékhoz is. Hantai Simon a pályakezdő Juhász Ferencet gyermekkorra óta ismerte, lévén maga is biai születésű. Kuczka Péterrel a kommunista mozgalomban kötött barátságot. Nem elhanyagolható, hogy a fiatal művészek a Forum Clubban is összejöttek, ennek Kuczka Péter szerint Ifjúsági Forum Club néven is működött egy tagozata. A Forum Club adta ki a Forum című irodalmi, társadalomtudományi és kritikai folyóiratot, amelyet Vértes György szerkesztett. A Forum a kommunista párt folyóirata volt; 1946 és 1947-ben még meglehetősen nyitott bármilyen előjelű irodalmi és művészeti érték számára. Nem véletlen, hogy szerzői között Nemes Nagy Ágnes is megtaláljuk. Továbbá a Forum Szalonban tartotta Hantai Simon festőművész 1948-as emigrációja előtti magyarországi egyetlen kiállítását.

Az Anthológiát Hantai Simon állította össze, Kuczka Péter segítségével. Ez a kis kötet az utolsó kísérlet a Fényes szellők nemzedéke költőinek összefogására. Fényes szellők nemzedékén én a felszabadulás/megszabadulás – utóbbi Esterházy Péter szóhasználata – után induló művészeket értem, természetesen nem csak a kommunistákat, de az újhódásokat, népieket, avantgard elkötelezettségűeket is. Szóval, a teljes fiatal irodalmat. Ez a terminus technicus magában foglalja a Nyugat úgynevezett negyedik nemzedékét, melyet az Anthológiában Rába György és Pilinszky János képvisel a legmarkánsabban. (Itt csak utalok Sőtér István *Négy nemzedék* című antológiájára, amelynek 1948 szeptemberében sikerült a magyar költészet teljes spektrumát bemutatnia. F. Nagy László a *Májusfákkel* és a *Tavaszi dallal* szerepel Sőtér kötetében.)

Hantai Simon gyűjteményében tehát különböző irodalmi és politikai elkötelezettségű fiatal költők szerepelnek. Pilinszky János híres verse – melyet ma *A francia fogoly* címen ismerünk, például a Válasz 1947-es szeptemberi számából került a kötetbe. Pilinszky 1971-ben így emlékezett Hantai Simonra és antológiájára: „Hantai Simon kiválasztott... Akkor írtam, azt hiszem 47-ben a *Francia fogolyt*, ez őt megragadta, illusztrálta. Nagyon kedves, talán még Bartóknál is filigránabb jelenség volt, mindig karonfogva járt a feleségével, így találkoztam, velük itt-ott. Elmondta, hogy illusztrált. Én nagyon megköszöntem, ennyi volt kapcsolatunk. Még nem is láttam az antológiát. Soha nem láttam.”

Rába György verséről – *A tábornok bánata* – Kormos István elmondta, hogy az ő javaslatára került a kis kötetbe. Nagy László *Sajnálom* című költeménye a Valóság 1947-es karácsonyi számában jelent meg. Mivel Hantai 1948. március 15-re tervezte kötete kinyomtatását, csak az 1947-ben megjelent versekből válogathatott. (Sőtérnek fél évvel több ideje volt az új költők szemlélésére.)

1974-ben, *Életem* című önvallomásában Nagy László is nyilatkozik az Anthológiáról: „Verseinket Hantai Simon rézbe karcolta és illusztrálta. Nyomatott is belőle néhány példányt.” Az idézetből kiderül, hogy az Anthológiát valószínűleg Nagy László sem látta. Hantai ugyanis nem rézre, hanem a Kuczka Péter által akkori munkahelyéről, a Mezőkémiától hozott, méretre vágott alumíniumlemezekre véste, azaz karcolta a verseket és illusztrációkat.

Vajon miért nem látta Pilinszky és Nagy László az Anthológiát, és miért találkozott Nagy László – esetleg – a kötet nyomtatott példányával is? Hantai Simon 100 levonatot szándékozott készíteni könyvecskéjéből, s a kolofon szerint a verseket a költők aláírták volna. Ezért nem találkozunk a később a Petőfi Irodalmi Múzeum számára készített példányon a költők nevével verseiknél. Kormos Istvántól megtudtam, hogy Hantai maga szándékozott kinyomtatni az Anthológiát, de csak a próbalenyomatokkal készült el, időközben ugyanis professzorával, Kmetty Jánossal összeveszett, s a munkát nem folytathatta a Képzőművészeti Főiskolán. Az eredeti alumíniumlemezeket Kuczka Péter később a Petőfi Irodalmi Múzeumnak ajándékozta, az Anthológia azonban mindmáig kiadatlan.

4. Röppenj szikra! és Erős bástyá (További antológiák)

Időrendben az 1948 karácsonyára kiadott *Röppenj szikra!* a következő antológia, amelyben Nagy László versei szerepelnek. A verseket összegyűjtötte és a jegyzetet írta Sebestyén György, bevezette Mikó Zoltán, a rajzokat pedig Bencze László, a Dési Huber kollégium tanára készítette. A kötetet az 1948. március 22-én alakult Magyar Ifjúság Népi Szövetsége adta ki. A MINSZ a baloldali ifjúsági szervezeteket fogta össze, kommunista irányítással. Ennek megfelelő a *Röppenj szikra!* tartalma. A szerzők: Aczél Tamás, Benjámín László, Darázs Endre, F. Nagy László, Juhász Ferenc, Kuczka Péter és Tóth Gyula; vagyis Benjámín László kivételével az Anthológiában megismert költők. Árkos Antal, Kormos István, Rába György és Pilinszky János nevét itt hiába keressük.

Ez az antológia a pártegyesülésben kicsúcsosodó úgynevezett fordulat után keletkezett. Polgári vagy népi költőket nem közöl, de itt még igen jó színvonalú, őszinte hit által motivált költeményeket olvashatunk a megváltozott életformáról, s a megvalósítási vélt szocializmus perspektívájáról. Elsősorban Benjámín László *Tavaszi Magyarországon*, Kuczka Péter *Béke és Messze volt a föld*, továbbá Juhász Ferenc *Dal a traktorról* és *Boldog beszéd* című verseire gondolok.

Nagy László, itt közölt nyolc költeményével, nem lóg ki a sorból. A versek címe: *Zuhataq, Kék madár, Rohambrigád, Vera, Hazafelé hajnalban, Ősz felé, Megindultak* és a nemrég megismert *Tavaszi dal*. A *Rohambrigád* és a *Vera* úgy keletkezett, hogy Nagy László és Molnár József 1948 nyarán a Dési Huber népi kollégium küldötteiként a Duna-Tisza csatorna építéséhez utaztak, és Nagy László nemcsak rajzokkal, hanem e többször is publikált verseivel érkezett meg az építőtáborból. A *Tavaszi dal* gyakorla-

tilag változatlan formában, de új szövegkörnyezetben közölve – egy Kuczka- és egy Darázs Endre-féle korai szocreál között – akár (kommunista) himnuszként is olvasható. Ez a vers valóban „hymnus minden időben”!

A következő, *Erős bátya* című antológiának az alcíme közli, milyen alkalomra készült. *Fiatal magyar művészek a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség II. Kongresszusáért*. 1949 nyarán ugyanis nálunk volt a VIT, a Szovjetunió iránt elkötelezett fiatalok találkozója. A kötetet a MINSZ adta ki, mint a *Röppenj szikrát*, szerkesztette Gera György, a képmellékleteket összeállította Gera Éva, felelős kiadó ezúttal Mikó Zoltán, az előszót Non György írta.

Az egész antológia úgy, ahogy van, tendenc művek összessége. Közli például Ligeti György *Kantáta a Világifjúsági Találkozóra* című darabjának kottarészletét, a képzőművészeti részben pedig többek között Nagy László Dési Huber-kollégista társai Molnár József, Papp Oszkár festményeinek, rajzainak fotóját. A kötet írói közül többen irodalmunk klasszikusai lettek. Nem az itt közölt műveikkel. Nagy László is megtagadta pártos korszaka műveit a *Deres majális* utószavában. Az irodalomtörténész mi mást tehetne, csupán megemlíti, hogy a költő *A szabadságról* és *Anyá* című verseivel szerepel ebben a kötetben.

5. Népek dalai

A *Népek dalainak* kettős címlapja van. Eredetileg alcíme is volt: *NÉKOSZ daloskönyv*. A kék kötésen fehér betűs cím alatt itt a pennás zászlót ábrázoló NÉKOSZ-jelvény található, alatta a kiadó neve: Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete. Mire azonban 1949 nyarán a népi kollégisták számára készült 269 oldalas daloskönyv megjelent, 1949. július 10-én a NÉKOSZ utolsó közgyűlése kimondta – ki kellett mondania! – a népi kollégiumi mozgalom „önfeloszlását”. Ezért a forgalomból bevonták a daloskönyv fellelhető példányait, és megtartva a kék borítón fehér betűs *Népek dalai* főcímet, az alcímet az új változatról elhagyták, a NÉKOSZ-jelvényt stilizált népművészeti motívum váltotta fel.

Ezzel még nincs vége a könyv körüli furcsaságoknak. A könyv egyszerre két, részben eltérő információt tartalmazó belső címlappal jelent meg. *Népek dalai* Daloskönyv Összeállította Vig Rudolf. Bence László rajzaival. Budapest Székesfőváros Irodalmi Intézete – olvasható a belső címlap rektóján. A verzón pedig: Ezt a daloskönyvet Vig Rudolf (szerkesztés, jegyzetek), Benedek Árpád (mozgalmi dalok) és F. Nagy László (dalszövegfordítások) állították össze. A rajzokat Bence László festőművész, a Dési Huber István Népi Kollégium tanára készítette.

A rajzoknál maradvá: a már kiszedett könyvből a jugoszláv ügy miatt kidobták a szerb népdal- és himnuszfordításokat, de tévedésből benne maradt Bence László grafikája Titóról, aki partizánvezérként egy hegyi tisztáson pihen, harcosai pedig kólót járnak körülötte. Hogy a „tévedés” még nagyobb legyen, a daloskönyv IV., *Nagy mesterek kis művei* (Kanonok) című részét vezeti be az ekkor már a munkásmozgalom árulójának minősített jugoszláv államférfit ábrázoló rajz.

A daloskönyvet az alig húszéves Vig Rudolf – Nagy László barátja a Dózsás időkből – állította össze. A *Száz magyar parasztdal* ciklushoz nem kellett segítség, de a *Szomszédaink népdalai* ciklusba felvette Nagy László 15 versfordítását, a *Milliók éneke* közt találjuk a költő talán legelső Hriszto Botev-fordítását (*Hadzsi Dimítör*), továbbá ő fordította a Bolgár Népköztársaság és a Csehszlovák Köztársaság himnuszát is. Vagyis

a költő 1949 nyarán egyszerre 18 műfordítással jelentkezett, s ez több mint a fele a 49-es könyvhétre kiadott első önálló verseskötetében, a *Tűnj el fájasban* olvasható versek számának.

A kötet történetét Vig Rudolf így ismertette 1970-ben:

„A NÉKOSZ kiteljesedésének időszakában Benedek Árpád a Rajk-féle rendőrség művészeti együttese élére került és ő volt a NÉKOSZ-központ kulturális osztályának is a vezetője. Rendőringben és csizmában járt. A rendőrségtől megbízást kapott egy daloskönyv összeállítására, ezt átpasszolta Vass Lajosnak, Vass Lajos pedig nekem. Hamarosan összeállítottam egy anyagot, de a mozgalmi dalokat nem akartam vállalni, ehhez Benedek Árpád adta a nevét. A verseket F. Nagy László fordította és Bencze László illusztrálta a *Népek dalai* című kötetet. Soproni János őrnagy a rendőrségen néhány betyárnótát kihúzott. A kottákat a népzene-kutatócsoport másolta le. Nagy László harminc műfordítást készített a kötet számára, és megjelentek folyóiratban ezek a műfordítások, innen ismerték meg, mint műfordítót, ezért kapott bolgár ösztöndíjat.”

A kötet számára készített versfordítások számában talán nem pontos Vig Rudolf emlékezése, ugyanis máskor azt mondta, hogy a kidobott szerbhorvát ciklus Nagy László hat fordítását tartalmazta. A megjelentekkel együtt ez huszonnégy. Mindegy! A teljesítmény akár így, akár úgy, kiválónak mondható. Maga a költő a már idézett 1970-es interjújában azt állította, hogy a *Népek dalai* kötet számára lefordított népdalok közül „ma is énekelnek néhányat. Például a *Te kedves Lyzicám*, vagy a *Túl az erdőn, túl a réten* kezdetű lengyel népdalokat”.

Versfordításai közül hét bolgár nyelvből készült, a többi más nyelvek között oszlik meg, szerényebb mennyiségben.

A talaj jól elő van készítve Nagy László bulgáriai ösztöndíjas éveire.

TÜSKÉS TIBOR

Nagy László: Inkarnáció ezüstben

*Ezüst-maszkunkat ezüst-kezünk
elmozdítja csak s dől a hó
zihálhat havat is két szerető
fölszabadulva az égve forgunk
imádat szárnyas malmai, íme
ezüstben az árulás városa
ez a fény-rózsás agydaganat
fülel már az űrbe és minden
hópelyhet kihallgat, összeadja
köbmétereiké a hulló havat*

**FIGYELEM, FIGYELEM
FIGYELMEZTETJÜK A SZERETŐKET
NE MÓKÁZZANAK JELKÉPEIKKEL
CSINTALANSÁGUK HASZONTALAN
JELENÜKTŐL IDEGEN, FIGYELEM**

*Tekints le az érdekek zónáira
 ülnek ott hatalmas páncél-mackók
 hasukban az apró szabvány-zacskók
 mindben kerekén harminc ezüst
 íjászaik, az eskü, az eskü
 ne hagyjuk abba, havat, szelet
 északi süvítést a világ
 ablakainak, a sötét
 lelkiismeret hártáinak
 hajrá, az idegek havazzanak
 tombolj, te sörényes velem
 zúdítva zenét, a szkíta nyilak
 ércnyelvét az éter síkjairól
 hol testvér a húrral a köröm, a szem
 és hűen szolgál a nyereg, sisak
 de a düh: nyargaló fejedelem
 barbár és tiszta, akár a hó
 íme, a leszakadó ezüst-zene
 a páncélszekerénybe nem zárható
 vérre se váltható vad havazás*

*FIGYELEM, FIGYELEM
 FELHÍVJUK A LAKOSOK FIGYELMÉT
 JELENTKEZZENEK HÓMUNKÁRA
 HARCRA A HÓ BIKÁI ELLEN
 ELÁLLJÁK MÁR AZ UTAT, FOROGNAK
 HIDAKON BÖMBÖLNEK, TEREKEN
 VAKÍJTJÁK A SZEMET IS, KARAMBOL
 FIGYELEM, FIGYELEM*

*Itt maradunk magas hazánkban
 a havazás fehér szívében
 hallatlan örvény-kerékben
 itt nem borpad be a halánték
 határainknak vérnyoma nincs
 ide kergültünk kénytelenül
 ezt megalkottuk eszményien
 itt hahotázunk a vérünk
 táborüzénél, itt lerogyunk
 ezüst-arcunk fáj már a csókera
 ezüst-kezünk cédrus-pohárra
 kikalapált alakunk fáj már
 lenvirág-ingért, s ideje jött
 ideje a hömbölyödésnek
 égő cukor és pörkölt dió
 aromájának, ideje jött
 húsunk mákvirág-barlangjában
 a barbár íj-feszülésnek
 rikatóan forró havazásnak*

*FIGYELEM, FIGYELEM
 FELHÍVJUK A LAKOSOK FIGYELMÉT
 NEMZETI KINCSEK NEVEZETT
 SZKÍTA LELETEINKBŐL*

KÉT ALAK, EGY FÉRFI, EGY NŐ
 ELTŰNT MÁR A HAVAZÁS ELŐTT
 EZŰST AZ ARCUK, EZŰST A KEZŰK
 A HÓVIHAR MOZGÓ CENTRUMÁBÓL
 FŐVÁROSUNK FELETT MAGASAN
 HALÁLBIZTOS HOGY ŐK ZENGENEK
 MAGAS A JUTALOM IS, AZÉ LESZ
 AKI LEHOZZA ŐKET A FÖLDRE
 MEGKÖTŐZVE, FEGYVER IS HASZNÁLHATÓ
 FIGYELEM, FIGYELEM
 FEGYVER IS HASZNÁLHATÓ

Az *Inkarnáció ezüstben* nem tartozik Nagy László „agyonelemzett”, gyakran emlegetett, pódiumon sűrűn mondott, iskolai tankönyvekben és antológiákban szereplő versei közé, mint pl. a *Ki viszi át a Szerelmet*, a *Menyegző*, a *József Attila!*, a *Tűz* vagy az *Ég és föld*. Mind kötetbeni megjelenése idején a korabeli kritika nem méltatta túlzott figyelemre, mind később, az életmű egészének feldolgozásakor viszonylag keveset foglalkozott vele a Nagy László-irodalom. Kecskés András mindössze háromoldalmi, iskolai segédanyagnak szánt, nem éppen elmélyült megközelítése (*Versek tükre*, 1985) akkor került a kezembe, amikor saját munkámmal már elkészültem. Először alighanem Csoóri Sándor hívta föl rá a figyelmet: a költő rajzait tartalmazó, 1980-ban megjelent *Szárny és piramis* című kötetbe beválogatta a könyvben található kilenc Nagy László-vers közé. Hogy maga a költő is fontosnak tartotta, közvetve bizonyítja, hogy hangszalagra mondta, s ily módon szerepelhet azon a hanglemezkivadványon, amely négy lemezoldalmi – szám szerint harmincnyolc – verset őrzött meg a költő hangján. A vers címe legutóbb – 1993-ban – a Kortárs Kiadónál megjelent, a költő válogatott verseit tartalmazó gyűjtemény borítóján bukkant föl.

Kockáztassuk meg – s nevezzük a módszert akár preventívnek – vizsgálódásunk és elemzésünk sommázatát: az *Inkarnáció ezüstben* nem tartozik a költő „nagy” versei közé, inkább jellemző vers, kulcsvers, szintézisvers, összegező jellegű vers: együtt van benne Nagy László poézisének sok fontos és jellemző gondolati és poétikai motívuma, olyan versformáló eleme, amely – korábban vagy később – számos más költeményében is föllelhető.

Az *Inkarnáció ezüstben* összefoglaló szerepét hangsúlyozza maga a költő a verscikluson, illetve kötetben belüli elhelyezésével. A vers kötetben először az 1967 és 1973 közötti idő termését, a költő egyik legváltozatosabb, leggazdagabb korszakának anyagát közrebocsátó *Versben bujdosóban* látott napvilágot 1973-ban. A kötet öt versciklust, valamint az *Ég és föld* című oratóriumot foglalja magába. A harmadik ciklus címe: *Ajándék*; tizennégy verset tartalmaz: a férfiszerelem hangján a „szerető asszony” alakját megidéző, játékosságot és fájdalmat, jókedvet és panaszt egybevegyítő verseket. Az *Inkarnáció ezüstben* itt a ciklus utolsó előtti darabja, *A repülő árnyéka* és a *Hegyi beszéd* között található. Amikor Nagy László egybeszerkeszti az ötvenedik születésnapjára tervezett, addigi életművét összefoglaló négykötetes gyűjteményt (a kiadvány 1975-ben lát napvilágot), akkor az *Ajándék* ciklust további négy verssel gyarapítja, de az *Inkarnáció ezüstben* itt is a cikluszáró utolsó előtti helyen áll, itt az *Asszony szeme* került eléje, és a *Hegyi beszéd* követi. A vers e helyét az *Összegyűjtött versek* legutóbbi, 1988-as kiadása is megőrizte.

Az *Inkarnáció ezüstben* a költő nagy és szuverén látomás-verseinek, a hosszúénekeknek a rokona. A vers egyetlen hatalmas vízió. Mi lehetett a vers kiváló élménye,

mi érintette meg a költőt, mi lehetett a versindító benyomás, mi alakult át itt költői látomássá? Feltételezésünk szerint az élmény genezisééről, a versképző elemről az utolsó sorok vallanak. Innét fölfejtve értjük meg a költemény üzenetét. „FELHÍVJUK A LAKOSOK FIGYELMÉT / NEMZETI KINCSEK NEVEZETT / SZKÍTA LELETEINKBŐL KÉT ALAK, EGY FÉRFI, EGY NŐ / ELTŰNT MÁR A HAVAZÁS ELŐTT...” Talán egy művészettörténeti albumban színes fényképen, talán egy múzeumi kiállítás üvegtárlóiban a valóságban látott a költő olyan szkíta ezüst leleteket, amelyeknek figurális rajza megindította képzeletét. Talán éppen tél volt, kint hóesés. A szkíta leletek rajzához a havazás, a kinti világ látványa társult, a leleteken látható két alak, egy férfi, egy nő pedig átalakult, „inkarnálódott” két élő szeretővé, a férfi lírai énjévé és a megszólított nővé, a „te sörényes”-sé. A szkíta leletek, a hóesés és a két szerelmes mellett a negyedik versképző mozzanat valószínűleg a város képzele lehetett. Az utóbbi három olyan sajátos Nagy László-i versmotívum, amely külön-külön számos versében föllelhető: a havazás pl. *A havazás árnyéka*, *Hószakadás a szívre*, az ifjú pár a *Menyegző*, a város *A város címere*, *A nagy atlanti homályban* című versekben. Az *Inkarnáció ezüstben* talán azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert a motívumok együtt vannak jelen, szintézis, új minőséget alkotnak. A versképző elemek – nevezhetjük őket akár a költemény mögöttes, epikus meséjének is – persze csak csírájukban vannak jelen, a versformálás során háttérbe szorulnak, elhalványodnak, visszavonulnak, s a vers szuverén látomássá alakul. A vers nem a látvány, a szkíta leletek leírása, a költő a képet, a látványt, a leleteket szimbolikus erővel ruhazza föl, a leletek „leírása” önarcképpé, önvalomássá formálódik. A tárgyi világ, a leletek csak versmag, alkalom, ürügy, ami köré a költő látomását, életérzését szervezi. Így oda jutottunk el, amit már előzőleg mondtunk: a vers nem élmény- vagy leíró költészet, hanem látomás, vízió, „megtestesülés”.

Erre utal egyébként már a vers címe is. Incarnatio: a keresztény hit egyik alapítása, hittitok, a *Katolikus lexikon* szerint „a kereszténység egyik alapgömgája és az üdvösségtörténet legnagyobb ténye”, megtestesülés, az örök Ige testté válása, Jézus születése, ünnepe karácsony. Karácsony: olyan versmotívum, amely természetesen társul a tél, a hó, a havazás képzetéhez, s bizonyára ez hívja elő a versben az „égő cukor és pörkölt dió aromájának” motívumát. A versben további liturgikus kifejezéseket is találunk: ilyen az „imádat”, az „ámulás” és a „harminc ezüst” kifejezések. (Nagy László egész költészetére jellemző a liturgikus-bibliai motívumok használata, ezek már korai verseiben ott vannak.) A költő azonban az incarnatio kifejezést átírja, a latin eredetű szót magyar ortográfia szerint használja, mintegy ezzel is jelzi, hogy itt a szó nem eredeti, nem vallási, az evangéliumokban elbeszélte tartalommal, hanem más, tágabb, profán jelentéssel szerepel. Itt nem Jézus születéséről, hanem a szkíta ezüst lelet átváltozásáról, megtestesüléséről, élő, eleven emberré válásáról van szó. (Az inkarnáció-motívumot Nagy László már versünk egyik rokon költeményébe, a *Menyegző*be is belecsötte. Itt a vers első, vízszintes kiemelt sorában hangzik el az „et incarnatus est” idézet ironikus parafrázisa: „okosak a vének, ruganyos a vének tanácsa, / megengedik: IME, TESTETÖLTHET AZ IGE, HA TUD”). Inkarnáció – mondja Nagy László arról a folyamatról, amikor a versben a valóság, a tárgyi világ két eleme művészetté realizálódik, műalkotássá lényegül át. A megnevezés eszünkbe juttatja Pilinszky János szavait, aki 1965 karácsonyán, Jézus megtestesülésének ünnepén ugyancsak a valóság átalakulásáról elmélkedik, egy másik helyen, a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal*-ban pedig a művészet inkarnációjáról beszél. „Kik veszik körül a betlehemi jászolt? Nem a történetit, a valóságosat, hanem azt, ami a századok során a képzőművészeti alkotásokban realizálódott?”

– kérdezi Pilinszky 1965-ben. – Valamennyien ismerjük őket: az angyalokat és a csillagokat, a barlangot és a barmokat, a pásztorokat és a térdeplő három királyt. S tudjuk azt is: a valóságban némileg másképp történt. A képzelet kikerekítette és átalakította a valóságot. De épp ez az érdekes: hogy mivel övezte körül a képzelet az evangélium beszámolóját? A *Beszélgések*ben pedig így összegezi véleményét: „...a művészet a *képzelet morálja*, hozzájárulása, veritékes munkája a teremtés realitásának, inkarnációjának a beteljesítésére, helyreállítására. *Megtetesült (Et incarnatus est)*: azóta minden remekmű zárómondata, hitelesítő pecsétje lehetne.”

Nagy László poétikája, versszemlélete Pilinszky művészetszemléletére rímel. (Nála az inkarnáció szó a mű címébe emelt első szó.) Ezért Pilinszky szavaival mi is megkérdezhetjük: Nagy László versében a képzelet hogyan kerekítette ki és alakította át a valóságot, képzelete mivel övezte körül a „NEMZETI KINCSEK NEVEZETT / SZKÍTA LELETEINK”-et?

A nyomtatott versnek mindig vizuális jelentése is van. A 77 sor terjedelmű költeményt öt sorköz választja hat részre. Ezek a részek, szakaszok egyben a vers szerkezeti egységei. A hat szakasz a vers két rétegét alkotja: a vers szerkezete a kultikus hármis szám alapján tagolódik. Egymással összefüggésben egyrészt a három páratlan (1., 3., 5.) szakasz, másrészt a három páros (2., 4., 6.) szakasz van. Úgy is mondhatjuk, hogy a vers menetét, fő sodrát alkotó páratlan szakaszokat megtörik, megszakítják a páros számú közbevetések. A szakaszok terjedelme mindkét „síkon” növekvő: a sor-számok a páratlan szakaszokban: 10-20-19, a páros szakaszokban: 5-8-15. (Mintha egyre nagyobb lélegzetet venne a költő.) A két versszak aránya 49:28, vagyis a három páratlan szakasz terjedelme csaknem kétszerese a három páros szakasz terjedelmének. Ez azonban a puszta terjedelmi arány. Ha a részek indulati töltését nézzük, akkor a kisebb, mintegy fele akkora terjedelmű páros részek teljes indulati egyensúlyban vannak a terjedelmesebb páratlan részekkel. A páratlan részek indulati erejét, intenzitását a költő tipográfiával, a végig nagybetűs írásmóddal hangsúlyozza. A versbeli kiemelésnek ezzel a formájával Nagy László először alighanem az 1964-es *Menyegzőben* él, majd három portréversében, a *Csontváryban*, az *Egry ragyogásában* és a Veres Pétert idéző *Az országház kapujában*, 1946 címűben találkozunk. Az *Inkarnáció* ezüstben után ugyancsak használja a verzál kiemelés több versében (*Egzakt aszály*, *Verseim verse*, *pásztorablók*), valamint nagybetűkből építi föl képverseit a *Seb a cédrusontól az Árvácska sírverséig*. Vagy gondolati közlendőt nyomatékosít, vagy a vers szövegébe épített idézetet jelzi ezzel. Az *Inkarnációban* a tipográfiai kiemelés mindkét célt szolgálja: a páros szakaszok egyfelől idézetek, másfelől a vers többi részétől elütő, nagyobb hangerejű közlések. A tipográfiai kiemelésnek Nagy Lászlónál mind a vers látott-olvasott képében, mind élőszóval történő előadásában meghatározott szerepe van.

A vers időszervezete a jelenből indul, a jelenben halad előre, s a vers meghatározó idősíkjá a jelen marad. A páratlan szakaszok igéi jelen idejű cselekvést fejeznek ki („elmozdítja”, „dől”, „forgunk” stb.), a páros szakaszok felszólításai is a jelenre utalnak („figyelmeztetjük”, „felhívjuk”). A múltat, az előzményt a vers befejező szakaszából ismerjük meg. (Erről a vers keletkezési körülményeivel kapcsolatban már beszéltünk.) A versben itt szerepel a leghangsúlyosabb múlt idejű ige („ELTÜNT”), s ezzel történik utalás a lehetséges előzményekre: „SZKÍTA LELETEINKBŐL / KÉT ALAK, EGY FÉRFI, EGY NŐ / ELTÜNT MÁR A HAVAZÁS ELŐTT”. Vagyis, ha a verset sorról sorra olvassuk, akkor csak a vers végén csapódik egygyé, a befejezéstől nyer értelmet az előzmény, kap fényt, megvilágítást a teljes vers. Ez a szerkezet szöges ellentéte annak a másoknak – például

Petőfi *A Tisza* c. költeménye vagy Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* c. verse szerkezetének –, ahol sorról sorra bomlik ki a vers, mindegyik sor vagy mondat előrébb viszi a leírást vagy a gondolatot.

A versbeli cselekmény, történet a tér két síkján zajlik. A tér egyik síkja „az éter síkjai”, a fenti világ, az ég, ahol a versbeli két szerető tartózkodik, ahonnét dől a hó. A tér másik síkja a lenti világ, „az érdekek zónái”, ahol „az áruháza városa” található, ahonnét fölhangzik az ismételt figyelmeztetés. Az *Inkarnáció ezüstben* jellegzetesen két-pólusú vers: a két világ tartalmi ellentéte adja a versbeli kontrasztot, a két világ tartalmi ellentéte a versbeli feszültség forrása. A két szerető világa, a „mi” világunk: a tisztaság, a felszabadultság, a zene világa, a „magas haza”, ahol „nem horpad be a halánték / határainknak vérnyma nincs”. Az áruháza városa: csak az érdeket ismeri, köbmétereire adja össze a havat, ott a páncél-mackók hasa az áruháza harminc ezüstjét őrzi, s az ablakokat a sötét lelkiismeret hátrái fődik. Innét, a lenti világból hangzik föl az egyre fenyegetőbb figyelmeztetés, melynek szavai háborús emlékeket idéznek, légiriadót bejelentő rádió-közleményekre, felkoncolást ígérő utcai plakátok szövegére emlékeztetnek. A két világ, a két térbeli sík ellentétben, harcban áll egymással. A két szerető segítői a szkíta harcosok (ezt a képet bontják ki a szkíta nyílak ércnyelve, a nyereg, a sisak, az íjások, a nyargaló fejedelem fogalmak teljes metaforává). A lenti várost viszont a fény-rózsás agyadaganat, a hatalmas páncél-mackók, a páncélzsekrény-metaforák teszik érzékletessé és szemléletessé. A két erő között a feszültség egyre nő, a két szerető harca egyre elkeseredettebb, a fenyegetés egyre erőteljesebb, a veszélyeztetettség egyre nagyobb. Ez a versbeli kontraszt sok tekintetben a *Menyegző* fölépítésével rokon: ott a vers két hőse, az ifjú pár és a háta mögötti lakodalmas nép ellentéte a meghatározó versformáló, strukturáló motívum, itt a két szerető alatt az áruháza városa jelenti a másik, az ellenséges pólust. S ahogy a *Menyegző*ben, úgy itt sem kétséges, hogy a költő kikkel és mivel azonosul. Ahogy a *Menyegző*ben, úgy itt is a többes szám első személy (a „mi”) fejezi ki ezt az azonosulást. Még a két vers indításában is van valamiféle nyelvi-gondolati egyberímelés. „Arccal a tengernek itt állunk párban...” – kezdi a *Menyegzőt*. „Ezüst-maszkunkat ezüst-kezünk / elmozdítja csak...” – olvassuk az *Inkarnáció ezüstben* első két sorában. S akár a *Menyegző*, az *Inkarnáció ezüstben* is a humánus és az erőszak, a szépség és az érdek, a szabadság és a korlátozottság összeütközéséről szól, az etikus értékek fokozódó veszélyeztetettségét fejezi ki. A vers ennek a világunkban folyó harcnak a művészi látatása, látomása.

A versépitményben Nagy László költészetének számos ismert, a vers mondandóját értelmező-megvilágító metaforáját fedezhetjük föl. Ezek: a két szerető, a hó és a város motívuma.

Említettük, hogy a vers a költő kötetkomponáló szándéka szerint az *Ajándék* ciklusban kapott helyet. A ciklus verseiből ilyen szavakat és sorokat emelhetünk ki: „megindul hozzád az ének”, „ajánlom neked”, „átcsörtet hozzám az asszony, az asszony”, „hát megtalált kedves, gyere”, „két sörényes”, „ahány csöpp a mézed / annyi csöpp a vérem”, „mind pirosra válik / amit Fehér Anna / művel érdeklődésben”, „Viola a bibliásom” és így tovább. Azt mondhatjuk tehát, hogy tág értelemben az *Inkarnáció ezüstben* is ajándékvers, szerelmes költemény. Tény, hogy itt is két szeretőről, szerelemről és szerelmesekről van szó, de a versben nem a vágy, a szenvedély feszültsége, a hiány vagy a rátalálás indulata szólal meg, s az is teljesen érdektelen, hogy ki az a másik személy, akihez a költő odafordul: „Tekints le az érdekek zónáira...”, vagy: „tombolj, te sörényes velem”, s akikre vadászó szemmel figyelnek. Itt a szerelem mint minden

morális érték, emberi tisztaság, szépség és jóság szimbóluma jelenik meg. A szerelemnek a költő – akár a *Menyegzőben* – jelképi erőt ad, s amit a *Menyegzőről* mondott, az *Inkarnáció ezüstbenre* is érvényes: „egyetemes érvényű, küzdelmes beszéd, vonatkozik az élő emberiségre... Írtam a romlás és a romboltatás ellen, minden visszahúzó erők ellen, az ifjúságért.” S amit a *Menyegző* egyik kéziratos változatán a cím után olvashatunk, az is vonatkozatható az *Inkarnáció ezüstbenre*: „ifjúságunk emlékműve”.

A vers legmeghatározóbb motívuma a hó, a havazás – Nagy László költészetének egyik alapmetaforája. S nemcsak Nagy Lászlóé, mert jóformán az egész magyar irodalomban föllelhető: a kuruc szegénylegény piros csizmájának nyomát befedő hótól kezdve a Vörösmarty szabadságharc utáni döbbenetét érzékeltető havon át („Most tél van és csend és hó és halál”) Ilyés képverséig, a hókásás, téli, *Újévi ablakig*, és tovább. És mindig más jelentéstartalommal. Nagy Lászlónál sem mindig ugyanarról a hóról van szó. A korai versekben a hó (és fogalomköre: tél, jég, fagy, hideg) a táj, az évszakok, a természet része, a közvetlen szemlélet hordozója, a természetélmény kifejezésének eleme (pl. *Január királya*, *Hóharmat mardos*, *Téli krónika*, *Tél* stb.). Később a természeti motívumok költészetében jelképes értelmet, társadalmi jelentést kapnak, s a hó (és szinonimái) a költő képrendszerében konstans és meghatározó szimbólummá lesznek. A hó jelentéstartalma általában negatív (a tűz, a láng pozitív jelentéstartalmával szemben), s a fenyegetettség, az emberi szenvedés, a kiszolgáltatottság, az embertelenség, az életellenesség, a gonoszság, a pusztulás és a halál jelképe. Azok közül a versek közül, amelyek a negatív, vad, idegen, nyomasztó, félelmes, kietlen tartalmú hó-motívumra épülnek, talán elegendő a *Havon delelő szivárványra* hivatkozni. A hó-képzetnek ez az értelmezése egybevág azzal, ahogy József Attila költészetében is szerepel ez a motívum. Véletlen lehet-e, hogy Nagy László *József Attila!* című versében a „téboly havát”-ra ez rímeli: „eszed a halált”? Az *Inkarnáció ezüstben* azért figyelemre méltó vers, mert benne a hó-motívum pozitív jelentéstartalommal szerepel: az emberi tisztaság, az érték, a humánus élet megfeleltője. A havazást itt a két szerető kelti: „Ezüst-maszknukat ezüst-kezünk / elmozdítja csak s dől a hó / zihálhat havat is két szerető / fölszabadulva az égre forgunk”. Valamiféle mítoszivá növelt, „egyetemes tél”, világot beborító havazás képzete bontakozik ki előttünk.

Ami a két szerető mókázó jókedvére, csintalanságára, karácsonyi örömére, boldogságára leselkedik, ami a rossz, a negatív erő, annak a versben az árulás városa a képi megfogalmazója. Ez a felülről nézett város a kinti világ, a deformált társadalom jelképe, amely az emberi személyiséget korlátozza, az élet minőségét megrontja, s a természet (a hó) tisztaságával szemben a szennyezettség szinonimája. Tulajdonságait a betegség (agydaganat), az árulás, a bibliai Júdás (harminc ezüst) és az aranyat istenítő, csak a pénz tisztelő kapitalizmus (hatalmas páncél-mackók) motívumaiból szövi egybe. Jellemzője az a bornírtág, amely „összeadja / köbméterekké a hulló havat”. (Ugye, mi is olvastunk már olyan újsághírt, hallottunk olyan szenzációs rádióközleményt, amely azt közölte, hogy egyetlen téli éjszaka ennyi meg ennyi köbméter hó hullott fővárosunkra?) Ez a város, ez a lenti világ, a rontás, az árulás megszemélyesítője az, amely egyre fenyegetőbb üzenetét küldi: először csak figyelmezteti a szeretőket, ne mókázzanak, másodsor felhívja a figyelmet a leesett nagy mennyiségű hó eltakarítására, harmadszor parancsot ad a szeretők elpusztítására, lelövésére.

Az *Inkarnáció ezüstben* nyelve erőteljes, merész, szuggesztív nyelv. Szókincsében különféle nyelvi rétegek keverednek egymással. Van itt keresztény vallásos kifejezés (inkarnáció, imádat, harminc ezüst), népnyelvi eredetű szó (hőmbölyödés), jassz kifeje-

zés (páncél-mackó), a hadi-katonai szaknyelvben honos – ezen belül is a barbár szkíta harcmodor érzékeltetésére alkalmas – nyelvi elem (íjász, hajrá, nyíl, húr, nyereg, sisak, nyargaló fejedelem). A vers nyelvi anyaga, szóképei elsősorban a három alapmetaforához – a két szerető, a havazás és az árulás városa képzethez – kapcsolódnak. A „te sörényes” a ló-képzetből származik. A „két szerető” hívja elő a többes szám első személyre utaló fogalmazást (maszkunk, kezünk, forgunk, ne hagyjuk abba, itt maradunk stb.), a másik személyt megszólító beszédhelyzet pedig az egyes szám második személyű megszólítást (tekints le, tombolj te stb.). A vers egészét átszövő, legmeghatározóbb metafora a havazás képzete. A hó szó és különféle változatai, ragozott, képzett, szóösszetételben vagy szókapcsolatban szereplő alakja tizennégyszer (!) fordul elő a versben: dől a hó, havat, hópelyhet, havazzanak, havazás, hómunka, hóvihar stb. Legeredetibb, legmeghökkenőbb módon alighanem ebben e metaforában: „hó bikái”, és ebben a kontrasztot kifejező jelzős szerkezetben szerepel: „forró havazás”. A mindent beborító hó tisztaságának ellentéte „az árulás városa”. Az árulásra („harminc ezüst”) és a kizsákmányolásra („ülnek ott hatalmas páncél-mackók / hasukban az apró szabványzacskók”) utaló motívumok mellett a kép negatív tartalmát legérzékletesebben az ígék fejezik ki: fülel, kihallgat, összeadja. A költői képek sűrűségét és érzékletességét, szinte tapintható, plasztikus hatását a gyakran előforduló alakzatok fokozzák. A legszembeötlőbbek a nyomatékosító ismétlések. Az „Ezüst-maszkunk, ezüst-kezünk” kifejezés „ezüst-arcunk, ezüst-kezünk”-ként visszatérve, majd „ezüst az arcuk, ezüst a kezük” formában megismételve mintegy az egész verséptémény hármass pillérét adja. A nagybetűs versrészekben a figyelem és változatai (figyelmeztetjük, felhívjuk a figyelmet) keretszerűen és egyre növekvő számban – négyszer, ötször, ötször – ismétlődik meg. A harmadik figyelmeztetésben a „fegyver is használható” megismétlése növeli a fenyegetettségét. Kétszeres ismétlés: „az eskű, az eskű”, háromszoros: „ideje jött / ideje”, „ideje jött”, négy-, illetve ötszörös: „itt-itt-ide-itt-itt”. Szójáték szövődik az ismétlésbe, amikor a harmadik felszólításban azt halljuk: „FŐVÁROSUNK FELETT MAGASAN / ... ZENGENEK” – „MAGAS A JUTALOM IS”. A versmondatok szervezésében, formálásában, megszerkesztésében a fősorolás és a gondolati párhuzam kap szerepet. A fősorolások egyaránt tartalmaznak két vagy három elemet. Az előbbire példa: a világ ablakainak, a sötét lelkiismeret hártáinak – a köröm, a szem – nyereg, sisak; az utóbbira: havat, szelet, északi süvítést. Az „itt”, illetve az „ide” ötszöri megismétléséhez öt különböző jelentésű cselekvés, öt gondolati párhuzam kapcsolódik: itt maradunk – itt nem horpad be – ide kergültünk – itt hahotázunk – itt lerogyunk.

Már a vers szerkezete – a lírai hős monológia és az azt kétszer megszakító, majd a monológot záró figyelmeztetés – valamiféle zenei kompozícióra mutat. Nyilvánvalóan zene – talán hangszóróból hallható beszédhang – a háromszori felhívás. A vers zeneiségét egyébként nem a hagyományos elemek – a sorvégi rímek, a kötött szótagszámú ütemek vagy időmértékes verslábak – adják, bár ezek sem hiányoznak teljesen a versből. Például ragrímeknek tekinthetjük ezeket az egymást követő sorvégi összecsengéseket: páncél-mackók – szabvány-zacskók, szívében – kerékben, csókra – pohárra. Távolabb álló sorvégek, illetve eltérő ragok egybecsengésére példa: agydaganat – havat, hártáinak – havazzanak, szem – fejedelem, hó – zárható, hömbölyödésnek – feszülésnek. Ám ezek a rímek semmiféle képletbe nem sorolhatók. Hagyományos zenei elemek a versben az alliterációk is. Ezzel kezdődik a vers: „Ezüst-maszkunkat ezüst-kezünk / elmozdítja...” Nyomatékosabbak a szókezdő azonos mássalhangzók: „zúdítva zenét”, „vérré se váltható vad havazás”, „maradunk magas hazánkban”, „kergültünk

kénytelenül”, „barlangjában a barbár”. Leggyakrabban a lágy h mássalhangzót rímelteti szókezdő helyzetben. Például kétszer: „hulló havat”, öt sorban hatszor: „házánkban / a havazás... / hallatlan... / horpad be a halánték / határainknak”.

Az *Inkarnáció ezüstben* csak látszólag kötetlen vers; Nagy Lászlónál a szabadversnek is erőteljes szövegritmus van. A vers zeneiségét, a sorok ritmusát alapvetően a gondolat tagolása határozza meg. A sorvégek a legtöbb esetben gondolati egységek, periódusok határával esnek egybe. A gondolati periódusok és a sorvégek egybeesése, valamint az áthajlás aránya a monológyszerű szerkezeti egységekben 6:4, 16:4, 15:4 (összesen 37:12), a figyelmeztetésekben 5:0, 7:0, 13:2 (összesen 26:2), az egész versben 63:14. Vagyis a sorvégek és a gondolati periódusok egybeesése négyszer annyi, mint az áthajlásoké. Az egybeesés a legsűrűbb a gondolatilag is legnyomatékosabb figyelmeztetésekben. A sorok szótagszáma zömmel kilenc (30 sorban) és tíz (28 sorban). A monológ-részben több a kilenc szótagos (23 sor) és kevesebb a tíz szótagos (17 sor); a figyelmeztetésben fordított az arány: itt több a tíz szótagos (11 sor) és kevesebb a kilenc szótagos (7 sor). A sorok ritmikailag két részre, két ütemre tagolódnak, leggyakrabban az 5/4, illetve a 6/4 képlet szerint. Vagyis többnyire azt első ütem a többszótagú. A második ütem végét – mely mint említettük: többnyire gondolathatár is – csonka ütem, illetve hiátus zárja. A monológ-részek közül a legzeneibb, a legpergőbb a harmadik megszólalás: a már említett alliterációk mellett itt a sorok többnyire rövidek (a 19 sorból 15 sor kilenc szótagos). A különféle szóismétlések („itt”, „ideje”) és felsorolások is e szerkezeti periódus zenei súlyát növelik. Az időmértékes verselés valamely meghatározott képletét nem fedezhetjük föl a versben, de a sorokon átsejlik a magyar nyelvhez közelálló jambus. Az ilyen versrészletekre gondolunk: „ezüst-kezünk”, „kihallgat, összeadja”, illetve: „magas hazánkban”, „fehér szívében”, „ezüst-arcunk fájt már a csókra / ezüst-kezünk cédrus-pohárra”. Aligha véletlen, hogy az utóbbi szókapcsolatok és sorok a zeneileg egyébként is gazdagnak, pergőnek érzékelt harmadik monológ-részben fordulnak elő, s a szöveg akusztikai hatását emelik.

Az *Inkarnáció ezüstben* – bár terjedelme csupán 77 sor – azoknak a versmonumentumoknak, versszimfóniáknak, hosszúénekeknek (*Búcsúzik a lovacska, A forró szél imádata, Menyegző, A Zöld Angyal* stb.) a rokona, amelyekben a költőt az emberi lét erkölcsi minősége, morális tartalma foglalkoztatja, amelyekben Nagy László általában tragikus hangoltságú világ- és létszemlélete jut kifejezésre. Domokos Mátyás mondja: Nagy László költészete „világok fordulóján, régi és új apokaliptikus törésvonalán formálódott”. A régi és az új harca, a hűség és az árulás, a helyállás és a hűtlenség – tag értelemben a jó és a rossz – szembenállása a vers központi gondolata. Az *Inkarnáció ezüstben* az ember és a világ, az egyén és a társadalom ellentétét mutatja föl. Nem kétséges, hogy a költő mi mellett áll, mit vall sajátjának, és mit utasít el. Nagy László számára a legfontosabb erkölcsi érték, igazság és norma a hűség, és a legnagyobb bűn a hűtlenség, az árulás. A drámai hangoltságú vers e gondolat köré szerveződik. A költő hite, a versből kiolvasható létezésélménye: az egyén kiszolgáltatottsága, az ember árvasága a vad, az érdekek által mozgatott világban.

A korszerű műelemzésnek, versértelmezésnek ma már – ha erre mód van – elengedhetetlen eszköze a költő szövegmondásának a vizsgálata. Ady, József Attila, Radnóti költészetéről többet tudhatnánk, ha hangjukat, versmondásukat megőrizte volna az erre alkalmas és korukban már meglevő technika. Babits, Pilinszky és Nagy László költészetéről többet mondhatunk, mert néhány versüket a költők interpretációjában is ismerjük. Nagy László versmondása – tájnyelvi ízék nélküli, de a dunántúli beszéd,

hanghordozás jellegzetességeit megőrző, a nyílt és a zárt *e* hangok közti különbséget érzékeltető – kántáló, ünnepélyes, a beszédet a köznapi intonáció fölé emelő megszólalás. Az *Inkarnáció ezüstbent* is így mondja, így adja elő. Ahol három mássalhangzó kerül egymás mellé, nem a betű szerinti, fontoskodó, hanem a köznyelvi ejtéshez ragaszkodik: *jelentkezzenek* helyett *jelenkezzenek* – mondja. Hanghordozása nem rossz értelemben vett szavalás, de nem is szűrkíti prózává a szöveget. Az előadás tagolása pontosan követi a vers szerkezeti egységeit, szakaszait. Ahogy a tipográfia a szemnek jelzi az eltérő tartalmú részeket, az előadás, a megszólalás is más a monológyszerű és a figyelemfölvívó részekben. A monológokat mindig alacsonyabb, mélyebb hangszínnel kezdi, majd egyre följebb emelkedik a versdallam íve. A figyelmeztetések viszont oly idegenül hangzanak, mintha hangszóróból hallható, háborús fölhívások, katonai utasítások, vészhelyzetben elhangzó parancsok lennének. Itt a költő hangja elidegenítő, valósággal eltorzul, taszító, ellenséges lesz. A harmadik felhívás utolsó, fenyegető parancsát, a vers utolsó sorát – „**FEGYVER IS HASZNÁLHATÓ**” – a költő szótagolva mondja, olyan töredezett nyomatékkal, ahogy az írásképp azt nem is jelzi. A költő versmondása abból a szempontból a legtanulságosabb, ahogy a sorokat tagolja, illetve, ahogy az összetartozó részek egybekapcsolását, az enjambement-okat megoldja. Nagy László ugyanis a versben írásjeleket igen takarékosan használ: pontot, pontosvesszőt sehol, kettőspontot egyszer, vesszőt ritkán, és mondatkezdő nagybetűt csupán a három monológyszerű megszólalás (a vers 1., 3. és 5. részének) elején. A gondolathatárokat, illetve az azonos mondatrészek összetartozását, a különféle írásjeleket szünettel vagy annak hiányával, a dallam megemelésével, megkunkorításával vagy leejtésével érzékelteti. Jellemző, hogy a tiltó- és tagadószók (ne, nem, nincs) zeneileg mindig nagyobb nyomatékot kapnak, mint nyelvi környezetük. Ugyancsak nyomatékkal hangsúlyozza az alliterációk jelenlétét. Nagy László versmondása annyira szövegszerű, a vershez tapadó, értelmező, hogy csaknem fölé a hiteles műelemzéssel: szerényebben fogalmazva: ez a versmondás sok tekintetben megkönnyíti a vers értelmezését, ez a szövegmondás a vers megközelítésének egyik eszköze, lehetősége.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

Balassi maszkjában

Ilia Mihálynak

Harminc évvel ezelőtt kis jegyzetet írtam a szegedi Tiszatájba Ágh Istvánról, aki akkor még nem volt kötetes költő – de költő volt. Éppen ezt akartam tudatosítani én is. Amikor 1969 nyarán az Új Írásban közölt *Balassi*ja élém került, a versről már személyesen cserélhettünk eszmét, mert augusztus 30-án egy lillafüredi írótanácskozáson találkoztunk.

Ott hangzott el Utassy József híres axiómája az *irodalompolitikáról*: olyan szóösszetétel az, mint a *hattyúgörény*.

Megkértem Ágh Istvánt, írja le nekem a *Balassit*: kedvelem ezt a szép verset, szeretném megőrizni kéziratát. A költő félretolt egy üveg bort a fehér asztalon, kihajtotta

kockás spirálos füzetét, és egyetlen lendülettel, fejből leírta a verset (s akkor még a 2. szakasz „mint”-je előtti vesszőre is gondot viselt). Szépen jobbra dőlt, karakteres, energikus betűi: mint a hattyúk a Szinva-vízesés tóvá szélesült üvegükrén.

A Balassit eltettem titkos dossziémba, Rónay György verse, a még 1965 őszén elkért *Citerák* kézírata mellé. Ez a kis Balassi-gyűjtemény később Nagy László-dokumentumokkal, *A város idézése* korrektúrájával és a *Balassi Bálint lázbeszéde* gépiratával gyarapodott.

A Balassi-utóélet erekyeit nem a gyűjtő szenvedélyével, sokkal inkább kutatói érdeklődésből tartom becsben.

Nekem csak olyan írókézirataim vannak, amelyekhez valamiképpen volt s van némi személyes közöm. Ami igazán érdekel, az a költőutódok megidézésének kérdése és aktualitása.

Balassi alakja a legjobb modell ehhez. Már halálának pillanatában ott álltak mellette az első értelmezők: Dobokay gyóntató, Gabelmann krónikás és a költőtanítvány Rimay, akinek epicediuma az első nagyszabású magyar siratóvers-kompozíció.

*

Rimay János elogiumnak nevezi mesteréről írott versét, s lefordítja Tolnai Balog János Balassi-elogiumát is. A görög-római elogium a dicsérő vers egyik ősműfaja. Eredetileg sírfelirat volt, miként epitáfium-epigrammák azok a Zrínyi-versek is, amelyeket a *Szigeti veszedelem* költője a magyar királyokról éppen csak elkezdett és eposza hőseiről meg is írt. S ahogyan hőskölteménye hatalmas sziklatömbjéről Zrínyi lepattintotta a tömör sírfeliratok kis kőlapjait, akképpen állítható párhuzamba Rimay eposzi méretezésű Balassi-epicediuma és *Bálint nevezetben ki voltál Balassa...* kezdetű elogiuma is. Az epicedium a szobrászatiag gazdagon megmunkált *szarkofág* részletezésével mondja el a Balassi-fivérek tetteit s halálát; az elogium úgy ábrázol, mint a *káma*, a domborműszerű technikával vésett, kicsiny gyűrűbe foglalható drágakő, és csak Balassi költészetét karakterizálja.

Rimay és Zrínyi korában tehát már jól elkülönült a kétféle dicsőítés: az epikusabb epicedium és a tömörebb elogium: „a szarkofág” és „a káma”. Rimay s Zrínyi magyar nyelven egyszersmind műfajteremtő kezdeményezők és követett példaképek voltak. Rimay az epikus terjengőségében ellankadó majdani romantikus portréverset, Zrínyi a funkciócserevel szonetté fejlődő epigramma XVII–XIX. századi alakulását befolyásolta.

Szarkofág és *káma* poétikai jelentését Babits fejtegeti *A férfi Vörösmarty* című eszéjében, közvetlenül azután, 1911-ben, hogy megírta költőelődeiről mesteri „magyar szonettjeit” (*Régi magyar költők*, 1908; *Zrínyi Velencében*, 1909). Kosztolányi már előbb, Juhász Gyula később követte a „magyar szonettek” divatját. De Babits festette a műfaj mögé a franciás hátteret s Vörösmarty költészetéből merített hozzá magyar tanulságot: „A Vörösmarty-féle epigramma eleinte kép: Vörösmarty most is a képek költője. De a régi zavaró bőség helyett most egyetlen, nyugodt művészettel drágakőbe metszett kis kép van előttünk. A szarkofág domborműve helyett gyűrűbe való káma. S e történelmi és szerelmi medaillonképecskék, melyek a parnasszista szonettírók modorára emlékeztetőleg nyugodtak és művésziek, mégis mélységesen líraiak.”

Amit Babits Vörösmarty zavaró bőségű szarkofág-verseire és gyűrűbe való medaillonképecskéire ért – mutatis mutandis –, azt alkalmaztam Rimayra és Zrínyire. És Babits különbségtételét terjesztem ki azoknak a későbbi Balassi-megidézőknek a verseire is, akik a hibbei sírboltot és lakóját a terjengős szavalmányok hamar fonnya-

dó koszorúival aggatták tele. A magyar költészet pantheonjából ezeknek a szarkofág-verseknek fullasztó kriptadohát és unalmas verbalizmusát szellőztették ki Babitsék a „franciás magyar szonettek” friss légáramával.

A költőkoporsókat elborító száraz verskoszorúktól Babits határozottan elkülönítette Rimay máig friss elogiumait és Kölcsey epigrammatikus Balassa-versét. Dézsi Lajos Balassi-kiadásának „valami fortuna di Dante-féle” felsorolásáról írta 1924-ben: „Balassi a magyar költők lantján: kevésbé szükséges és hasznos. Rimay elogiumai fontosak, mert a költő helyzetét mutatják korának szellemei között, s hatását reájuk, de a modern poéták Balassi-versei (drámái, novellái) – az egy Kölcsey csodálatosan átértzett stílimitációját kivéve – alig mutatnak egyebet sivár témahiánynál, témakeresésnél.”

Nemigen lehet jobb véleményünk a Balassit megidéző versek Kölcsey utáni hányadáról sem. Csak egy kirívó példát! Thaly Kálmánnak a Balassi-téma iránti merénylete a szarkofág-modor féktelen elfajzása. Ami fennmarad a rostán, abból is az a jobb, az a maradandóbb, ami nem életrajziasan túlduzzasztott, hanem sűrített, kámeaszerű jellemzés, vagy az, ami készült légyen bár aprólékos történelmi hitellel, de nem annyira a XVI. századról és Balassiról, hanem inkább a megidéző koráról és a megidéző költőről beszél. Ahogy Rába György Babits Zrínyi-sonettjét elemzi: a *Zrínyi Velencében* „álarcos, sőt helyzetvers [...] Zrínyi Babits *personáinak* sorát bővíti [...] álarca mögött a fogarasi »bús magyar«, Babits *lelki tombolására* kell gondolnunk”. (*Babits Mihály költésze*, 1981.)

Rónay György tizenkét soros „kámeája”, a Citerák sem mondja Balassi nevét (rá csak a „lengyel citeráslány” utal), inkább a lengyel–magyar történelmi egymásrautaltságot exponálja. S érti ezt az 1940-es évekre is, de érthetjük akár a vers születésének idejére, amikor tízéves fordulója következett a lengyel és magyar felkelésnek.

*Lengyelbe futott a magyar,
ha mindenét elorozták,
s a lengyelnek is menedék
volt mindig Magyarország.*

*Emez valamely udvarházban
búsult hazáján,
amazt Krakókóban vigasztalta
lengyel citeráslány.*

*Dancka fölött a szél süvít,
havat hoz a tengeren át.
Pattognak a fagyban az ágak,
mint a citerák.*

Sopot, 1965. XI. 13.

Dienes András elbűvölő Balassi-regénye, a *Bogánacs-hadnagy* még egyértelműbb példa.

Éppen 1944. március 19-én került a kiadóhoz, s akkor szó sem lehetett megjelenítéséről. A Báthory István és a lengyelek iránti szimpátiák aktuális németellenességéhez nem fért kétség. Majd csak 1962-ben látott napvilágot. A „sok haza-pufogatásos” 1994. évi Balassi-évforduló a legjobb alkalom lett volna másodszori megjelenítéséhez, de a hivatalos kultuszápolók elfeledtek róla.

Egy másik „kámea”, az epitáfium-epigrammák egyes szám első személyű előadás-módját alkalmazó Ágh István szonettnyi terű *Balassi-monológja* sem a verszárassá emelt korabeli intarziával tűnik ki a sokaságból, hanem a XX. századi inspirációk okán:

*Ha bölcső Magyarország:
koszorús ravatal: nászágy,
a szél két emlője kibontva,*

*fűre döntettem, pünkösdi havának
gyepére ontattam, mint a vér,
itt a tavaszban most születik
szakállas fiad, isten,*

*végeztetek volna velem amúgy,
megszabadultam, megszabadultam,
csizámra letről fölragyog a Duna,
megsarkallja ezüsttel, útnak indít,*

*most kezdődik a sehovase út,
túl a karokból vetett hurkon,
te katonád voltam Uram
és az te seregedben jártam.*

A halál és az ölelés közötti analógia, a „bölcső”-„ravatal”-„nászágy”: Freud tételei. *Amit szívedbe rejtész* címmel („Freud 80. születésnapjára”, 1936) versbe foglalta azokat József Attila is: „A szerelemben – mondják – / belehal, aki él. // [...] S aki él, mind-mind *anyaölbe vágy / Ólnek, ha nem ölelnek, / a harctér nárszi ágy. // [...] Akit szívedbe rejtész, / öld vagy csókold meg azt!*” Ágh István ezt a freudi felfogást fejezi ki József Attila-reminiszcenciákkal Balassi maszkjában. A megidéző költő tétele az: ha már pünkösdi áldozattá kellett lennem, végezhetetek volna velem amúgy: „karokból vetett” hurokkal, azaz a szerelemben haltam volna bele inkább; de mindegy: nekem Krisztus katonájaként is bölcsőm és ravatalom Magyarország, érette ontom ki vérem, és a kereszténységért: „*te katonád voltam Uram / és az te seregedben jártam...*” A kiemelt két zárósor intarziaként alkalmazott pontos Balassi-idézet, de nem versből való, hanem a haldokló önvallomása. Dobokay Sándor, Balassi gyóntatója jegyezte fel és örököltette meg a költő által befejezetlenül hagyott Campianus-fordítás bevezetésében: „Christus mortuus est pro me et ego diffidam? Tuus miles fui Domine, tua castra sequutus sum. Christus (úgymond) megholt érettem, és én hogy kételkedjem? *Te katonád voltam Uram, és az te seregedben jártam.*” Ágh István ezt Eckhardt Sándor Balassi kritikái kiadásából ismerte, és kitűnően teremt vele – egyéb nyelvi és életrajzi-topográfiai elemekkel együtt – XVI. századi hangulatot. XX. századi költő létére éppen ezért alkalmazott a régiség költői gyakorlatára emlékeztető idézet-intarziát.

Az imitáció és a versbe szerves szövegrészként beleépített intarzia felfogásához és élvezetéhez az imitált locus és az idézetforrás ismeretére, műveltségre, kellő intellektusra van szükség. És az a jó költő, aki művének legjobb helyére illeszti az imitációt vagy az intarziát, aki például egy élethelyzetet legtalálósabban jellemez vele. Balassi imitálta így a „harmadrangú petrarkistákat”, utal rá Eckhardt.

Az pedig még a Campianus-fordítást befejező Dobokay Sándort, a tudós jezsuitát is meglepte (mert ő volt a gyóntató az esztergomi „bölcső”-„ravatal”-„nászágy” mellett), ahogyan Vergiliust idézte Balassi, mielőtt a borbély kése alá adta volna magát, mielőtt

elindult volna „a sehovase út”-ra. „Nunc animis opus Aeneae nunc pectore firmo!” – „Most van szükség bátorságra, most, Aeneas, erős szívvel!” Eckhardt tisztázta, hogy Vergilius *Aeneis*-ében (VI, 260–261) „a Sibylla akkor mondja ezt a híres sort, amikor Aeneas az alvilág kapuján áteszti [...] s Aeneasnak kardot kell rántania, hogy a vas erejével távol tartsa a gonosz szellemeket”. Balassinak ekkor – teszi hozzá – „a latin költő csodálatos hatású elbeszélése nyomán” már „szörnyek, árnyak, rémek jártak eszébe”; a pokol kínjaira gondolt. (*Balassi Bálint*, 1941.)

Ágh István Balassi halálára vonatkozó tájékozódásának háttérében ezek az irodalomtörténeti információk állnak. Kiváló ösztönnel emelte ki közülük s törte két versorba a „Tuus miles fui...” Dobokay adta fordítását: „te katonád voltam Uram / és az te seregedben jártam”.

A strofikus, de rímtelen forma, a változó szótagszámú sorok, a szenvedő igealakok teremtenek még mértékkel archaizáló színezetet. A versben azonban szinte több a József Attila, mint a Balassi. Több, mert egy másik József Attila-vers, a fiatalkori *Mióta elmentél* nyomai is előtűnnek belőle. Ebből való a *vetkőző szél* és a *szél emlői* ötlete („a szél két emlője kibontva”), bár József Attilánál a szél éppen öltözik:

*A tompa földön öltözik a szél,
kapkod s kezei meg-megállnak,
leejti kebléről az ágakat,
dühödten hull a törékeny levél.*

Az Ágh-vers Balassiját már csak a szél két kibontott emlője emlékeztetheti „a karkból vetett hurkok” édes fogságára. Hogy ez a ravatal-nászágys erotika mégis oly érzéki, életteli, az a huszonhárom éves József Attila versének ösztönzése:

*Ó, azt hittem már, lány völgyben vagyok,
két melled óv meg észak s dél felől,
a hajnal nyílik hajam fürtjiből
s talpamon az alkonyat ragyog!*

Az utolsó kiemelt sornak is van nyoma Ágh Istvánnál („csizmámra letről fölragyog a Duna”); ez is bizonyíték rá: a *Balassi* egyetlen sorának erotikus túlfűtöttsége („a szél két emlője kibontva”) a *Mióta elmentél* ösztönző élményével függ össze.

Ágh István *Balassi*-verse érzékletes portré, egyszersmind pályakezdő tájékozódás dokumentuma. A Balassi-maszk alól egy 1960-as évekbeli fiatal költő tekint ránk, aki 1928 és 1936 József Attilájával próbálja feszegetni, irodalomban megélni bölcső (anyaöl), ravatal (harctér), nászágy freudi összefüggését.

*

Nagy László Balassi-portréja, a Kortárs 1977. évi 9. számában megjelent *Balassi Bálint lázbeszéde* hiteles tények sűrítésével, „kámeába” foglalásával idézi meg az Esztergom alatti utolsó napok eseményeit. De ez csak az egyik jelentésréteg. A másik a 70-es évek „hattyúgörény” szorításait beszéli ki, Balassi jelmezében, maszkjában átkozódva:

*Ördög már veletek, ti álszent hivatalok,
hites uraságok csipkegallérban, csuhában,
kik arcomat dongva a kért örvenditek rajtam,
dongók, a szentlélek dühöd pirosa kitilt.*

*De ti bejöttök sátorom száján szalag gyanánt
utatok sötétül Bécsig, hol jó hír a gyász hír.
Háry sértett fenség marka eresztett szemfedőnek,
csipeszes inkvizíciónak, ti dogma-dongóké!*

*Dögbanyák, az ágyú nem lök oly mérges tojást,
amilyent farotok csöve pököd eleven hústra,
homlokom kínja nektek oszmán nyalánkság, vissza,
ragadjatok Belzebúbra, ki világra kürt!*

*Pokolé a tábor, hol vitéznél több a ringyó
s teknőc-lovasoknak csak hasa-menése gyors –
Ti nem hulltok el, de sorsom kitagadom
innen, mert vétek, hogy egy-hiten veletek éltem.*

*Csontvázdiák, te, halál, tiéd a rózsás kalap,
kobakodra húzd és ámulj amíg én a világot
vetkezem, a májust, bár fülemüleszóval bélelt,
margarét-gombos rétet levetek s zöld mezőt.*

*Delfin-szökésű ló torokig habzó kalász közt
már semmi, az Óceán habzata semmi, a Nap
férfiseb-láza, mátká-ezüst baskéregű Hold,
s töredék aranyaim: csillagok, elszórt semmi.*

*Lengyel szép Zsuzsánna, citera, et cetera,
s kitől fürdő forr fel, a Hölgy és mókusa, semmi
Doboz-tömlőcben gyűrűm, hontalan voltom semmi,
hervadj le földig, te rózsás-kalapos halál!*

*Szent vagyok, költő-vitéz, akit sebein át
gyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany Kamarilla
kátránnyá rontva a vért, de a vers Pelikán,
valakibez pirosan áttör időn s ködön.*

*Ördög már veletek, oltottmész-ruhám dörög,
zsinórzata villám, nem esem hanyatt, se orrlag,
angyalaim karolnak égbe, s majd krónika csácsog:
címere hárfá – hungarus volt, istentelen.*

A Balassi Bálint lázbeszéde „alapszólama”, ahogy erre már a legkorábbi értelmezők, Tarján Tamás és Kiss Ferenc rámutattak, „a halálközelség tudata”. Tarján mondta ki először a vers első értelmezésében (Kortárs, 1977, 12. szám), majd Kiss fejtegette, hogy „aki így tudott elmenni, ura volt a sorsnak, s [...] volt hatalma a maga méltóságát megőrizni. A szerep tökéletességében az évszázadokon átívelő én megkettőzése legalább olyan nyereség, mint az azonosulás: a reinkarnáció egy történelemből megvalósult változata”. (A lehetetlen képviselőjében, 1979.)

A Balassi Bálint lázbeszéde versvilágát feltáró fontosabb kulcsfogalmak ezek: a szerep tökéletessége, az én megkettőzése, az azonosulás: a reinkarnáció.

A tökéletesen játszott szerephez a legjobban kell ismerni az eljátszott, megjelenített alakot. Nagy László így ismerte Balassit, aki kísérője volt szinte egész költői pályájának.

A negyvenes-ötvenes évek pályakezdő verseiből nem nehéz kiemelni egy-egy Balassira visszamenő rímet, kolofont, versmoccantó költői képet, hasonlatot. A *Jég alatt alvó vérfolt* címadás az „Engemet régolta...” kezdetű Júlia-vers sorával függ össze: „Fénlik sok kövektől, mint a verőföntől erős vér tiszta jégen.”

Nagy László legbalassiasabb ötvenes évek eleji verse a *Korai készülődés, a Borivóknak való egyenes* leszármazottja:

*Nyers e március, éles, igen vitézkedik,
élőket serkent, engem megcsap a véremig.
Járni és munkálkodni többet ér bárminél,
kinek a vére nem forr, benne az, kár hogy él.*

.....
*Fényesíti kincset néhány lovasfiú,
izzadt fejkön körben fényes gyöngykoszorú,
táncol a kényes kanca, rezgeti kis füleit,
s mikor a féltett vékonyát kefe éri, nyerit.*

*Megvizesedem lovam, mint a vízimadár –
susog a brigadéros, de a keze csak jár:
fölkelt a vetés napja, tündököl erősen,
illő fényesen járni először mezőben.*

A „brigadéros”, fényes szellős, népdalozó esztendő legnépszerűbb régi költője Balassi volt. Az ő pünkösdi-tavaszi áhítata, magabizó derúje, szablyatündököltető biztonsága nemzedékek élménye, tisztuló megmártózása volt a költészetben. Nagy László 1957. évi Balassi-válogatása szinte kronológiai pontossággal zárja le ezt a periódust, emlékezetbe idézve azonban „a véres zászlókat, a vérrel beborított holttest vízióját is: „A »véres zászlók« előttem felidézik Balassi lobogóját, amire a hárfás Dávid, a királyköltő volt »írva«, s képzeletemben a vér beborítja őt is”. A *Havon delelő szivárvány* Margaréta-parafraízának „tiszta jég”-idilljét vérfoltosítják be így a „Vadászok, vadölők”, akiktől „lüket a vaddisznós erdő, / imbolyog benne *felrózsászva a Pestis*, a piros vadász”. A felrózsászott Pestis, a középkorias halálképzet a *Balassi Bálint lázbeszédéig* lappang a költő eszköztárában, s akkor „az évszázadokon átívelő én” megkettőzése elővéteti újra: „Csontvázdiák, te, halál, tiéd a *rózsás kalap*, [...] hervadj le földig, te, halál, tiéd a *rózsás kalap*”.

A Balassi alakjába helyezkedés lehetőségét korán felismert életrajzi párhuzamok is segíthették. Amikor Nagy László a Balassi-életrajzot megismerhette, már túl volt a gyermekkori csontvelőgyulladásán, ami majdnem amputálással járt, s kétszer „megvésett” bal lábát örökre megbénította. Ahogy emlékezésében olvassuk: „Csak napok múlva hívtak orvost. Ő megvádolt, hogy zöld almát ettem. Izzasztást ajánlott, vasbort írt receptre. Tíz napig izzasztott anyám, vizet nem adtak. Csak ritkán voltam észnél a láztól. *A pápai doktorok levágták volna a lábam.*” (*Életem*, 1974.) És ugyanezt mondta el az iskolavárost, Pápát idéző prózaverse: „*Levágták volna ballábamat* a disznáinak, de egy áldott kéz elrántott lehetetükből.” (*A város idézése*, 1972.) A Pápára emlékező vers megmentett korrektúrája szerint Nagy László szinte „szétírta” és átírta a vers nyomdába adott szövegét. A „*Levágták volna ballábamat...*” kezdetű sorok – amelyek Balassira is ráérthetők – ekkor csatlakoztak a végleges szöveghez. Ugyancsak korrektúra-hozzáátétel *A város idézésében* az „Álmomban királyi vadászok lőttek szügyembe.”

Ezektől a királyi vadászoktól „lüktet” a *Havon delelő szívárványban* „a vaddisznós erdő”. (Királyi vadászokat fölös számban láss Lucas Cranach képein, közülük a *Herceg vaddisznóvadászatán* „felrózsáztott kalapos Halálnak” is elmehetne.)

Ki élhette volna át Nagy Lászlónál azonosulobban, ami 1594 pünkösdjén Esztergom várfalán tövében történt? Nagy László rossz diagnosztája, „részeg sebészei”, a pápai doktorok és Balassi Bálint „oktalan borbélyai” egy tőről metszettek: a költői képzelet szerint ugyanazok. A *Balassi-esszé* ezt mondja: „Az esztergomi vár tövében megsebesülve zsoldáros szájjal fetreng a költő. *Combját oktalan borbélyok orvosolnák* – de csak piszkálják a *szent sebeket*, mérgezéssel segítenek a halálnak.” A prózára így felel a vers, a *Balassi Bálint lázbeszéde*: „Szent vagyok, költő-vitéz, akit *szent sebein* át / gyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany Kamarilla”.

A kiválasztottság ilyen szent sebeit kapta rossz lábára Nagy László is, s a maga életrajzában további eseményein ugyancsak átereng a Balassi-biográfia. A költő-vitéz Balassinak is van vitéz öccse (Balassi Ferenc, akit a mesterrel együtt sirat Rimay az epicéidumban), mint Nagy Lászlónak Ágh István, s ő ráadásul maga is költő.

A mégiscsak véletlen párhuzamok közül Ágh István költészetére kell figyelniünk, mert figyelt arra Nagy László is. A Nagy testvérek Balassi-versei között nyilvánvaló az összefüggés. István a bátyja ígézetében fordulhatott Balassi alakja felé (s talán a költészetéhez is), jöllehet, Balassi ürügyén a maga aktuális ismeretszómját csillapította. Balassi végbúcsúja a leglátványosabban versbe emelhető tárgy, Ágh Istvánt azonban Nagy László sorsának analógiái és a *Balassi-esszé* hangsúlyai is befolyásolták. És később az ő *Balassija* szintén visszahatótt bátyjának *Lázbeszéd*-monológjára. A két fivér Balassi-idezésében sok a közös vonás. Hasonló a rímtelen, strofikus, jelzésszerűen archaizáló, szabadversszerű forma (bár a *Lázbeszéd* jóval kötöttebb). Ugyanaz a versbeli idő: a haláltusa „lázbeszédének” ideje. Megegyezik a verszárás: amott Dobokay gyóntató, emitt Gabelmann krónikás szövegének intarziaként való alkalmazása. Végül ugyanaz a műfaj: mindketten az epitáfium-epigramma hagyományát folytatják, megformálásmódjuk pedig a „kámea”-technikát követi.

Csak a József Attila–Freud geneziszű bölcső–szerelem–halál hármasság hiányzik a *Balassi Bálint lázbeszédéből*. De ott van a Balassi-motívumos másik Nagy László-vers, *Az erdéli asszony kezéről* építőanyagában! Ennek a versnek a foganását a *Napló* 1976. november 10–11-i bejegyzései örökítik meg. Nagy László Kolozsvárott, Szilágyi Domokos halotti torán megismert egy szép román asszonyt: „A kolozsvári asszony kezéről kellene írni. Alig beszélt a nő magyarul, francia verseket mondott, főleg Apollinaire-t. Egymás mellett ültünk a toron. [...] Írtam pár sort a kézről [...] Este elkezdtem egy verset. Már motoszkált bennem évek óta egy Balassi-verscím folytán: *Az erdéli Asszony kezéről*. Most itt az alkalom, a halotti toron egy asszony, francia tanárnő szép kezét láttam, mutatta is. Mellettem ült, mindig francia verseket mondott, kicsit kacér.” (Nagy László *Naplója*, kiad. Görömbei András, 1994.)

Az erdéli asszony kezéről távolról sem éri el a *Balassi Bálint lázbeszéde* tragikus magasságát; ami ott élet–halál kérdése, az itt csak tájékozói férfidühöngés, valami afféle, mint a futó kalandot megörökítő *Hannuska Budowskionkáról* szerzett *latrikánus vers* szemrehányása: „Mit haragszol? / Hogy nem játszol / Velem, kivel egy fraj szól?” Ehhez a Balassi-epigrammához kapcsolódik a vers irodalmi ihlete, s nem a címadóhoz. Azt jól látja a monográfus: *Az erdéli asszony kezéről* „belső horizontját, tárgyi elemekből és személyi gesztusokból épülő lírai szituációját” a című választott Balassi-epigrammánál „végletebb ellentét, kettősség teremti meg: a halál és az erotika egyidejű tárgyi

és érzelmi hatása. Koszorú, sír, sírdomb, gyász, temetés közelségében jelenik meg az erdélyi asszony csábítón, kívánatosan és kacéran. Delejező hatását fokozza a duruzsoló tűzként hangzó Apollinaire-vers, amelynek címét a helyzethez igazítja: *La mort est l'amour.*" (Görömbei András: *Nagy László költészete*, 1992.) Az erdélyi asszony kezéről kézirat-fogalmazványán (l. *Kíséret a bánat ellen*, 1980) ott is az Apollinaire-vers helyes változata: *L'amour est la mort.* És ott van mindez Ágh István *Balassijában*:

*Ha bölcső Magyarország:
koszorús ravatal: nászágy,
a szél két emlője kibontva...*

Amit az ifjabb fivér elképzelt s Balassira szabott, azt adta meg átélhető, de beteljesületlen élményként az idősebbnek a sors:

*Koszorút sírra, poharat
sírigan a keserű szájra.
Balomon sírdomb, Uramisten,
jobbomon asszonyka – haláli társaság
a lombsárgaságban...*

Az erotika itt bővérűbb, feszülőbb, mint a képzelgés Ágh Istvánnál a szél két kibontott emlőjéről. A versmottó világosan beszél: *Balassi helyett is tájékozva!* Balassi a friss szép fehér pulykára, édes szőrű mókusra emlékeztető, porcogós derekú Annóka-hoz esdekelt még bujább gerjedéssel. Most az egész epigrammát idézem:

*Friss szép fejér póka,
Édes szűrő móka,
Porcogós Annóka,
Szerelemnek oka,
Mit haragszol?
Hogy nem játszol
Velem, kivel egy fraj szól?
Ládd-é víg kiki táncol?*

Nagy László sem adja tovább:

*Tán ha imázok Balassiként,
illessen mint szép ereklyével –
de kacér, de a holdtávolból
babrál csak a költő szívéen,
s nem a gombján, ahol fáj,
az úristenit, mert nem az úttól,
nem lovaglástól dagadoz a hab!*

A *Balassi Bálint lázbeszéde* ezt a vágyat is tagadja. Mindent tagad: semmi „a Nap férfiseb-láza”, semmi „a mátka-ezüst haskéregű Hold”, semmi „a Hölgy és mókusa” (Hannuska Budowskionka édes szőrű mókusa!), semmi „Lengyel szép Zsuzsánna”; „elszórt semmi” minden. A halál angyalai átsuhogtak Házsongárdról a Királyhágón Nagy László-Balassiért: „Ördög már veletek, oltottmész-ruhám dörög, / [...] angyalaim karolnak égbe”.

A költő és a versbeli én azonosulása oly mérvű, hogy Nagy László a *Lázbeszéd* Balassijának halotti maszkját meri a maga arcára próbálni.

A Kortársnak abban a számában, amely 1977 decemberében az első bírálatot közölte Nagy László verséről, Tarján Tamás kritikáját egy másik követi: Göncz Árpád írása Rákos Sándor *Berda-liturgiák* című versciklusáról. Göncz Árpád a maszkot értelmezi: „a maszk a rítus legfőbb kelléke, a rítus meg játék. Szent játék. Egyidős az emberiséggel; vágy és megvalósulás, azonosulás és kivetülés; aki maszkot ölt, valaki *mást* vállal magaként, *mást mutat* magaként; megistenül, szerepet, életet vált. Játsszik. Az istenmaszk alatt mindig ember, a vadállat-maszk alatt félelem rejtőzik. A maszk az, ami *nincs*, a maszk a *nem-én*, a *szeretnék lenni*.”

Berda maszkos játékára mindez teljességgel igaz, a Nagy Lászlóéra csak részben, mert az ő álarcát halotti maszkká dermesztette a sors, a „nem-én” *énné* lett; azzá, amivé készült lenni. Nagy László maszkjátékának játékindítékai talán eleve hiányoztak. Szerepet, életet váltó, magaként valaki *mást* vállaló gesztusa szinte már az a metamorfózis, ami Weöres *Psychéjét* világra hozta. Csakhogy a játékvágy Weöres metamorfózisában is jelenlévő. Nagy László „könyörtelen búcsúja” (Tarján Tamás) halálosan komoly.

*

A *Psyché* mégis közelebb vihet bennünket a *Lázbeszéd* költészettörténeti helyének megtalálásához. A szerep tökéletessége, az átélő azonosulás, az ént megkettőző bravúr a hetvenes évek maszk-verseinek, metamorfikus kísérleteinek mesterdarabjához, a *Psyché*hez közelíti.

Az újabb magyar költészet legintenzívebb Balassi-élménye ölt testet a versben. „Tíz igén többet nyomsz, mint más nagy rakás szón” – énekelte Rimay a magyar Amphionról, s Nagy László *Lázbeszéde* is így húzza le az évfordulónként újratermelt verses Balassi-megidézések serpenyőjét. Fontos tehát minden, amit a *Balassi Bálint lázbeszédéről* és költőjéről mondhatunk, mert nemcsak Nagy Lászlóról, magáról Balassiról is mondjuk.

„Mi a titka annak – kérdezte Nagy László 1957-ben –, hogy Balassi műve, akár az eleven szervezet, dobogással, a vérkörök nagy muzsikájával négyszáz év múlva is meg ejti azt, aki közelébe jut? A költői fennmaradás kútfeje mindig csak az, ami múlhatatlan: az emberre zúduló, jajgató, nevetető élet. Balassi e hatalmas életet dalban tudta kimondani. Költészete így lett az elevenségre, nagyvérűsége örök példa. *Balassi a költőutódokat a vér tüzével nevelő ősmadár: a legendás Pelikán.*”

A *Lázbeszéd* húsz évvel később így ismétli, súlyosbítja a Pelikán-metaphorát:

*Szent vagyok, költő-vitéz, akit sebein át
gyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany Kamarilla
kétránnyá rontva a vért, de a vers Pelikán,
valakihez pirosa áttör időn s ködön.*

A költőutód Nagy Lászlót is Balassi, az ősmadár-Pelikán nevelte a vér tüzével. S mert Pelikán az ő verse is, valakihez talán éppen a *Lázbeszéd*ből tör át kettejük költészetének pirosa időn s ködön.

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

„Vállamon a bárányos éggel...”

BIBLIAI MOTÍVUMOK NAGY LÁSZLÓ KÖLTÉSZETÉBEN

A Nagy László-i életműnek és a magyar költészet hagyományai rendszerében elfoglalt helyének kijelölésében kulcsfogalomként vált a Németh László-i „bartóki modell”, illetve „bartóki szintézis” értékrendszere. Németh László gondolatmenete – az érzékelésmód jellegzetesen huszadik századi széttagolódásának elmélete, illetve annak magyar változata – a század eleji lírát úgy jellemzi, mint ösztön és tudatosság szétválását, ahol az egyik Ady, a másik Babits költészetében érhető tetten leginkább, sőt – meggyőződése szerint – ösztön és intellektus szakadása jellemző „bizonyos fokig egész irodalmunkra. Berzsenyi és Kölcsey, „az óriás és a literátor” vitáját ebbe a sorba helyezve tartja különösen jelképesnek, a Nyugat lírikusait pedig Bartók példájával szembesíti, s az elnapolt feladat megoldását, a szintézis – újbóli (?) – megteremtését tekinti líránk hosszú távú stratégiájának. Nagy László költészetét is ennek szellemében értelmezi, s benne véli megelni e hosszú távú program beteljesítésének ígérését: népiségében annak az ősi mélyrétegnek („kimélyült emlékezetnek”) a működését, mely fölött „az új kor szak embere” megépíthető. Az 1957-ben született tanulmány inkább prognózis, semmint diagnózis volt: amit akkor Németh László a *Romantika nyolc versben* című 1955-ös ciklus alapján bartóki hangnak ítélte, az valójában a későbbi művekben teljesebben ki, mint például a *Menyegző* hangszerelésében.¹

Jóslatra látszik mutatni Németh László gondolatmenetének másik, az akkori kortársi költészetre vonatkozó eleme is: metaforája, mely szerint líránk „színképe” Weöres Sándort követően ismét szétválék a „hősugarak zónája felé” és az „ibolyántúli felé eső spektrumsávra”, egyben alkalomul szolgál az érzékelt két „tábor” szerinte vélt vezéregyéniségeinek nemcsak szembeállítására, de lehetséges egységesülésére, szimbiózisba fordulására is: a komplementaritás elve lehetővé látszik tenni, hogy a különbözőség és a rokonság alapján kiegészítheti egymást Nagy László és Pilinszky János költészete: „e két irány nemcsak megértheti, méltányolhatja egymást, de szimbiózisba is léphet – méghozzá igen termékenybe”. E jóslat kölcsönhatás is később látszik igazolódni: a *Versben bújdósó* kötetről állapítja majd meg Csetri Lajos: „visszaszorulnak a képaradatok, erősödik a szentenciózusság, mely töredékgondolatok látszatra alig kapcsolódó, szabad asszociatív egymásutánjából teremt költeményt, erősen közeledve Pilinszky versmodelljéhez.”² (A kiemelés tőlem: Sz. L. S.)

Mi az, ami valóban köti-kötheti a két költőt egymáshoz? Mindenesetre – a hagyományoktól függetlenül is – az, hogy egy sajátosan elszánt következetességet, szerves egységet láthatunk mindkét életműben, már – első autentikus méltatója – Bori Imre észlelte, hogy Nagy László költészetében nem az esztétika, hanem az etika kérdései kerülnek előtérbe, „nem az esztétikai, hanem etikai egyénisége kerül a versek középpontjába” (s írta volt mindezt már a negyvenes években született versekről). Az 1953-ban írt *Gyöngyszoknyáról* pedig ezt mondta: „Most alakuló költői képzetében »egy szál ember« áll szemben a vésszel, a pusztulással, és hirdeti az etikai hitvallást, ami költői hitvallásának forrása lesz.”³

Az életmű monográfiusa, Görömbei András – többek között – azt hangsúlyozza, hogy már a korai élménylír versei is az „öntanúsítás” példái csakúgy, mint ahogy majd később a *Versben bújdosó* ars poetica érvényű alkotásai „az önmegőrzésre elszánt költői magatartásnak” a nomád szerepeit hordozzák. Kis Pintér Imre is a „megtartó következetesség” példajaként fordul Nagy Lászlóhoz: „Inerciája, konoksága az, ami már megszűröl lenyűgöz, tiszteletre int. Művének nincs is talán fontosabb belső törvénye, mint a hűség, az önmagához való. Olyan költő, aki minden sort, amelyet eddig leírt – pontosan észben tart. Arra épít, ami már az övé, mert csak arra építhet. Mondhatnám úgy is: nem ő írja a verset, hanem a vers írja őt.”⁴ A Kormos Istvánnal készült interjúból is ez derül ki, Bartók erkölcsi tartása hatott a költőre: „Nekem példa és megváltás, mint a legfényesebb árvák: Ady és József Attila.” (*Bartók és a ragadozók*)⁵

Külön tanulmányt érdemelne az itt mondottak bizonyítása, de most sokkal lényegesebb, hogy: a mű belső koherenciája a Pilinszky-féle korrelációt asszociálja, hisz épp az ő lírájának – másfajta, a „mozdulatlan” elkötelezettségéből adódó – evidenciája az, hogy konstans elemekből, témákból, jelekből építkeznek, egyes verseinek belső összefüggéseire közvetlen utalásokkal is ráirányítja a figyelmet.⁶

A Nagy László-i életmű másik fontos ismérve a motívumok állandósága. A legfontosabb fókuszok: a „tél”, a „dér”, a „hó”, a sokak által vizsgált „ló”, vagy a különösen a kései költészetben kiteljesedő „harang” motívuma. Mindezek mellett kiemelt szerepűnek látszik az (ön)stilizáció eszközeként a jelrendszer immanens elemévé vált-alakított biblikus-keresztény emblémák sora, mindenekelőtt a „Jézus”-, illetve a különféle tárgyi elemekből konstituálódó – Pilinszky költészetére is emlékeztető – „áldozat” motívuma, mégpedig úgy, hogy ez utóbbiak szempontjából semmiképpen nem kell jelentős különbséget tennünk az életmű különböző korszakaiban született művek között, sokkal inkább figyelhetünk a különbségekben munkáló egységekre. Ez a kiindulópontja Tandori Dezsőnek is: „Ezek a versek egyenlő érvénnyel léteznek; egymáshoz viszonyított rangjuk ad csupán fokozati különbségeket; és jelleg-eltéréseket az évtizedek során. Egyébként nem hisszük, hogy lenne innét-oda, onnét-ide tartó Nagy László”, mert – mint mondja – „anteuszi mód önmagával azonos költészet ez.”⁷

Ha e szempontból vizsgáljuk költészetét, látható, hogy az 1956 utáni „fájdalmasan elhúzódo hallgatással” tetőző válságot követően az újabb költői megszólalások fokozott intenzitással közelítenek a szerep-problémához: a szerep-megnyilvánulások mutatói a feltétlen vállalás és a problematikus megvalósítás feszültségének is. A vers lehet az apokalipszissal szembeszegülni tudó, megtartó hatalom: „Hullt világokkal felcicomázva / állok, a megváltom: csak az ének.” (*Kék hegyek hidege*), lehet a „vérző madár” emblematisz képeben „virrasztó ige” (*Tűz*) és lehet egy letűnt világ pusztulásra ítélt képviselője is: „siralomházi próféta vagyok / ne féljete / rámköpní szabad” (*Búcsúzik a lovacska*). A *Versben bújdosó* kötet címválasztásával is jelzi, hogy a szólás minden más problémát háttérbe szorító, illetve integráló vershelyezetté lép elő, a versben bújdosásnak valóban halálos a tétje, „mert egyetlen bajtalan út, / egyetlen vértelen út, ha nem éri a láb a földet / s megnémul a száj a földnek, déjjana, déjjana...” (*Medvezsoltár*). A szerep „szenvetés-éthoszt” reprezentáló változatának fedezete a küldetésstudat, mely Messiás-történeté stilizálja az emlékeket is: „Áldott s megpofozott vagyok az időben a város kezei által. Örökös harangszavában újraszületve rengtem a nyitott könyvben, bölcsőjében a megváltóknak...” (*A város idézése*).

Már az egészen korai, naivan rusztikus világképet hordozó versekben találkoznak idemutató motívumokkal, azokban is, amelyek a paraszti hiedelemvilág költői ihletett-

ségű képeit használják fel, mint a *Vasárnap este*: „Oda, hol ágyad van, elvezess, / égszakadásban megszeress, / utána a világ kiderül / Dávid király a holdban / édesen hegedül.” Egy általánosan – különösen az Alföldön – elterjedt hiedelem fogalmazódik itt meg, mely szerint „Szent Dávid a holdban ül, // ha kedve tartja hegedül!”⁸ Itt jegyzem meg: a motívum-állandóságra utal az életműben, hogy amikor költőelődök magatartáspéldáira mutat rá, nem véletlenül abban a Balassiban véli egyik őst megjelenni, kinek „harci lobogóján – s erre Görömbei András hívta fel a figyelmet – a hárfás Dávid király képe volt, a »királyköltő«-é, aki Nagy László képzeletében a véres küzdelem közepette is »csak zengeti a hangszert, mintha a dal volna a mentés».”⁹ Ezekben a versekben a világ szinte együtt rezdül a költővel, mítoszi egységben: amikor villámlik, Isten hegedűjén pattan el egy húr (*Kopár parton*), vagy a Hold felkeltekor megelevenednek a holtak (*Holtak felkelésben*), vagy megjelennek az angyalok is mint a paraszti réteges világelképzelés részei: „Égen vak angyal / botolva lépett, / ellökte a holdat, / koromsötét lett” (*Éjféltör*). E versekből már kiérezhető a későbbi önálló mitológia megteremtésének lehetősége és igénye. A később kikristályosuló Jézus-motívum csirái is ott vannak már, Jézus alakjában nem az emberré vált Isten, hanem az Istenné váló emberi lehetőség fontos a költőnek: „Birkózásra te oktattál, / vágta a földhöz, / add nekem a földi ruhát, / égi fénybe öltözz. / ... Kürtök szólnak, égbe hágól, / paripád szivárvány, / én a földi nyomaidban / lépegetek árván” (*Keletkeznek böjti szelek*). A mítosz-ból ekkor elsősorban a keresztet és a Golgotát idézi, mint az elhivatottság erejét, illetve hőfokát kiélező helyzetet (*Tollam vásik, Zene az istállóban*). Hamarosan megszapornak műveiben a látomások, a sajátos belső látás kifejeződései. A látomásos műfajok előtérbe kerülése általában válságkísérő jelenség: a vízió mindig kiélez, mitizál, szerve-sen hozzátartozik egy felnagyító, felfokozó erő; a mítoszok akkor kerülnek előtérbe, amikor a világ ésszel való felfoghatósága megkérdőjeleződik, akkor van szükség rájuk, amikor az adott világot vezérlő általános törvényszerűségek, elvek érvényüket veszítik. Az első világháború rettenete irattá le az apokaliptikus regényeket író D. H. Lawrence-szel: „A mítoszok ismét kezdenek hipnotizálni bennünket, a tudományos megismerési mód felé hajtó készletés szinte teljesen kimerült bennünk.”¹⁰

Az ötvenes évek első felének magyar költészetében is hasonló jelenségnek lehetünk tanúi, mint Juhász Ferenc apokaliptikus-démonias¹¹ költeményében, a *Tékozló országban* vagy Pilinszky *Apokrifjében* (mindkettő 1954-ben jelent meg). Ekkor írja Nagy László is első „hosszú énekeit”, köztük a legelső, a *Gyöngyszoknyát* (1953), illetve első változatát: az *Aszályt* is. Démonias látomás ez, melyben a valóság meghamisítása a vád, amiért bűnhődni kell, e bűn megnevezését követi a szorongásos, vihar előtti állapot, majd a vihártól megvadult ló romantikus látomása. A büntetést démoni erő hozza, a céda, kinek tánca és a tánc utáni tragikus állapot jelenti a csúcspontot, az utolsó részben – a záró meditációban – az egyetlen ember, kit megkímélt a „vízözön, világomlás”, a kiválasztott „fönséges fejét bánat, bitangság fölé vágja – / s látja: az újabb harcok zöld arénája megnyílt, / mellébe levegőt vesz, tartja, egeket zendít.” A démoni erő képviselő céda alakjában ott lehet a *Jelenések könyvének* Babylonja, a Nagy Parázna, akinek alakja nagy hatással volt Nagy László képeire, mitológiájának kialakulására. Ezt mutatják majd a *Versben bújdosóban* található *Párbaj* sorai: „szűz hangon ordítok magamra / árnyékodon állva: Babylon / te sem vagy más: / két lábon forgó őrült hófúvás / nagy éjszakában itéletfehér / asszony, halál hadüzenete. // ó, gyullasztó hideg, / végzet, világos képzetű, / jég-tükrös, gyutacs s gyöngysoros / orkán, de kislány-énekű, / de nagy parázna, bömbölni való / tavaszra tél, a tüzemre mohó / tündöklő ártalom, //

omlásodért fohászokodom.” A *Gyöngyszoknya* cédájának attribútumai megegyeznek a *Párbaj* Babylonjával, vagyis a város, a romlott város démoni megjelenése teljesíti be az ítéletet a falu fölött s tönkreteszi. A korba – az ötvenes évek világába – helyezett mitológiává növesztett vízió – ma már ismert – nem túlzás. A sűrítés, az intenzitás, az átstrukturálás, a felnagyítás következtében a céda megjelenítése nem egyezik meg teljesen a bibliai parázna alakjával. Ott a következő olvasható: „És nagy jégeső, mint egy tálentom szálla az égből az emberekre; és káromlák az Istent az emberek a jégeső csapásáért; mert annak csapása felette nagy. (16.21.) ... Öltözött vala pedig az asszony bíborba és skarlátba, és megékesítettett vala arannyal és drágakövel és gyöngyökkel... (17.4.)” A népi hiedelemvilág is belejátszhatott a sajátos Nagy László-i megformálásba, ugyanis a magyar hiedelemvilágnak van egy női kísértete, a kisasszony vagy szépasszony, aki ha „ellenkeznek, kötekednek vele, esetleg káromkodnak előtte, akkor haragjában mindent összetör, amit a közelben talál.”¹² Elképzelhető itt a bibliai és a népi mondai alak egygyé ötvöződése. Az „éden” elvesztése után a költő eszményeihez méri a valóságot, s eszményeiben egy harmonikus világ képe él, ahol a szép, a jó s az igaz egymástól lényegileg nem különbözik; a *vannal szembe a legyent*, a valósággal szembe a hit, a szándék, az erkölcs érveit állítja. Ez a magyarázata, hogy Nagy László verseiben az elhivatottság nemcsak a külvilággal kerül disszonáns viszonyba, hanem magában a költőben is megformálódik egy ellentendencia: a végtelenség-végzetesség stilizált költőszerepet feladatként vállalja, az intellektus immanens parancsára: „Dolgom: el ne moccanjak innét, / legyek élet-halál határa” (*Örök hiány köszönetjén*). E vállalás ellehetlentülése íratja meg véle a kiválás „panaszát” is, amelyben utalást érzünk Jézus szenvedéstörténetére: földi vendégségére és elítéltetésére is: „Ó miért is kellett kiválnod, / e földről messzire kilátnod, / bajod a világ, mondhatod. // Ami áldott nevelőd nemrég, / félig már az is idegenség, / vendég vagy itt s elitelt”. E sorokban egyúttal ott érezzük József Attila és Kosztolányi világlátását csakúgy¹³, mint számos más műben a messiás-tudat, a „Muszáj-Herkuleség” önstilizációjának Adyra mutató formáit. Ezt látjuk az „önfeltámasztás” versében, a *Csodák csodájában* is, melyben a szekularizált feltámasztható együtt jelentkezik a természet megújulásával, a tavasz eljöttével; tanúi lehetünk a motívumváltásnak is: „Beszakadt a tél feje, széjjel omlott / a Dunán szörnyű halántékcsontok ... úsznak, libegnek lefelé délnek, / ütődve dühvel a hidpillérnek.” E versben a Krisztus-mítoszból nem a formai, a küldetés-oldal, hanem a tartalmi a hangsúlyozott: „Engem a jóság fuvalma lendít / ... Nem akarok már emlékezni, / emlékeimtől elvérezni – / Feledni minél hamarabb.” A Megváltóra célzó szakrális szöveg profanizálása együtt jelenik meg a termékenységarázslás szavaival a *Menyegzőben* is. A *János evangélium* szövege: „és az ige testté lón, és lakozék mi közöttünk” a versben biblikus hangulatot is árasztva, de ironikus poénal, felhanggal szólal meg: „ÍME, TESTET ÖLTHET AZ IGE, HA TUD”, hogy azután Kondor Béla baljós rézkarcaira utaló látomásba fordulhasson át.¹⁴

Látomásvers a *Rege a tűzről és jácintról* is, amely a *Jelenések könyve* világvég-látomásával perel. Maga a cím is előfordul a *Jelenések könyvében* s ez talán magyarázza a különös asszociációt az apa és anya megnevezésére: „És így látám a lovakat látásban, és a rajtuk ülőket, akiknek tűzből és jácintból és kénkőből való mellvértjeik valának... (9.17.)” A hetedik pecsét felbontását, a hatodik trombitaszó és a második jaj megszólalását idéztük: a jácint-drágakő képzetnek a versben a jácint-virág-anya azonosítás felel meg, a szülők-mellvért-pajzs megfeleltetés pedig egészen közvetlen képzetnek látszik. A vers szentcsalád-képzetének egyik kulcsmondata így hangzik:

*Jaj, csupa zúzmara-oltár ez a világ,
jegénye-gyertyák ormán varjú-fekete láng.*

A világ oltárán áldozatra ítéltetett minden. A paraszti világkép kozmikus teljességéből következő pogány és keresztény misztérium összemosódásának vagyunk tanúi, ezt mutatja az is, hogy megtalálhatók benne az ősköltészet műfajai: a halottsirató, a varázsenek, a lamentáció és a himnusz is. Most azonban mégsem a varázsló regösénekekre figyelünk, hanem csak azokra a részekre, amelyek a *Bibliára* mutatnak vissza, mint az „ott pislogok a tűznél, sasok lesnek rám jajgatva” sorra, amelynek értelmezését a címhez hasonlóan ismét a *Jelenések könyve* ismeretében kísérlelhetjük meg, amennyiben idekapcsolható a sas háromszori jajkiáltása, az ítélet tényének állandó hangsúlyozása: „Jaj, jaj, jaj a föld lakosainak a három angyal trombitájának többi szavai miatt, a kik még trombitálni fognak.” A szegmentum végén a fiú halála áldozati halál a világ zúzmaraoaltárán: „fehér ingem rongyos, véres, / halálomért mondd ki fizet?” A paraszti életforma pogányságát fel kell áldozni. Az anyakép árnyaltabb: az anya itt egyben az örök anya is: „halhatatlan, zsendül és pendül ezer alakban”, de ő Mária is, a fájdalmas asszony, Isten leánya, ahogy a középkori Mária-himnuszokban megfogalmazódik. S újra ott a végítélet-képzet is: „Még a trombiták aranycsordái / bársonyban meláznak. / Hát ne siess, ne kerededj az útnak!” A halál ellenében az egyetlen, amit a fiú felmutathat, a szó, a vers. Így tér vissza a mű a költészet ősfunkciójához, a varázsló magatartáshoz: „Csücsülj szeliden s én mint álomban: / hiszem, van erőm a varázsoláshoz. / A versem érted kiáltoz. Mint Bori Imre írja, „a kreatív világteremtés költői bűvölete szól Nagy László regéjéből. A másoló technikát, a kifejező-leíró költői magatartást felváltotta a teremtőé.”¹⁵ Az egyes szám első személyű lamentáció, az élet kegyetlensége után ott az ítélet kegyetlensége:

*Jaj, te idegen hatalom, lesz-e benned irgalom,
Rázkódó csengők esedeztetek: irgalom, irgalom!*

Az anya keresztény világával a fiú józanságát állítja szembe:

*Nem, nem! A mennyei hatalom süket és vak lett
.....
Édesanyám, az égbeliektől mit lehet várni?*

A fiú leszámol az illúziókkal, vállalva a küzdelmet, hogy a remény elvét az emberi lét felől kereshesse. Az anyakép is kitágul a vers végére: mint földanya, az örök születés és halál, a mindenség jelképévé válva: „holnapok tejút-ágya te, dicsőség néked anyám / verduni katonatemető: csupa tőr a te szived anyám”. A fiú a versben előbb táltosfiúként, majd Jézusként jelenik meg. Ez utóbbira mutatnak a következő részek: „Hitted-e, mikor vérszirmos ágyán a Boldogasszonynak / ketten feküdtünk már s a fájdalmak elődalogtak... játékból korábban izzadom a vért, mint Krisztus ... Kék-eres bokádkhoz leborultam, / sirok helyetted, háborgok érted, / megfeszülök érted haragomban.” A vers belső logikájának megfelelően a Fiú halálát az anya mint mindenség fájdalma követi: „örömd engem elhoppol / iszonyatból, árnyakból, / de a jajod, a jajod, a jajod / meggyilkol!” A versben érződik egy pogány és keresztény passió szintje, ennek lezárása a fiú fohásza: „légy velem a bánat idején, hogy meg ne lágyljak, / anyám”.

A *Jelenések könyve* teheti helyenként másként is értelmezhetővé a *Vállamon bárányos éggel* című verset. Az első sorok még egyszerűen szentencijajellegűek, általános ér-

vényűek, meghatároznak egy alapvető léthelyzetet: élni a végesség tudatában: „Nyár csak azért süt, hogy majd egyszer / leszüreteljen vész vagy fegyver. // Ki így, ki úgy, földön vagy égen, // mindent megtud rettenetében.” A későbbi részek égháború-utalása, archaikussága azonban már megidézik az utolsó ítéletet („És lőnek mennydörgések és villámlások és földindulás. És a hét angyal, a kinél a trombita vala, készül a trombitáláshoz.”) Ez a versben így szólal meg: „nagy fény mennydörög s ama kürtöt / sikárolják felborzadt fürtök”. Épp e sorok teszik igazán emberközelivé a kozmikus képeket, a *sikárol* (sikál) tájszóban eleve van némi irónia, mely oldja a pátoszt. Bibliai eredetű kép a következő is: „tüdőre a hegy kősziklája, / harckocsi ront harmonikára”. Ugyanez „eredetileg” a *Jelenések könyvében* így olvasható: „És mondának a hegyeknek és a kőszikláknak: Essetek mi reánk és rejtsetek el minket” (Jk 6. 16.) A zárórész is értelmezhető többféleképpen:

*Sorsom egy merengés kitarja,
iktatja az elme magába.*

*Én az ítélettel beteltem,
akarom hogy ne is feledjem,*

*tudjam hogy végülis kinyújtnak,
így vágtass szív, az iszonyúnak.*

*Vállamon a bárányos éggel,
s a nemvalósuló reménnyel*

*legyen a koloncom tömérdek!
Kik elmúlnak: szörnyen szegények!*

Ez a rész teszi egyértelművé, hogy az utolsó lehetőség, az utolsó még választható magatartás a költőé, s ez a megváltás fogalmához tartozik: ez nemcsak vállalt magatartás, hanem elhivatottság, kiválasztottság. Ahogy a bibliai szöveg ezt meg is erősíti: „Én, Jézus küldöttem az én angyalomat, hogy ezekről bizonyoságot tegyen néktek a gyülekezetekben. Én vagyok Dávidnak ama gyökere és ágya: ama fényes és hajnali csillag.” (Jk 22. 16.) „És egy a vének közül monda nékem: Ne sírj: imé győzött a Júda nemzetiségéből való oroszlán, Dávid gyökere, hogy felnyissa a könyvet és felbontsa annak hét pecsétét.” (5. 5.) Ugyanitt értjük meg, immár az egész vers ismeretében a cím egy lehetséges értelmezését is, mely szerint nem egyszerűen a bárányfelhős ég terhéről van csupán szó, hanem az elveszett bárány képzetéről, melyről Lukács így ír: „És ha megtalálta, felveti az ő vállára, örülvén.” (15. 5.) A válasz a vers kérdésére – a világgal szemben a költő csak önmagát képes felmutatni; a pusztulással lehetetlen szembezállni, de a pusztulás nem jelenti egyúttal feltétlenül az elmúlást is, azaz az utolsó sor egyúttal a kiválás felismerésének megfogalmazása is. A Jézus-motívum, illetve a vértanúság képzete végig kíséri Nagy László hosszúverseit, ott van a *Búcsuzik a lovacska*, a *Zöld Angyal* és a *Mennyegző* című művekben is. Az utóbbiban látható költői magatartásforma előfordul a *Versben bújdoso* kötet más verseiben is (*Inkarnáció ezüstben*, *Én vacogok már...*, *Farsangi tükör-dal*, *Ragyogtam én is*), közülük talán a *Ragyogtam én is* képzetrendszere a legrelevánsabb. E prózavers visszaemlékezés egy kontúrjaiban még éles világra, ahol erkölcsi érték és bűn egymástól élesen elkülönülnek. A lírai én képviseli a tisztaságot, jézusi vonásai vannak: gyermeki, áldott, boldog, virrasztó, tiszta, hálás, ragyogó. A vele szemben álló gonosz attribútumai: zsarnok Heródes, gyermekgyilkos, fekete szél hozta,

Krisztus-tövis a sarkantyúja. Két, végtelenül elkülönülő erkölcsi pólus jelenik meg bennük. A lírai énben ott a változtatás szándéka is. „Térdemre hajtván fejemet, vártam, hogy leüljön mellém, / és majd én megértetem vele a dolgokat.” A szándék azonban ellehetetlenül, a bűnt szenvtelenül követi el a másik, megsemmisítve a legnagyobb értékeket: „Dördülések sorozatban. Látom a füstben lerogyó lovakat, ő pedig az enyémen el, tébolyultan sarkantyúzza... Megtudtuk, hogy hamarosan a csillagvizsgálót vakította meg. Belelőtt a ló homlokánál szélesebb lencsékbe, a domború, remekül csiszolt pupillákba.” A versben több helyen találunk utalást az *Újszövetségre*. Az alaphelyzet: a társak alusznak, a kínzóeszközök közel (Krisztus-tövis, Heródes), a bűnt egyedül a kiválasztott látja (gondoljunk Dsida Jenő *Nagycsütörtök* című versére!). A közvetlen cselekvés nem ér cél. „Kérded, hogyan lehet élve elviselni ennyi keserűséget? tudd meg, hogy én csupán most élek, amikor szólok, amikor szólok. Egyébként halott vagyok.” Tehát a világ a közvetlen cselekvő magatartással nem változott meg, más lehetősége nem marad a költőnek, mint felülemelkedve a tragédián, önmaga átlényegítése a versbe, s ez a jelképek szintjén az eucharistia. (A meghasonlott Balassiban is az a hit van meg, hogy ő a mindenség fia, a mindenség mágikus versíró hatalma által igazolt képviselője: „Szent vagyok, költő-vitéz, akit sebein át / gyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany Kamarilla, / kátránnyá rontva a vért, de a vers Pelikán, / valakihez pirosa áttör időn s ködön.”)

Hasonló (ön)stilizációnak lehetünk tanúi olyan versben is, melyben első pillantásra nem észrevehető a Krisztus-emblematika, a tüzetes olvasás segítségével, a vers mélyrétegében azonban mégis megjelölhető, mint a *Műtét anyánk szemén* ciklus egyik időversében, a *Császármetszésben*. A vers központi metaforája – mint Kiss Ferenc utal rá¹⁶ – a perzsabunda eredetének képe: császármetszéssel felhasítják „méhét az anyabaránynak. / Lészen a vak magzat / bunda.” A művelet – a mindennapisággal, a látással szemben – értéket pusztít: mind a vak magzat, mind az anyabarány civilizált brutalitásnak esik áldozatul. A vers kontextusában fölerősödik az *áldozat* által konnotált biblikus-keresztény jelentés: a keresztény áldozat (eucharisztia) az utolsó vacsorának, illetve Krisztus kereszthalálának és feltámadásának szimbolikus megismétlésére és jelenvalóvá tételére, ha tetszik: mindenkori újra-artikulálására szolgál. Itt, a versben: *kifent késsel fölhasítják a nyomorult jelent*. A „lészen” keresztyén kontextusa a *Hiszekegy* régi (protestáns, református) szövegváltozata, a hitvallásnak Krisztus paruziájára vonatkozó tétele („onnan lészen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat”). Eszkatologikus értelmezésben a jelen: „a rejtetten már most jelenlévő és végérvényes *jövő*”, az utolsó vacsora: a „végleges vigasság – a feltámadás, üdvözülés – előlegezése” is¹⁷. A vers a jelennek ezt az értelmezését parafrázálja: „*a majdból a lelet ilyen*”, de az „áldozat” értéke visszajára fordul, az „ilyen”-nel minősíti is a „lelet”-et és vele a „majd”-ot: „nyomorult jelen” – „bunda” – „vasbába-mű”. Az utóbbi, a „vasbábák” metafora a két összekapcsolt képzetkörhöz újabb – differenciált – képzetkört asszociál. Mint a „vasorrú bábák” szó szerkezetből elvont összetétel, a mesék boszorkányaira utal, ugyanakkor a „vas” jelzővel ellátott, alkotott metaforaként pedig a „bábák”-at minősíti gyilkosoknak. Egy lehetséges harmadik asszociáció visszavezethet bennünket a bibliai, mégpedig itt az ószövetségi képzetkörhöz: a „vasbábák” ugyanis lehetnek ellentettjei Mózes II. könyve bábáinak, azoknak, „akik félek az Istent, és nem cselekedének úgy, amint Égyiptom királya parancsolta vala nékik, hanem életben hagyák vala a gyermekeket” (Mózes II. 1. 17.) A vers egésze a *Vértanú arabs kanca* kérdését fogalmazza újra és mintegy korrigálja is a korábban adott választ: erőteljes felütéssel, háromszori nekifutással nevezi meg az alanyt, bizonyítva, hogy a jövő-gyilkosság nem a *mi* művünk, hanem a *vasbábáké*:

Vasbábák, vasbába-árnyak –
 ezek hasítják föl kifent
 késsel a nyomorult jelent.

A gyilkosok: a mitikus rossz (a boszorkányok), a hivatásukat meggyalázók, a Mózesek elpusztítói. E képzetel szemben újabb háromsoros, egész versszakot (a szakasz fonetikai, szintaktikai és rímszerkezetét is) átfogó, átalakító ismétlés sem győzi hangsúlyozni, hogy a vezeklők viszont *mi* vagyunk:

De a hidegre hült belet,
 jázminorroknak büzletet
 mi viseljük mint bűnjelet.

Az ismétlések ezúttal is felérnek három nekirugaszkodással, a léthelyzetre találó szó csak harmadszorra formálódik meg, lép be. A lét lehetősége számunkra nem más, mint a vezeklés; a lét nem tragikus, hanem abszurd: személyes bűn nincs, feloldozás sincs, ott feszül azonban bennünk a jellegzetesen huszadik századi, tárgyatlan, okot és célt nélkülöző vezeklés. Az eszkatologikus időértelmezés érvényes, de így annál rosszabb: a gyilkos áldozat celebrálása jelenvalóvá teszi a jövőt is, a jelen pedig nem más, mint a végérvényes kárhozat ígérete.

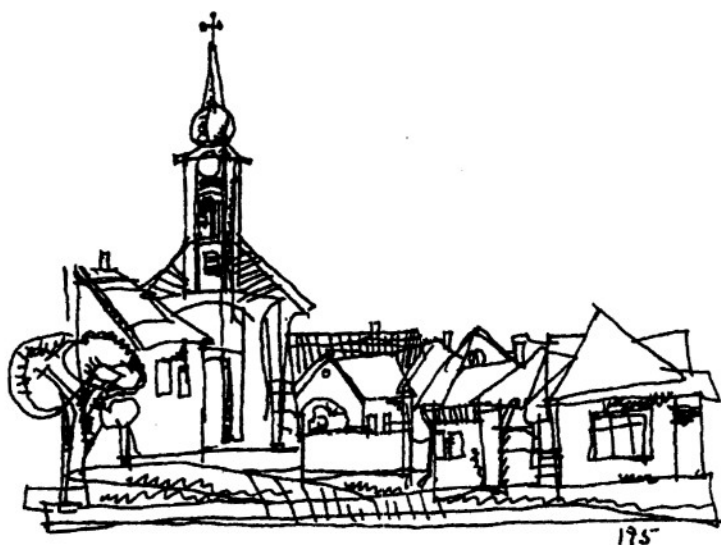
A személyes viszonyulás ehhez az idő- és létértelmezéshez csakis ironikus lehet. Az elidegenítést szolgálják egyrészt a szöveg lineáris felületébe applikált reflexiók, mint például a „*de milyen selymes, ez mesteri munka*” sor alkotta költői megjegyzés vagy a „*jázminorroknak büzletet*” szarkasztikus megközelítése (mely utóbbi egyúttal a *vasbábák* asszociálta *vasorrú bábák* ironikus kifordítása, jelentéstani visszafordítása is lehet). Másrészt szemléletváltási kísérletről tanúskodik a vers rímszerkezete és metrikája is: a rímszerkezet is átvált a bűvös hármass ismétlésbe: abba cddc eec. A metrum, változatos verslábak után homogenizálódni igyekszik, megkísérli a – jelentéssel inkongruens „hósi” – hexameterbe rendeződést. E rendeződési kísérlet eredményét az egymásra távolról felelő három sor jelzi: „lészen a vak magzat bunda” – hangzik az ötödik sor, a ritmus a sikeres kezdet után kibicsaklik; a középső – nyolcadik – sornak a zárórésze sikerül: „selymes, ez mesteri munka”, hogy azután a tizenkettedik sor diadalmas sikerrel tökéletes hexameter-félsort hozhasson létre: „mind idevarrva nyakunkba”.

Nagy László egész költészete azt mutatja, ha a vizsgált motívumok szempontjából közelítünk hozzá, hogy az a költő élt köztünk, aki (ön)stilizációiban pogány táltosfiúként és Krisztusként is helyettünk vállalta a bűnt, de helyettünk indult a jövőbe – nekünk szomorú jelenbe – is. Mint mondta – „vállamon a báránys éggel”. Legyünk hú meghallói e költészetnek, mely azt sugallja, a versnek, a költői szónak még e különös században is van értelmet és jövőt hordozó szerepe!¹⁸

JEGYZETEK

1. Németh László: A magyar vers útja. = Megmentett gondolatok. *Magvető-Szépirodalmi*, 1975. 224–232.
2. Csetri Lajos: Nagy László: Versek és műfordítások. *Tiszatáj*, 1975. 7. 74–82., ih. 82.
3. Bori Imre: Két költő. *Forum*, 1967. 209., 222.
4. Vö. Görömbei András: Nagy László költészete. *Magvető*, 1992. 21–28., 286–293.; Kis Pintér Imre: Nagy László indulása. Jegyzetek költészete logikájáról. *Tiszatáj*, 1975. 28.

5. A költő nem tévedhet. Kormos István interjúja Nagy Lászlóval. = Adok nektek aranyvesszőt. Összegyűjtött prózai írások. *Magvető*, 1979. 46.
6. Vö. Radnóti Sándor: A szenvedő misztikus. (Misztika és líra összefüggése.) Opus Irodalomelméleti tanulmányok 7. *Akadémiai*, 1981. 80.
7. Tandori Dezső: „Tisztának a tisztát őrizzük meg, oltalmazzuk az időben, ámen”. Nagy László verseiről és versfordításairól. *Új Írás*, 1975. 8. 97-99.
8. Vö.: Ilia Mihály születésnapomra írt köszöntő levele és szíves szóbeli közlése, Bálint Sándor gyűjtése, valamint Balassa-Ortutay: Magyar néprajz. *Gondolat*, 1979. 643.
9. Vö. Görömbei András: i. m. 326.
10. Idézi Frank Kermode: Mi a modern? *Gondolat*, 1979.
11. Németh G. Béla: Az apokalipszis közelében. *Kortárs*, 1982. 9.
12. Balassa-Ortutay: i. m. 642.
13. Vö. József Attila írja az *Eszméletben*: „Im itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat. / Sebed a világ – ég, hevül / s te lelketed érzed, a lázat.” Kosztolányi Dezső pedig így fogalmaz a *Hajnali részegségben*: „Bizony ma már, hogy izmaim lazulnak, / úgy érzem én, barátom, hogy a porban, / hol lelkek és göröngyök közt botoltam, / mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak / vendége voltam.” (A kiemelés tőlem: Sz. L. S.)
14. Vö. Görömbei András: i. m. 259-260.
15. Bori Imre: 251.
16. Kiss Ferenc: A lehetetlen képviselésében. *Tiszatáj*, 1979. 4. 28.
17. Karl Rahner-Herbert Vorgrimmer: Teológiai küsszótár. Szent István Társulat, 1980. 180., 189.
18. A bibliai idézeteket a következő kiadás alapján adtuk meg: Szent Biblia azaz Istennek Ő és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordította Károlyi Gáspár. *A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája Sajtóosztálya*. Budapest, 1966.

K R I T I K A

Kérdések és válaszok

„Tizenhét interjú a hetvenes évekből” – hirdeti az alcím, s „Görömbei András kérdéseire válaszol: Aczél Géza, Baka István, Balázs József, Farkas Árpád, Gion Nándor, Kis Pintér Imre, Kiss Benedek, Kocsis István, Kósa László, Kovács István, Marosi Gyula, Nádás Péter, Nagy Gáspár, Ördögh Szilveszter, Pintér Lajos, Varga Imre és Veress Miklós”. De hol vannak már a hetvenes évek? – kérdezheti a gyanútlanabb olvasó. Miért most kerül sor a kiadásra? Vagy ez már egy második kiadás volna? Hiszen két előszó is olvasható, előbb egy 1984-es, majd egy 1979-es. S ezek mindent megmagyaráznak annak, aki hajdan nem követte – vagy életkorából következően nem is követhette – nyomon ennek az interjúorozatnak a történetét. Az *Alföld* kezdte 1977 januárjában közölni az egyes beszélgetéseket, s a sorozat élt volna legalább egy évig, ha a júliusi publikáció után ki nem tör a kulturális politikai botrány. Ekkor jelent meg a Nádás Péterrel készített beszélgetés, amelynek következtében nemcsak a sorozatot kellett leállítani, hanem Görömbeinek is el kellett hagynia a szerkesztőséget az aczéli politika újabb diadalaként. Később, 1979 és 1981 között a *Forrás* közölte a sorozat újabb darabjait, de a kötetbe gyűjtött kéziratot négy kiadó fogadta el, majd adta vissza, míg végül most az *Antológia Kiadó* jóvoltából szembesülhetünk ezzel a történelmi dokumentummal, s megismerkedhetünk pontos történetével is.

A mai olvasó gondolom, nem egyszer értetlenkedik, ha régebbi szövegeket tanulmányoz, s tud azok kálváriajárásáról, kiadhatatlanságáról. Még azoknak is, akik felnőtt fejjel éltek át több-kevesebb évtizedet 1945 óta, komoly emlékezetpróbát jelenthet múlt és jelen, egykori és mai olvasat szembesítése: mi is volt, mi is lehetett a baj az adott szöveggel? S nem azért van ez, mert könnyen hajlunk a felejtésre, hanem sokkal inkább azért, mert annyi képtelenség, annyi természetellenesség volt a múlt szellemi életében és annak vezényletében, hogy egy helyrezökentettebb jelenben az egészséges tudat már ösztönösen is tiltakozik a torz érték- és szempontrendszerű ítélkezéseknek pusztá felidézése ellen is. A proletárdiktatúra fogalmából gyakorlattá csak a diktatúra vált, s ennek bármilyen előjelű változatában a mindennapi élet meglehetősen olajozottsággal működhet, a szellemi életben viszont bármifajta szabványtól és megengedettől eltérő ötlet, nézet tragikus vagy groteszk összeütközések kiindulópontja lehet. Miközben a jóléti állam, a keleti Svájc illúzióiban ringattuk magunkat, úgy tettünk, mintha inkább csak a szegénységfok csökkenése lenne egy társadalom állapotának mérőeszköze. Óriási eredménynek látszott ez, kétségtelenül, de hogy mennyi volt benne a látszat, azt tízmillió ember csak a nyolcvanas évek második felére értette meg, s alighanem akkor se mindenki. Voltak azonban – óvatosabb vagy nyíltabb – bírálói is ennek a korszaknak, s természetesen közéjük tartozott az írók java is. Ilyen alkotókat kérdez meg – kizárólag saját nemzedéktársai közül válogatva Görömbei András akkor, amikor e nemzedék már egyértelműen túl van a pályakezdés jó néhány buktatóján, amikor már olyan-amilyen nemzedékként is megmutatkozott, s így okkal feltételezhető, hogy életterve megalapozott, világszemlélete kialakult.

E 17 interjú sorozatának a publikálása éppen 17 évvel ezelőtt kezdődött meg. Az akkor igazi férfikorba lépő, harminc év körüli vagy azon nem sokkal túl levő alkotók mára majdnem mind ötvenen túliak. Közülük öten prózáírók, egyikük drámaíró, ketten társadalomtudósok, kilencen pedig elsősorban költők. Négyen a határainkon túli magyar irodalmat képviselték, s azért a múlt idő, mert ha jól tudom, már csak egyikük maradt meg a szülőföldjén. Ez is egy adalék az idő változásaihoz. A névsor nyilvánvaló csonkaságával is jellegzetes, nemzedéket reprezentáló. Semmi értelme tehát azok nevét sorolni, akiket nyilván Görömbei András is felvett volna sorozatába, ha az efféle tervek békésen megvalósulhattak volna annak idején.

Tizenhét év távlatra félmúlttá vagy régmúlttá teszi-e ezeket a szövegeket? A mai tizenhét évesek számára nyilván régmúlt ez, s a szövegek kőkorszakbeli leletek. Az öreg emberek pedig úgy olvashatják, hogy mennyivel jobb sora volt ezeknek a fiataloknak a hatvanas-hetvenes években, mint nekik a negyvenes-ötvenesekben. A nemzedéktárs olvasó eme két olvasat közé szorul, s az említetteken túl van egy kizárólagos nézőpontja is: az ő évjáratáról van szó, s az ő ifjúságáról, felnőtté válásáról, az ő életéről.

A nemzedéki szempontot nemcsak a sorozat tervének elkészítésében érvényesítette a kérdező, hanem magukban a beszélgetésekben is. Miként látta magát e gárda „a beérkezés küszöbén”? Meglehetősen illúziótlanul, tárgyilagosan. Ördög Szilveszter szerint a nemzedék „még nem próbáltatott ki”, „holtponton” van, s lehet teremtő és romboló erő egyaránt, de az is lehet, hogy csak „átsorgunk a zsilip tetején”. Marosi Gyula még szkeptikusabb: „ez a nemzedék lényegileg negatív alapról szerveződött”, az „írók nem jelentkeztek új politikai vagy társadalmi felfogással, a meglévőtől sem határolták el magukat egyértelműen és következetesen”, s így szinte nincs is nemzedék. S túl nagyinak tartja a magyar szellemi életben a be nem váltott ígéretnek számát. Nagy Gáspár a nemzedék megosztottságát hangoztatja, s „csupán korban azonos emberek laza gyülekezetéről” beszél, s ennek okát a társadalmi környezetben látja, amely tudatosan gátolja is a nemzedéki, az elvbaráti szerveződéseket. Kiss Benedek úgy látja, hogy korosztályával nem jelentkezett irodalmi új nemzedék, de mindezt elsősorban nem irodalmi értelemben gondolja bajnak: „éppen a cselekvés volt az, ami permanensen maradt ki életünkéből. S ez olyan hiány, aminek következtében alapvető készségek nem fejlődtek ki, vagy elkorcsosodtak. Elgondolni is kínos, mi lenne, ha a társadalom egyszer a mi nem létező aktív készségeink mozgósítására kényszerülne. Megszerzett ismereteink is passzívak, fölöslegessé és bizonytalaná színtelenedők, hiszen a levegőben lógnak, mint félig-meddig mi magunk, kiknek nemhogy új nemzedékké, de – akár több gyermek és könyv apja-anyaként – még felnőtté válni sincs erőnk, kedvünk és lehetőségünk igazán.”

Látható, e szöveg nemcsak kritikus, hanem önkritikus is. Óhatatlanul is kötelez arra, hogy a mai olvasó, még ha nemzedéktárs is, számot vessen e véleménnyel, meg a többivel is. Lehetne sorolni a nagyszerű példákat, akár csak az itt szereplő alkotók újabb műveire hivatkozva, s vigasztalódnival azzal, hogy soha nem érkezhetsz be minden induló az irodalomban, nem válhat mindenki klasszikussá. Itt azonban nemcsak az irodalom, s nem is csak a magyar szellemi élet kérdéseiről van szó, hanem az emberré válni, embernek maradni parancsáról és álmáról is. Csak úgy „átsorogni” a zsilipen, miként Ördög Szilveszter aggódott? Vagy ez azért mégis jobb annál, hogy szétvetni gátat, zsilipet, mindent rombolni? Mennyire volt benne ez a nemzedék az utóbbi évek nagyszabású jelleget ígérő változásaiban? S mennyire volt érdemes benne lennie? Ez már természetesen messze túl vezet az interjúk közvetlen szövegén, de nem a szellemi-

ségén. Volt egy nemzedék, amely fiatal korában nem léphetett fel önérvényesítően, s amelynek ezért mindvégig szembe kell néznie a Peer Gynt gomböntőjének fenyegetésével: mint személyiségként értéktelent, beöntik majd a nagy olvasztótégelybe, azaz a föld jelöletlen porává kell válnia.

E veszélyt minden személyiség megérzi, s próbál tenni ellene: az alkotással, s azal is, hogy legfőbb értékei közé sorolja a szabadságot, a demokráciát. Nagy Gáspár kijelenti: „kevés hitem van a megváltásban, de a változtatás, a javítás lehetőségében hinni kell”. Balázs József a demokráciagyakorlás nagyfokú gátoltságáról beszél, s követeli, hogy „meg kell teremteni mindenki számára az egyforma esélyeket a társadalomban”. Nádas Péter Bojtár Endrére hivatkozik: „egy mű esztétikai értékét a benne megnyilvánuló szabadság mértéke szabja meg. S ez a szabadság talán morális értéket is adhat az ember életének.” Majd közli: „az életem nemcsak az, amit én csinállok belőle, hanem legalább annyira az is én vagyok, amit belőlem csinálnak vagy akarnak velem.” Baka István a verset „a szabadság eszköze” is tekinti, Varga Imre pedig így fogalmaz: „Az én életem tehát szakadatlan küzdelem a szabadságért.”

A nemzedék és szabadság fogalma mellett harmadikként a nemzeté emelkedik ki a beszélgetésekből, s kötődik hozzá szorosan az anyanyelv és a történelem. Hiszen e térségben ahány nemzet, annyiféle a történelem (Kovács István, Varga Imre), s a legtöbb nemzetnek, vagy legalábbis részeinek esélye volt s van is arra, hogy egy másik nemzethez csatolják, majd erőszakkal beolvasztani törekedjenek. S itt van az anyanyelvnek és a költészetnek döntő szerepe. Kovács István idézi Eliotot, akinek szeretne hinni: „népet el lehet szakítani a nyelvtől és az iskolában más nyelvre szorítani, de ha csak nem tanítják meg ezt a népet egy új nyelven érezni, a régi nem semmisül meg, és a költészetben, amely az érzés közege, visszatér.” Azért mind abban reménykednek, amit Balázs József ki is mond: „a magyarság elpusztíthatatlan”. Pontosan fogalmaz Kis Pintér Imre: „Nincs ember tehát *valamilyen* múlt és *valamilyen* valóság nélkül, és legalább ilyen nyilvánvaló, hogy a magyaroknak a valóságuk és a történelmük is elsősorban *magyar*.” Aggódik történelmi és nemzettudatunk állapota miatt, s azóta bizony sok újabb történés bizonyítja, hogy az aggodalom indokolt. Számára a magyarsághoz tartozás tény. „Ami azt is jelenti, hogy a magyarságomban alapvetően érdekelt vagyok, s ha érvényesítése netán valahol végveszélybe kerül, akkor bizony küzdeni is kell érte, mint az életért. De azt is jelenti, hogy nem azért élek, hogy magyar legyek. (Ahogy a lélegzetvétel sem lehet az élet célja, csupán alapja.)” S idézi Komlós Aladár mindenki megjegyzésére érdemes gondolatát: „Igen, nemzeti jelleg van, de nincs érték, amely idővel nemzetivé ne válhatna, vagy ha igen, annál rosszabb a nemzetre.”

Görömbei András kérdései és a válaszok azokban az években fogalmazódtak meg, amelyekben már látszott a létező szocializmusok újabb megrekedtsége, ugyanakkor sem reformer, sem forradalmi út nem mutatkozott a változtatásra. A nemzedéknek erre a helyzetre szinte „ráment” az élete, s ennek az előérzete, tudata igen racionálisan ott bujkált már a hajdani megnyilatkozásokban is. A tárgyilagosság és a rezignáció a hangnemi meghatározó, s pátosz már csak annyi van itt, amennyi a legkiábrándultabb ember számára is szükséges ahhoz, hogy éljen. S ha van egy vitathatatlan pont, amiben biztosan különbözik ez a generáció az előtte járó irodalmároktól, akkor ez az. Nem érdem ez, nem is hiba, csak tény: a hatvanas évek végétől kezdve mind lehetetlenebb volt Kelet- és az oda csapott Közép-Európa világát pátosszal élni, szemlélni és műbe örökíteni. (*Antológia, 1994.*)

Vaszy Gázu

Kelemen Zoltán: Reggel

A könyv habfehér borítójú, egy felfelé szálló madár, melynek feje és csőre tán a naphoz ér (Plugor Sándor rajza, tőle valók a belső illusztrációk is), a „Reggel” cím – mindez óhatatlanul áttételes értelmezést kínál. S aki már olvasott valamely folyóiratban Kelemen Zoltántól verset, tudhatja, a szerző újabban jelentkező költő. S ez az ismeret a „Reggel” szimbolikusságát máris a költői-emberi kezdés, a bemutatkozás és megmutatkozás attitűdjéhez vezeti. S aki elkezd olvasni a kis verseskönyvet bevezető, előszónak is tekinthető (címtelen), mondhatni: szabadverset, maga is meggyőződhet az imént mondott jelképeségről: „Belép a régi tűzfalak sarkából az esőáztatta föld istenének odavetett biztató szemsugár villanása közben, melyből a benne rejlő lehetőségek új és új változatai fordulnak ki mosolyogva [...] tudatában lévén a meghatározott lehetőségeknek, ismeretei által korlátozott teremtderejének, mely madarak röptével harmonizál, még tudatában van jelenlétének, de nagyon igyekszik, míg itt ül a bölcs emberek között, hogy ne rongos el játékkukat és a központozást [...]” (7).

Harminchárom vers van négy csoportban; Biblia, Reggel, Levelek, Hamu – ezek a csoportcímek. „Megteltődött az én lelkem Uram / Miként a parttalan palástú tenger / Könnyeim sirályok / Röptük öröm / A végtelen csendesség felett” (Zsoltár, 24) – olvashatjuk az alaphelyzet pontos meghatározását, amely magyarázata a „Szeretném magam megmutatni” (nemcsak Ady Endrére jellemző) poétai vágynak. Pedig nincs oly idő és oly élet a fiatal költő körül, mely sok jót válthatna ki: „Sirályodúkból színes tévék / Fesztivál a rohadó kenyérnek / Kivert fogak és álmok / A próféták beinjekciózták magukat / [...] / Kalapos félisteneink semmit sem láttak” (Századvég, 11). Ebben a helyzetben, ebben a világban az apró értékeket igyekeznek megtalálni a költő: „illés és ézsaiás ül a rét felett / ézsaiás hegedül illés pásztorsípján fűz bele / lágyabb dallamokat” (Biblia, 14); „A lepkék csapatostul fekszenek a földön téli álmat alszanak és tavasszal fűként feltámadnak” (Egy megfagyott pillangóhoz miután vidékről hazatértünk, 15); „lám eljöttek hozzám bebújták mókusnak tölgyfalevelnek tócsának rádióhullámnak” (Jácint, 10). Ugyanakkor: „a világ ahová érkeztem barátságos a pénzemért / itt mindent megkapok lágy / zene szól hogy mást ne mondjak” (Levél, 26). A barátságos világ azonban csak a dolgoknak valaminő felszíne: „Fizetett álmok / Harcolnak helyettünk / És a fogkeféid is / A reklám előírásai szerint működik” (Éjszaka, 38).

Aligha tévedünk, ha a barátságos (?) világ mélyszerkezetének megtalálása itt a költői kutatás tárgya. Ezért sétál együtt az egyik versben Raffaello Szókratésszal (Reggel, 41), ezért lesz „tök részeg” a halál angyala (Ősz, 42), ezért hallgatja a „szél / Sárga dallamait” (Film II., 55) a költői én, s ezért van egy lehetséges világ képtömege az olvasó elé tárva (pl. a Film II. című versben). Ennek a látomásban létező világnak ugyanakkor nem barátságos a rajza, a felszínének sem az. Romlás- és rendnélküliség van mindenütt, itt az emberek csak „Ülnek a tévé előtt és szavaznak és isszák a teát” (Film II., 54), s eközben a „Különbejáratú Végítélet” (ua. 53) munkálkodik. Szerencsére a költő – mintegy akarata, szándéka ellenére – a talán tudatosan a romlást vizionáló alkotómódszere ellenére is a létben, az emberi-költői-férfiúi tartásban lel fogódzót: „én vagyok a lábad között / én lélegzek a hajadban / engem láttál a patakban / én vagyok ami szétárad” (Öregség, 56). E biztospont-keresésben nem kevés a paradoxon, az iménti szövegmetaszet például némileg ellentétben van az *Öregség* verscímmel mint háttérismerettel. Hasonlóképpen paradoxon van a Hamu címűben is, a fokozással fölépített

versmenet – hamuból ruhát, világot, önmagunkat csinálni, teremteni megalkotni – a végén visszafordul. Hiába a tudás arról, hogy „ami egyszer már elégett az megegyszer nem ég el” (72), ezt az igazoló-magyarázó kijelentést a versbefejezés kérdéssé teszi. (Vö. Büky László: A versbefejezés grammatikájához. In: A magyar vers. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest. 1985. 67–70.)

Kérdést a verseskönyv címlapja is hordoz, a nap felé szárnyaló madár nem ég-e el, ha közel jut a célhoz. A versírás szintén ilyen röptű szárnyalás, hiába a múlt, a jelen, a „Reggel”, a „Hamu”, a versírónak magának kell röptét irányítania, s a repülés célját kitűznie. „Lélegzet, lélek a tűzözönben mely látomás” (Film II., 52) – itt tart Kelemen Zoltán, s a látomáslírával nem kevés rokonságot mutató költeményei ígéretesek: megtisztít és teremt a tűz, amelynek közelébe és közégebe merészkedik, de – mondanunk sem kell – megfelelő lelki tartás híján pusztíthat is.

A verseket a keresetlenség stíluserenye jellemzi, nyelvhasználatban is, verselésben is meglehetősen természetes a lírai szövet. S többnyire képalkotásban is ilyen. Ritkán üt át a versszöveten egy-egy lírai közhely foltja (*éhes aggyal szégyenkezve*, 8; *agyunk rejtett zugai*, 27), nemigen rántja görcsbe a kifejezésmódot képzavar (ám: *örülhetünk a kékes füstnek, ami agyunk rejtett zugaiból száll a koraestében*, 27; *A gabonarakományok szakállában is lehetne élni*, 48; *A lepkeké [...] tavasszal fűként feltámadnak*, 15). Néhány helyen az igénytelenebb köznyelv jellemzőiből indokolatlan beszűrődést találunk (*lélegzek; füstnek, ami*). Nem szerencsés a sajtónyelvi, illetőleg hivatali vagy tudományos nyelvbeli feszített mondatszerkezetek stíluszerep nélküli használata sem (*Belép a régi tűzfalak sarkából az esőáztatta föld istenének odavetett biztató szemcsugár villanása közben*, i. h.). Ugyanakkor a mai magyar köznyelvi elemeiből nagyon szerencsés szerepű fordulatokat, képépítményeket is találhatunk (*Kibelezett autók a lakásokban; a fogkeféj is A reklám előírása szerint működik; sokcsatornás színes tavasz*). Hatásosan nyitja és zárja az Amikor című verset köznyelvi töltelékszó-kapcsolatokkal: „Szóval tudod amikor a hó így / Keveredik a sárral”, és: „Szóval ilyenkor hiányzol igazán” (74). Egyébként a szó-kincs kevéssé jelez a mai életéről, jóllehet, némely e vonatkozású elem nem is egyszer fordul elő (*autógumi*: 7, 48; *autó*: 26; (*színes*) *tévé*: 29, 51; *kibelezett autó*: 35 é. i. t.), sokkal több a természethez, a tájhoz fűződő szó és szókép. Ezekben és ezek (*feketerigó* 59, *hattyú* 7, *holló* 28, *mókus* 19, *pillangó* 15, *sas* 24, *sirály* 74, *varjú* 7, 29, 34, 48) mellett feltűnő a sok madár és maga a *madár* szó (20, 24, 34, 49 stb.). A madarak kapcsán ismét emlékeztetnünk kell Plugor Sándor madár-vonalrajzaira, melyek önértékük mellett és azzal együtt belesimulnak a kötetbe mint lírába. Még különböző fákat, virágokat, növényeket (*alma, szilva, kender, eper, paradicsom, retek, hagyma, répa, búza*) ismerhetünk föl a magyar tájból. Fölsejlik a Dunántúl: „utaztunk egyik kisvárosból a másikba melyek a / Poros dombok között húzódtak meg [...]” (50). Még a léghajón utazó költői én is kapcsolódik valamiképpen e magyar élethez: „Ejtőernyőinken hímzett népi motívumok” (Repülés, 23). S ha már a szavaknál tartunk: néhány szerep nélkülinek látszó egybeírás (*esőáztatta, Rámzuhannak, motorosrendőr*) és a szokásostól eltérő írásmód (*biztató, dicsérve*), valamint szó- és szó szerkezet-alak (*lélegzek; Fesztivál a rohadó kenyérnek*) szintén található. Zolnai Béla kifejezésével szövege: a látható nyelvre is fogékony olvasó nem találván az effélékre belső vagy külső indoklást, kénytelen pongyolásra gyanakodni. Némi lazaság némelykor a képalkotásban is van, például a „sáladba kap a sárga szél” álszinesztézia és a rá néhány sorral következő „a szél / Sárga dallama” szinesztézia egymás hírértékét rontják. (Vö. Fónagy Iván: hírérték. In: VirLex. 4, 491–502.) A képek túlnyomó része azonban eredeti és jó szerkezetű, azaz, a szavak

képzettársítási lehetőségeit és társulási valenciáját egységes szemléletben kezeli, példa lehet: „Kvarc szemű halacskáim merre futtok / Befagytak tükreink pedig sebes sodrásuk még a pillantások” (52). Különösen a rövidebb versekben érvényesül a szerző jó szövegalkotó képessége. A Tea című vers mindössze ennyi: „Két hintaszék / Ringatózik a fa alatt / Őlükben gőzölgő csésze” (63). A szövegnyelvészet sokat bíbelődik az összekapcsolt szövegmondatok egymásra vonatkoztatásából születő jelentésekkel és a kognitivitással, amelyeket egy közös nevező, egy közös háttértartalom irányít. Nos: a Tea – és nem egy társa: Mese, Hűvös füst, Öregség – a közös háttértartalomra néha metonimikusan, néha a verscím sugalló jelentésével épül versszöveggé, s ennél fogva eleve bizonyos szemantikai és értelmezési műveletet kíván, amely művelet a befogadóra, az olvasóra bízatik. S ezáltal a közbeszéd versbeszédévé válik.

A versbeszédnek mint eljárásnak az ismerete önmagában nem biztosíték arra, hogy líra szülessék. Kelemen Zoltán kötetének egészében azonban benne van ennek lehetősége, ha önmaga számára is mércének és a lerakandó alapok egy részének tekinti. (Szeged, 1995.)

Büky László

A bokrok nyitott tengere

BORDÁS MÁTYÁS: SZEMBEN AZ ÁRRAL

*Embert csak ember tud a földhöz
kötni, nem a nehézkedés.*

(A. É.)

*Mondom a szót, de te mást szólsz,
sehol se vagy, sehol se látszol.*

(B. M.)

Nem szeretek írni. De írni muszáj. Matyi az évfolyamtársam volt. És volt, akinek a barátja volt. És valakinek a testvére. És valakinek a fia volt. És nem volt senkié sem. Nem volt a miénk.

Az ember nem az emberé és nem az Istené. Nem is a magáé. Az ember a folyóé meg a fáé.

Itt van most ez a kötet. Kék szomorúság. Szomorú és öntudatos. Van benne ironikus. Van benne magányos. És hívó. Van benne vers. És egy fénykép. Emberközi hiátus. Csillagközi tekintet.

*Elöttem ajtó. Rád nyitok, Uram.
Ha nem is gonosz, de számító vendég
érkezik személyemben. Ha befogadsz,
ezt mindenképpen előadom.
Bár alighanem anélkül is tudod.
De, hogy elmondom, talán
beszámíttatik nálad. Mert akik*

*ezt sem teszik, nálam minden
bizonytal rosszabbak, vagy ha mégsem,
kérelek, tudasd velem, mi bánt jobban,
udvariatlanságom-e, vagy nagyfokú
tájékozatlanságom az időben, térben.*

(Rád nyitok)

Könnyű lenne a dolgom, ha azt mondanám: József Attila is így írta a verset, ilyen bizalmas viszonyban az örökkévalósággal. József Attila is – őt értő embere híján – kis szobájában Istent látta vendégül. Ez epizód. Nem innen akarok Matyihoz jutni, vagyis nem innen akarok reménytelen és elkésett kísérletet tenni a beszélgetésre, a hozzá szólásra.

*Az egyszerű szavak, az elkoptatott
szavak... ezekre kell, hogy felfigyelj,
innen indulsz és ide érkezel...
ami közöttük van, a megszokható
valóság... az elemeknek csodás
egymásra rendeződése és a
még fel nem ismert való, kapkodás...*

(Mint ködben a csillag...)

Rendhagyó kell legyen ez a versről gondolkodás. Hiszen minden versről gondolkodás rendhagyó, ha jó. Nem a rendet, hanem a verset ismeri. A vers akarata lesz az övé. Vers-akarta rend vagy vers-akarta rendetlenség. De itt most másról is szó van. Többről. Aki ezeket a verseket írta, túl közel van ahhoz, hogy a verseit olvasva ne akarnám folyton őt magát is olvasni. Az arca rezdülését. És túl távol van...

Azon tűnődöm, milyen lenne, amikor Babitsot vagy Aranyt, vagy József Attilát tanít. Verset már írt nekik. És milyen lenne, amikor újra verset ír. Vagy amikor megbocsát.

*Elvétettél tőlem hát,
mint éjszakából az árny.
Tétován talán még simulnál hozzám,
de lassan reggeledik már.*

*Szomjúság éget, nincs többé varázs.
Az éjszaka megszakad;
Karóba húzza a nap az árnyakat.*

(Reggeledik)

Bordás Mátyás a szegedi Ságvári Endre Gimnáziumban érettségizett, 1989-ben. Ha felmegy az iskola első emeletére, és a lépcsőnél jobbra fordulsz, találsz a falon egy tablót. IV/C. Őt is ott leled. Verses arc. Bátor és diadalra kész.

*Most tisztulnak a színek,
kiválík ez-az, amit láthatsz,
ott vagy közöttük, s az arcodon
ragyogás van...*

(Mint ködben a csillag...)

Egy Gauguin-festmény jár a fejemben. *Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?* Múlt, jelen, jövő. A háttérben istenarcok. Bordás Máttyás tudni vél egy utat.

*Semmit se érzek, ha a
Napról írok, vagy a múlt drágaléptű vándorait idézem...
Gyalogló sóhaj vagyok e meszelt térben, ...*

(Levél)

Furcsa levél ez. Címzettje: a magány. „Négy fal közé szorított korai magányom.” Mozaikos ez a világ, mintha legyenek szemek lenne. A címzett nem válaszol, de hű marad.

Mégis: sok a tündér a kötetben. Mosdatlanok, léhák, bacchánsnők karát idézik – de mégis tündérek. Itt zajlik a törtézés. Mert tündérek, angyalok és madonnák *vannak*, ez vitathatatlan. A tény, hogy vigyázunk rájuk, elegendő ahhoz, hogy legyenek. Még ha nincsenek is. A tündérek, a fák, a szótlán tájak világába vezet az utunk. Van egy másik világ is, a *Levéle*, a miénk – ebben vagyunk megcsalatva. Nem fogad be magába egyik sem.

*A csökevény nyár bután
simogatja léha testedet:
Kinn ülsz a napon, mint kopasz,
hagymaszagú, vén eretnek.*

(Vásárhelyen)

Bordás Máttyás Hódmezővásárhelyen született, és itt lett eretnekké. Közénk az egyetemre már úgy lépett, mint ki maga választotta sorsát. Pedig nem volt így.

Egyik, a beteg Babitsról szóló verse egy sort juttat eszembe a Jónás könyvéből: „*mert vétkesek közt cinkos, aki néma*”.

Soha nem tudom megbocsátani magamnak azt a hiányzó bátorságot (vagy vakmerőséget?), amivel odamehettem volna hozzá, és megmondhattam volna neki, hogy maradjon még. Még maradjon köztünk. És írjon verset. Mert szeretem, hogy ír. Mert írni muszáj. (Szeged, *Napfény Alapítvány*, 1994.)

Fabulya Andrea

„A novellaírás ideje”

KONTRA FERENC: KALENDÁRIUM

1993-ban, az újraindult *Üzenet* első számában jelent meg Kontra Ferenc modern magyar prózát elemző esszesorozatának első része, amit ez ideig még három követett. Bennük egy sajátos – rendhagyó földrajzi és társadalmi jelenségek meghatározta – szellemi közeg „termékeit”: a közép-kelet-európai, s azon belül a magyar novellát vetette górcső alá. Ugyanebben az évben három novelláskötete is napvilágot látott: az *Ősök jussán* és a *Kalendárium* az újvidéki Forum Kiadó, a *Holtak országa* pedig a kecskeméti Tanítóképző Főiskola kiadásában. Elméletírói tevékenységét lehetetlen a prózaíróitól függetlenül szemlélni.

A novellatrás ideje című esszéjének bevezető sorai hitvallás értékű mondatok. Nem tud mit kezdeni azzal a kijelentéssel, hogy „most nincs itt a novelláírás ideje”. Felvet néhány kézenfekvő kérdést: „Miért, minék jött el nagy hirtelen az ideje, és kire nézve kötelező érvényű az állítás? Hiszen az irodalom sohasem különböztetett meg alkalmas és alkalmatlan időt. Íróembernek a hivatása mellett a helye, vagy átnyergel valami másra, és akkor könnyen ráfoghathatjuk, hogy elárulta a hivatását, és más lett belőle. Ma-napság sokan választják ezt az utat, lelkük rajta. Alig palástolhatja alkotói kudarcát, aki csak nyugodalmas szocializmusok idején tudott valami érdemlegesen alkotni.” (In: Üzenet 1993., 5–6.) Ugyanezen írásában a kisebbségi író feladatát is megpróbálja körülhatárolni egy hasonló tematikájú esszé tanulságát vonva le: „Ha van valami dolga a kisebbségi írónak még ezen a világon, e katasztrófa küszöbén és a katasztrófában, akkor mi más lehetne, mint anyagot szállítani Noé nyilvántartásába, szótárakat, emlékeket, nevek, tényeket, adatokat, gondolatokat, álmokat, még mielőtt mindent elborít a nagy özönvíz csöndje.” (Bányai János: A szótár: Noé bárkája. In: Magyar Szó, Kilátó, 1993. március 27.) Folytatva ezt a mások teremtette szép metaforát, azt mondhatjuk, Kontra Ferenc is egyike az „árvízhajósoknak”, aki irodalmunk bárkaként funkcionáló lapjaira menti át veszendő értékeinket. Drávaszögi Baranya, vagyis az a – kelet-európai kisebbségi sorsunk által megrendítően behatárolt, többszörösen sújtott – valóságsgzeglet, amely Kontra Ferenc novelláiban témaként szublimálódik, napjainkban – nem(csak) természetes leromlás eredményeképp – végképp eltűnni, elpusztulni látszik. Igaz, a baranyai falvak léteznek még. Állnak a házak, s élnek ott emberek – őslakosok is –, ám legtöbbünk tudatában a falu, a város élete mégsem jelent egyet házaival, utcáival és középületeivel, hanem lakosaival – az ő közösségükkel –, kik vállalva a helyhez fűződő szellemi-kulturális hagyományokat, életet lehelnek az élettelenbe. Mi sem természetesebb, hogy a *Kalendárium*ban napvilágot látott novellák színtere is – mint Kontra prózai alkotásainak általában – Baranya, s az elmúlás, a pusztulás különböző megnyilvánulásai nyerne bennük kifejezést. Ám míg a *Nagy a sátán birodalmában*, az *Ősök jussán* vagy a *Holtak országa* c. könyvében háborúk okozta – sokszor apokaliptikus – összeomlásról van szó, addig a *Kalendárium*ban inkább a gyermekvilág, egy belső-külső harmóniával megáldott gyermekközösség letűnése, megsemmisülése kap hangsúlyt. Amíg említett könyveiben egy kamerát mozgató, személytelen elbeszélő szemével látjuk Baranyát, addig a *Kalendárium*ban a gyermeki látószög nyer ugyanilyen szerepet.

Mint ahogy a könyv címe is sugallja, egy év eseményeit pergeti le előttünk az író novelláiban: valamennyi egy-egy hónaphoz kötődik. S bár önálló egység mind, lezárt, teljes novella, időbeli folytonosságuk, a főszereplő és az általa képviselt azonos elbeszélői pozíció révén sajátos összefüggést képeznek, évkönyvvé, regénnyé alakulnak.

Az alcím szerint „gyermekkori történetek” képezik a *Kalendárium* darabjainak élményanyagát. A történetmondás varázslata (mivel elsősorban a gyermekolvasónak szánta őket az író) lényeges sajátossága valamennyi kötetbe foglalt írásának. A gyermeklét kettős világa elevenedik meg bennük: valóságos, felszínen zajló események, s a képzelet teremtette belső, rejtett történések. Gyermekjátékok, csinytevések, iskolai események zajlanak le előttünk, miközben az élet nagy dolgaival, súlyos kérdéseivel is szembesül gyermek-főhősünk (pl. születés, halál, barátság, igazságtalanság, gonoszság stb.), másrészt képzelete mindig meghosszabbítja a tényleges eseményeket, s tudatában a világ dolgai, jelenségei (pl. a fák pusztulása – *Mielőtt elmennek a fák*; izzó cserépkályha – *A cserépkályha*; régészeti leletek – *Az utolsó római katona*, *Az aranyhintó*) csodás vagy félelmetes dimenziót nyernek. Visszatérő motívuma a novellai történéseknek egy, a kis-

Magyar Országai Minerva lapjain; a sort azonban Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi zárják, s mellettük mint irodalomtörténész Toldy Ferenc, mint államférfi pedig Széchenyi, Eötvös, Kossuth.

Bátor és jelentős vállalkozás így napjainkban: megvallatni e korszak sajtóját arra nézve, mit tartanak szellemi életünk irányítói s egyben társadalmi-politikai viszonyaink leghatékonyabb formálói éppen akkor, a nemzeté alakulás, a feudális rendi hagyományok felszámolásának kezdeti stádiumában arról a Franciaországról, amely már a maga polgári forradalmának eredményeként a fejlődés élén halad. Madácsy Piroska kötetét forgatva adatok, idézetek, beszédes egykori nyilatkozatok tanúsítják, milyen eleven, bár a cenzúra miatt visszafogott kíváncsiság él a reformkor nemzedékeiben a francia példa iránt.

A kötet bevezető fejezetei azt az általános, egész műveltségünket érintő benyomást érzékeltetik, amelyet a forradalmak korának Franciaországról egykori sajtónk által kaptunk. Elszórt hírek, „egyveleg” jellegű tudósítások nyomán értesülhet a reformkor magyar olvasója pl. arról, hogy Párizsban és környékén „1 700 845 orvos van és csak 1 400 751 beteg”, hogy az országban „egy nap 200 ezer levelet kézbesítenek”, vagy hogy 1838-ban 27 biztosító társaság működött 75 millió „tőpénzzel” és 48 ezer részvényessel stb. Az adatok hitelessége megkérdőjelezhető, de az információk így is felvetik a kérdést: mi magyarok, hol tartunk? Másfelől az utóbbi jelzések ellentétéként arról is szólnak hírek, hogy Páris zálogházában évi 22 millió frankot kölcsönöznek, s az erkölcsi állapotokra jellemző, hogy 1837-ben a megszökött asszonyok száma 1135 volt, a megszökött férjeké pedig 2345! A polgári erkölcs tehát kétarcú – s mindaz, ami szorosabban irodalmi jelenség, ebben a távlatban értékelhető teljes jelentőségében.

Az irodalmak – vagy akár egyes fejezeteik és jelenségeik – „összehasonlítása” sokkal mélyebb tanulságokkal gazdagít, mint amennyit jelent egyes írók vagy művek, más írók-költők világára tett termékenyítő hatásának kiderítése. Fontos szellemtörténeti folyamatokat tárhat fel, ha kellő mélységgel és gonddal végzik: kettős tükörré válik, amely által egymást nézi meg a két összehasonlított nép egyazon fejlődési szakaszának kultúrája, mintegy a „kínálat” és „kereslet” kettős folyamatában. Ahhoz pedig, hogy szorosabban irodalmi-esztétikai alkotásokra nézve valós eredményekkel járjon az összehasonlítás, a háttérüket szolgáló teljes kultúra figyelembevételére van szükség. Úgy sejtjük, hogy Madácsy Piroskának ez utóbbi szemléleti jegye elvi visszatérést jelent a magyar irodalomtörténet klasszikus egyéniségéhez, Horváth Jánoshoz, aki az „irodalmi műveltség” fogalmát századunk első felében – az osztályérdekek és társadalmi haladás mikéntjével tipizáló évtizedek kora előtt – irodalomtörténetünkben meghonosította.

Az eseménytörténeti, politikai vonatkozások érthetően inkább az egykori hírlapok, mintsem a folyóiratok lapjaira kerültek, s a kötetben már pusztán Madácsy Piroska művelődési-irodalomtörténeti szemlélete következtében sincs helyük. Amit azonban a jelenhez gyorsan felzárkózó francia történetírás alkot, mohó érdeklődéssel fogadja a reformkor folyóiratainak munkatársai gárdája. Utalások, idézetek, könyvismertetések és kritikák, vagy éppen értékelő tanulmányok kivált azokra a művekre figyelnek fel, amelyek a múltból szólva is „élő ideákért” lelkesülnek. Thierry, Michelet, Cabet ugyancsak vonzzák íróinkat: Eötvös és Trefort éppúgy mint Petőfi, Jókai és a márciusi ifjak eszme- és érzésvilágának alakításához e francia történetírás – és persze a forradalmi talajon sarjadt társadalomfilozófia is – jelentősen hozzájárult.

fiú teremtette óriás-képzet. Hol másokban, hol a természet erőiben, hol önmagában véli felfedezni a felül- és kiemelkedés varázstehetségét: „Én voltam az óriás. Néhány órára vagy egy délutánra csak, nem emlékszem pontosan, mégis megmaradt az érzés: legfelül lenni, legyőzni a saját erőmet, kilökní a falakat, hogy sose legyen vége a szobának, kiűzni a rosszat, a talpam alá szorítani, mint a szőnyeget, kiporolni, hogy messze szálljon”. (*Mielőtt elmennék a fák*) A kötetet a szerző illusztrálta épp az óriás-teremtés témáját feldolgozó kollázsaival. Munkája akkor lett volna igazán sikeres, ha kollázsai nem maradnak meg a díszítés, az illusztráció szintjén, hanem szerves egészként épülnének a szövegbe, mint amilyen kísérletei más szövegek esetében már Kontrának is voltak.

Különösen élményszerű formát nyert *Privigyiek háza* című novellája, hiszen úgy hat ránk, úgy képzeljük el, mint egy mesélő által közvetített színpadi vagy mozielőadást: „Anyám szerint a szegénység egyértelmű bizonyítéka volt, ha valahol hiányzott a függöny az ablakról. Mindjárt a szemközti házra gondoltam, ahova bármikor beláthattunk, mint valami színpadra, és a bent lévőköt egyáltalán nem zavarta, hogy mások követhetik minden mozdulatukat.” Tartalmi szempontból viszont *Az aranyhintó* és *Az utolsó római katona* című novellák ragadják meg különösen figyelmünket, mert bennük az író a gyermeki képzelet egészen szélsőséges, teret és időt legyőző megnyilvánulásairól fest igen szuggesztív képet.

Viszonylagos szünet után igencsak fellendült a gyermekirolalom, az ilyen jellegű kiadványok megjelenetése a Vajdaságban. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy az 1994. évi 42. Kanizsai Író tábor témája is a Gyermek az irodalomban volt. Az utolsó két év során napvilágot látott gyermekkönyvek sorába illeszkedik Kontra *Kalendárium* című kötete is. (*Forum*, 1993.)

Bence Erika

Francia szellem a magyar reformkorban

MADÁCSY PIROSKA KÖNYVÉRŐL

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magyar irodalom tanszékének „komparatiztikai” sorozatában megjelent kötet a reformkor tizenöt kiemelkedően jelentős folyóiratának száznál több évfolyama alapján közelíti meg a címében adott feladatát. Mottóként méltán idézhetné a sorokat, amelyeket az Életképek szerkesztője, Garay János, a forrongó korszak időszakos sajtójának hivatásáról írt: a sajtó „leghatalmasabb fegyvere a kornak, mert fejlesztője, terjesztője az eszméknek és véleményeknek. Ezen új módja az eszmék terjesztésének két előnnyel bír: olcsóbb és sokkal gyorsabb. Könyvek által ez egy század alatt történnék meg.” E szavakhoz önként kínálkozik még a tény említése is, hogy elevenebb életre a folyóirat, mint sajátos neme a sajtónak, hazánkban csak fokozatosan, a 19. század első felében tehetett szert. Kibontakozását pedig elsődlegesen íróink biztosítják: ők a szerkesztők és irányítók, s egyúttal a folyóiratokban publikáló szerzők is – soha tisztesebb „médiái” a gondolkodás fejlesztésének hazánkban. Az első vidéki kezdeményezők még talán a második-harmadik sorból, mint Döbrentei Gábor az Erdélyi Múzeum hasábjain vagy Dessewffy József a Felső

S ezzel elérkeztünk a munka gerincét alkotó fejezetekhez. A reformkor sajtójában jelentkező adattömeg a korszak francia irodalmáról, művészetéről, mint megannyi mozaiktöredék, egységes képpé rendeződik Madácsy Piroska kötetében. A magyar folyóiratok írói – írónk – itt e maguk szorosabb életterén, alkotói hivatásuk „munkakörében” jelentkeznek. A forradalmak korának esztétikáját tanulják ismerni, és ha lehet, elsajátítani. Többről van szó, mint a francia olvasmányokról nyújtott egyszerű beszámoló adhat: az alkotásmód megváltozásáról, a megváltozott, forradalom utáni társadalmi valóság művészi ábrázolásának új módjáról, eszközeiről, stílusáról. Az új ízlés jelölésére irodalomtörténetünkben is a romantika szó vált általánossá, jóllehet, a hazánkat érő francia hatások vihara előtt e fogalom hazai jegyei már meghatározottak. A napóleoni háborúk utáni temető csendben irodalmunk jobbjai egyre a nemzet-halál képzetével néznek szembe, vagy legalábbis ennek lehetőségét igyekeznek elhárítani. „Hazád őrcsillagzatja szülőtti bűnein leszáll” – búcsúzik életétől az öreg Kölcsey, s e szavakat éppenséggel a Sors ajkára adja!

Madácsy könyvét olvasva ezzel a hazai közhangulattal és közgondolkodással szembesíthetjük a francia irodalom romantikáját. A hazai kezdetekhez, amelyet Széchenyi, Eötvös és pályatársaik neve fémjelez, a francia forradalmakban lobogó optimizmus és tettekkészség, szabadságvágy és szenvedély, a haladás szélesen kibontakozó nemzeti ösztöne járult hozzá a nyugati nép nagy íróinak közvetítése által. A francia romantika egyes irodalmi újításai, főként az irodalmi stílus kifejezésteljesége, kép gazdagsága nálunk is adva. Kölcsey, Vörösmarty a megújított magyar nyelv költői értékeinek ragyogtatásával a franciáknak mintegy elébe dolgoznak. Nem feltétlenül szükséges tehát mindenben a francia divathoz szegődnünk, figyelmeztet Erdélyi János. „A francia divatnak és irodalomnak, egyszerűen: ízlésnek ma körülbelül Magyarország legnagyobb lerakóhelye” – írja – úgyannyira, hogy ha szomszédok volnánk, „nem volna híre sem többé a magyar irodalomnak.”

A befogadás, a recepció folyamatának egyébként az előítéletek valóságos gátját kellett leküzdenie, amíg a franciákat elítélő német–angol értékeléssel szemben – amely a jelek szerint nálunk már az írók közvetlen megismerése előtt sajtót kapott és hangulatot teremtett – a romantikusok reális megítéléséhez utat nyithatott. Jellemző, hogy akadémiánk Tudománytár c. éves kiadványának lapjain már 1834-ben Bajza József vállalta „egy angol tory” véleményének tolmácsolását: „Erkölcstelen, vérfertőző és gyilkos románok – bűn és vér, erőszak és házasságtörés, gyújtogatás és méregkeverés... írók, kik ilyen árnyékszékli drámákat írnak, színjászok, kik azokat eljátsszák, s egy számos közönség, melly benne nagy gyönyörűségét leli.” – Kiegészítésül pedig ezekhez „e literátori trágárságok gyártóinak” névsora: Hugo Victor, Balzac, Dumas, Sue és Musset „vagy mi nevők”. Van, aki viszont a romantikusról azt véli, „borzas hajú, halvány, szomorú arcú ifjú, nyakkendő nélkül, égre néző szemekkel, s nyílt szájjal”, mint aki „egészen másféle ember, mint a többi”. Valóban szükségesnek látszott már a harmincas években rendet teremteni a romantikus stílus fogalmának megközelítéséhez.

A reformkor folyóirataiban már a következő évben két írónk is vállalni tudja e feladatot, megfelelő értékrend szerint rangsorolva a romantika francia íróit. Egyikük Eötvös József volt, aki a drámaíró Hugo Victor írói világát vizsgálva mintegy meghatározója lett azoknak a vezető gondolatoknak, amelyek a magyar folyóiratok esztétikai érdeklődését a francia romantika iránt kialakították. Legfontosabb ezek közül a költőapostol eszméje. Mint utóbb „Én is szeretném” c. versében nem habozik már itt Hugo

nyomán kimondani: ha a költő „csak magának énekel, s tán a jövődönnek” – érdekes lehet; ám – „önkorának használni szebb, s biztosabb, s ezen iparkodjék a művész”. Különösen vonatkozik ez a lángelmére, amely feltűnésekor ugyan értetlenséggel találkozok, de tömegeket indító hatása rendkívüli. Így – folytatja Eötvös – „minden újítás képviselője Victor Hugo, bár megelőzték Chateaubriand és Lamartine”. Kazinczy unokaöccse, Kazinczy Gábor, ekkor még a pozsonyi országgyűlési ifjak egyike, ugyancsak a jelesebb francia írókban látja megtestesítve a romantikát: eszméik, ihletük által ők a jelen „kiválasztottjai”, „fejei lesznek egy költészetnek, melly egykor a tömegbe megyen át”. Mellőzve e szűkebb keretben romantikus hangvételű útirajzok, útilevelek, emlékiratok divatját, amely íróink tisztos sorát ösztönzi írásra – egészen Petőfiig, Madácsy Piroska könyve főként novella- és regényirodalmunk, de még inkább színjátékaink franciás-romantikus jelenségeire irányítja figyelmünket. Kettős hatásában, egyrészt a szélsőségek, másrészt a realizmus irányában jelzik folyóirataink az innen ki-fejlő erő k-játékát.

Madácsy Piroska végül két francia író hazai befogadásának érdekes tanulságát foglalja össze. Lamartine, a költő, a költői meditációk c. lírai kötetével (1820) a francia romantika elemi erejű elindítója – nálunk úgyszólván ismeretlen; későbbi korszakát jellemző történetírói műve, A girondisták története (1847) viszont franciául és kéziratot fordította által Petőfi és köre számára a forradalom bibliájának számított. George Sand hazai értékelése nem kevésbé érdekes, sőt a könyvnek ez a fejezete külön ismertetés tárgya lehetne. Viharos életéről szóló híreink minden jel szerint nagyobb szenzációt jelentenek, mint regényeinek közvetlen ismerete. Az áttörést Mauprat c. regénye jelzi. A cenzúra e mű megjelenését nálunk nem engedélyezi, csak egyetlen részlete kap helyet az Athenaeum lapjain! Mégis, már megjelenése évében ragyogó előadású, érdekes elbeszélésként méltatja Toldy Ferenc mint a nagy francia forradalmat előkészítő történelmi viszonyok ábrázolását. Az 1840-es évek elején megjelenő fordításával viszont újra fellobban nálunk a Sand alakja köré fonódott mítosz, a női „szabadsági jogok” el-tökélt harcosságának ítélik a folyóiratok egyes megjegyzései.

Hazai recepciójának külön érdekessége, hogy márciusi ifjúságunk forradalmi eszmevilágában a szegények és elnyomottak ügyéért kiálló humanista forradalmár, a párizsi 1848-as forradalom lelkes, idealista híve – minden jel szerint csak kevés szerepet kapott.

Valóságos kis enciklopédiája tehát e tartalmas könyv mindannak, amit a reformkor folyóiratainak munkatársai, mondjuk ki ismét: e korszak hazai írói, költői, köztük a legnagyobbak, a francia életről, műveltségről, irodalomról tudtak, amiért lelkesedtek, amit idegenkedve fogadtak, és ami végül mégis saját nemzetünk számára is élet-, sőt történelemalakító erővé vált. Madácsy Piroska minderről két irodalom ismeretével ad számot; kedvvel és kedéllyel, minden előregyártott ideológia nélkül, anyagát élvezettel kezelve és franciásan könnyed előadással interpretálva.

Sándor István

Az önismeret ébrentartása

Egy, a kortárs (kisebbségi helyzetben születő) magyar irodalomról készült kézikönyvet méltató kritikájában Bertha Zoltán körültekintő, pontos leírás mellett egy invenciózus szóösszetétellel, a „*gondtapasztalások*”-kal is érzékelteti az éppen hivatkozott/tárgyalt művek képi és gondolati hálózatának, asszociációs körének érvényességét és kapcsolódásait a tágasabb rendszerekkel, illetve az ezen műveket létrehívó közeget és alkotói motivációkat. E „képi-gondolati utalások [...] kisebbségi számvetések, történelmi *gondtapasztalások* és megbizonyosodások [...] között alkotnak [...] intenzív poétikai struktúrákat” – írja szerzőnk. (Idézendő mű, 160. – kiemelés tőlem, B. J.)

Erre az egyszeri, mondhatni éles fogalmiságú szóösszetételre a kritikuskak külön fel kell hívnia az olvasó figyelmét, lévén, hogy ez az összetett szó – a *gondtapasztalások* – magában foglal egy, az ún. kisebbségi irodalomra vonatkozó alapvető nézetet (amelyet létrehozója is oszt), éspedig azt, amelyet az irodalmi köztudatban Trianon óta az érzékletes homok és gyöngyragyó képegyüttessel szokás megnevezni. A műveket vajudó *gond* így lesz a kötetcímben felállított jelviszonynak első tagja, második tagként meg maga a vajudás nyomán létrejött érték, a *mű* áll, köztük az egyenrangúság nyelvi jele: *Gond és mű*. Akár párhuzamba is állítható a cím alaki és jelentésbeli szempontból a fentebb említett irodalomszemlélet sarkkövét több évtizede jelképesen magában hordó motívummal, a *homokszem* okozta fájdalommal, amelynek nyomán *igazgyöngy* jön létre, vagy a szintén intenzív képiséggel bíró, s bizonyos szempontból a Ligeti Ernő nevéhez kapcsolódó *súly alatt a pálma* komplex képpel, de egyfajta Tamási-ihletettség is fölfedezhető benne.

Bertha Zoltán ugyanis a fiatal magyarországi irodalmárok nemzedékének az a markáns egyénisége, aki pályakezdésétől (jó másfél évtizede) következetes figyelője, értő elemzője a kisebbségi helyzetben, különösképpen pedig Erdélyben-Romániában alkotó magyar írók műveinek, s most új kötetét (*Gond és mű*), sorrendben a harmadik önálló teljes egészében e szűkebb régió irodalmának szentelte, amely *tanulmányok az erdélyi magyar irodalom köréből* alcímet viseli.

E kötet mint egy bizonyos régió alkotóiról, irodalmi jelenségeiről és folyamatairól az évek során készült tanulmányok foglalata, egy föltétlen figyelmet érdemlő kritikusi program megtestesítője. Monografikus munkák egyes alkotókról vagy bizonyos időszakokról ugyan születtek eddig is anyaországi szerzőtől (ez utóbbiak egyikének éppen Bertha Zoltán a társszerzője, az előbbieket sorában pedig a Bálint Tiborról készült monográfiát jegyzi szerzőnk!), de tanulmánygyűjtemény, melynek darabjai mind egyetlen régió irodalmát veszik bonckés alá, tudtommal nem jelent meg eddig. Nyilván ez nem értékítélet, de jelenség erejű tény kimondása.

Bertha Zoltán előző, a József Attila Kör füzetek sorozatában megjelent tanulmánykötetében is (*A szellem jelzőfényei*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1988.) döntő többségben erdélyi vonatkozású irodalomkritikai tanulmányait adta közre. Így választásainak állandóiról is egyfajta felmérést végezhetünk most. Kutatásainak egyik területe irodalom- és eszmetörténeti vétetésű, melynek centrumában a Tamási-életmű vizsgálata áll, a másik pedig kortárs irodalomra vonatkozó kritikai irányultságú „közelítéseket” foglal magába: árnyalt, pontos kisportrék sorát például a Görömbei Andrással közösen létrehozott összefoglalóban (*A hetvenes évek romániai magyar irodalma*. Bp. é. n., 1983.) a Forrás első nemzedékének alkotóiról (Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Szilágyi István, Bálint Tibor, Bodor Ádám) és néhány fiatalabbról (Kocsis

István, Vári Attila, Györffi Kálmán, Sigmond István, Mózes Attila, Bogdán László), illetve egy monografikus igényű nagy tanulmányt Bálint Tiborról, amely a rangos Kortársaink sorozatban jelent meg 1990-ben (*Bálint Tibor*. Akadémiai Kiadó, Bp.).

Az új kötet felépítésében is őrzi a kritikus eddigi jól behatárolt orientációját. A Tamási-életműben tett felderítő, elemző-értelmező tanulmányok, illetve a Tamási-irodalomra kitekintő könyvkritikák (Kántor Lajos, Z. Szalai Sándor munkáiról) alkotják az első ciklust. A másodikban a „modernség folyamatai”-nak jegyében tárgyalja – fontos, gondolatébresztő tanulmányban – az első Forrás-nemzedéket mint irodalmi jelenséget és csoportot, illetve egyes alkotóit mint irodalmi értékek teremtőit; közreadja a nyolcvanas évek irodalmáról készített átvilágító-átfogó tanulmányát, melynek szempontjai termékenyítőleg hathatnak irodalmunk erővonalairól és értékeiről való gondolkodásunkra, de kiter úgyanebben a fejezetben posztmodern lírai törekvésekre, fiatal esszéírók jelentkezésére, és szemlél néhány idevágó könyvet (Széles Klára, Pomogáts Béla, Görömbei András egy-egy munkáját). A harmadik ciklus Arcvonások címe alatt egynémely kortárs alkotó pályáját vázolja és művét értelmezi (Székely János, Panek Zoltán, Szilágyi Domokos, Farkas Árpád, Csiki László, Vásárhelyi Géza, Mózes Attila).

Bertha Zoltán előtt eldöntött ama két világháború között fölvetett kérdés, hogy tudniillik erdélyi-e avagy romániai-e a régió irodalma, lévén, hogy nemcsak kötete egyik alaptanulmánya fölé írta az „Erdélyi magyar irodalom a nyolcvanas években” címet (kiemelés tőlem, B. J.), hanem – amint láttuk – magának a kötetnek az alcímében is ezt a minősítést használja. Kétségeinket nem is egyik avagy másik minősítéssel kapcsolatban fogalmaznók meg itt, mivel magát az említett egykori kérdésfelvetést tartjuk terméketlennek, illetve – irodalomról és magyarról lévén szó – irrelevánsnak, hanem magával a fogalomhasználatlalt kapcsolatban, amely több magyar irodalom létét tételezi. Annál több egyetértéssel és nagyraértékeléssel olvastuk a szerző említett tanulmányát (első közlése: *Tiszatáj*, 1990. 3. 66–80.), amelyben rendszerező képességéről, irodalomban való gondolkodásról tesz tanúságot, nem is említve – hiszen oly természetes – a tárgyát illető széles körű, megbízható dokumentációt. E tanulmány tárgyát képező időszaknak, a nyolcvanas éveknek a tömör jellemzésére, de az írásunk elején kiemelt *gondtapasztalások* s a kötet címbe került *gond* kifejtésére is álljon itt egy idézet a tanulmány bevezetőjéből: „Most már mintha valóban nem felületes, sematizáló lenne az a sajátos, globálisan megkülönböztető jegyeket [...] kereső meglátás, amely ezt az irodalmat a meghatározó léthelyzet, sors- és lélekállapot felől igyekezett értelmezni. [...] Az egyedi alkotások inherens értéktávlataiba, érvényesen teremtett önálló világába szervesen illeszkednek az immár az elviselhetetlenségig fokozódó sorsadottságokat közvetítő elemek; a *fájdalom*, a nyomorúság, a kiszolgáltatottság érzületeit szuggáló hanghordozás; a szorongást, a félelmet, a rettegést, a *kínt* sugárzó rezignáció [...]”. (110. – kiemelések tőlem, B. J.)

A tárgyalat irodalomnak ama „meghatározó léthelyzet” felől való értelmezésére tett célzás ha bizonyos szempontból indokolt is volt akkor (a tanulmány a „romániai időszámítás” szerint a pártállam, a zsarnokság utolsó évében keletkezett!), szerzőnk az irodalomrendszer működését, illetve a művek csillagállását tekinti elsődlegesnek megközelítő kísérletében, sőt, a fordulat utáni évben kimondja azt is, hogy az erdélyi magyar irodalomnak az összmagyar irodalom konstellációiba való betagozódása várható (vö. Bertha Zoltán: A posztmodern felé. *Alföld*, 1991. 2.; előadásként a debreceni irodalmi napok alkalmával szervezett tanácskozáson hangzott el 1990-ben), ami e régió irodalmát illetően nyilván a „globálisan megkülönböztető jegyek” egyfajta feloldódásával, árnyalásával is együtt fog járni.

Hogy az itt kiemelt prioritás Bertha Zoltán szemléletének sajátja, Cs. Gyimesi Éva mondotta ki első kötetét méltató-értékelő kritikájában, a szerző értékvalasztásairól a következőket írva: „Talán nem véletlen, hogy a Bertha Zoltán látókörébe kerülő írók egyike sem tartozik azok közé, akik a pusztá megmaradásért vállalt szenvedést mitizálnák, inkább azok iránt a nem tipikusan erdélyiek iránt mutat érdeklődést, akik sorsukhoz, korlátaikhoz áttételesen, a művészi szabadság értékteremtő távlatosságával viszonyulnak. Nem valamiféle közösségi szükségletre adható választ keresnek, hanem elsősorban művészi értékteremtésre koncentrálnak.” (Cs. Gyimesi Éva: Kritikaigény – igényes kritika. *Helikon*, 1991. 3.)

Ez az elv vezérli Bertha Zoltánt idézett rendszerező, körképszerű tanulmánya megírásában is. Külsődleges, irodalmon kívüli szempontok helyett az esztétikai-poétikai jelenségekre, tendenciákra és kísérletekre figyel, művek egymásmellettségét vonzások és taszítások, egymáshoz közeledő és egymástól távolodó mozgásirányuk szerint értelmezi. A műnemek szerinti rendszerezés kézenfekvő volta kiegészül a magukból az epikai vagy lírai művekből elvonható rokoni esszenciák figyelembevételével. Az epikában egyrészt az „esszészzerűsítés” tendenciájára hívja fel a figyelmet, másrészt meg nyilván a fikció jelenlétére. Az előbbi lehetőségén belül az egyik típusba sorolható művek „kisebbségi-önismereti centrumúak”, egy tematikai és érzelmi meghatározottságú erdélyiséget képviselnek, a másik típusba sorolhatóak meg „européer vétetésűek” és – szerzőnk szerint – kiegészítik egymást, hiszen az erdélyi elbeszéléshagyományra épülnek (vö.: 115–116.). Az epika másik lehetőségén belül – a tárgyalt időszakban – szintén tipológiát állít fel a kritikus, lélektani, modern kísérleti, posztmodern és hagyományos realista prózát író elbeszélők műveiről beszélve (vö.: 118–123.). Emellett az egyes típusokon belül különböző stílustörekvésekre és -változatokra figyel és figyelemzetet Bertha Zoltán.

A másik, a nyolcvanas években domináló műnemre, a lírára térve, abból a megfigyelésből indul ki a kritikus, hogy a hetvenes évek közepén-végén olyan változás történt az erdélyi magyar lírában, amely a tárgyalt évtizedet is meghatározta: a „kijelentéskinyilatkozató nyelvi helyzettől radikálisan eltérő dialogikus [...] nyelviség” vált uralkodóvá (vö.: 123.). A változás az akkor fellépő nemzedéki jelentkezés nyomán következett be, amely nemzedék aztán a nyolcvanas években – írja Bertha Zoltán – „olyan jelentős személyes teljesítményekkel lépett elő, amelyek a bármennyire is szembe-tűnő nemzedéki sajátosságokat messze túlhaladó művészi nagyarányúságról tanúskodnak”. (124.)

Bertha Zoltán kimondja, hogy e posztmodernnek nevezhető vonulat értékei az előző Forrás-nemzedékek avantgarde hagyományába szervesülnek, és észleli azt is a művek egymásmellettségét szemlélve-értelmezve, hogy a hatvanas–hetvenes évek újtői „a maguk történelmies, szociális és morális sugallataival már-már hagyományos, »konzervatív« szelleműeknek [...] minősülhetnek.” (128.) A lírának ez a – modernség felől érkező – „klasszicizáló-elégikus” áramlata találkozik a hagyományossal, a népi-nemzeti ún. sorsköltészet irányából érkezettel, amelynek különben nyolcvanas évekbeli bizonyos térvesztése tagadhatatlan, hasonlóképpen az is, hogy képviselői egynemelyikénél jelentősebb megújulás sem megy végbe (vö. 129–130.).

Láthatjuk, a kritikus akár kényelmetlennek tetszhető észrevételeit-ítéleteit is kimondja, még ha ezzel netán „érzékenységeket” sértene (!?) is. A kritika funkciója többek között – mondják – éppen az értékek kiválasztásában és rangsorolásában, illetve az értéktelen tagadásában van, s ezt természetesen egészíti ki a tájékoztatás. Egyszóval:

a kritikus egyik fő hivatása – tevékenysége révén önismereti funkció betöltése és működtetése. Az önismeretnek pedig – főleg az irodaloménak – hitelesnek kell lennie.

Szóvá teszi Bertha Zoltán, hogy például a kommunista hatalomátvételt követően születő „irodalom” nagy része az új társadalmi rend optimista szolgálatába állt, a „programos hit bűvkörébe került a *Korunk*-os realista vagy avantgardista baloldal [...] művészete éppúgy, mint a progresszív népieké [...] vagy a demokratikus érzelmű humanistáké [...]” (70.)

A lírikus Székely János verseinek formavilágát és eszmeiségét boncolgatva-méltatva nem hallgatja el Bertha Zoltán, hogy a „közösségi összefogás” hiányát rótták fel a tárgyalt verseknek megjelenésük idején, a „magány” és „agnoszticizmus” bélyegét süttötte rájuk a korabeli kritika (vö. 166.). Panek Zoltán novellisztikáját elemezve-értelmezve pedig arra a veszélyre figyelmeztet a kritikus, amely a regényírórt fenyegeti: „A szójátékok virtuóz sziporkázása, de maximalizmusukkal egyúttal egymást közömbösítése [...] spekulatív, modernkedő öncélúságot és tetszelgést okozhat.” (186–187.) Ami a Panek-novellák egyik erénye, az *A földig már lépésben* című regényben veszélyként jelentkezik.

Bizonyára az sem véletlen Bertha Zoltán esetében, hogy kritikusi reflexióinak egyike éppen az irodalmi legendákra vonatkozik – hiszen bővelkedünk ezekben is! –, a tünetsoportról a következő leírást adván: „Az irodalmi legendáknak is vannak törvényszerűségeik. Engedelmeskednek egyfelől a zártta válás, a fenségessé magasztosulás, a márványos-ünnepélyes megkövesedés önkéntelen erőinek. Másrészt olyan tulajdonságképzeteket is vonzhatnak magukhoz, amelyek megmásító fénytörésében a mű egyes értékei elhomályosulhatnak, mások átszíneződhetnek, esetleg kevéssé igazolhatóak is születnek. A rokonszenvek, hiedelmek, átképzések, jóakarató elvárások odatapadásával, ráarakódásával olykor a burok, az aureola kel önálló életre.” (205.)

A hatvanas-hetvenes években kibontakozott „kulturális nemzeti reneszánsz” szerves tartozékának tekinti Bertha Zoltán például Farkas Árpád költészetét, árnyalt és teljességre törő Farkas-olvasatot állít elének *A szivárgásban* című, válogatott verseket tartalmazó kötet (Bp. 1991.) alapján; méltatja és okosan elemzi Farkas verseit, kijelöli e líra hagyományhoz való kötődéseit és helyét, de fenntartásait is szóvá teszi mind az erdélyiségre, mind a versek formai-stiláris jegyeire vonatkozóan (vö.: 214–217.).

Befejezésül s mintegy kitekintésként el kell mondanunk, hogy a budapesti és szegedi – s természetesen és mindezek előtt: a kolozsvári – „iskolák” mellett, amelyeket egy sor kiváló irodalmár munkássága fémjelez, működik immár hosszú ideje a debreceni is – mindenik az erdélyi-romániai műhelyekben születő irodalom önismeretének hitelességét szolgálja –, s ez utóbbi „iskola” jeles képviselője Bertha Zoltán, eddigi munkássága meg fontos hozzájárulás ama nélkülözhetetlen önismeret-építéshez, kötet-címeit parafrázálva: a szellem jelzőfényeit figyelni, illetve a művekben tárgyiasult gondokra figyelmeztet. (*Széphalom, 1994.*)

Borcsa János